

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“NEFT STRATEGİYASININ REALLAŞDIRILMASININ ƏTRAF
MÜHİTƏ TƏSİRİNİN MAKROİQTİSADI TƏHLİLİ VƏ
QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əzizzadə Müqəddəs Fəxri oğlu

BAKİ - 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh

_____ **imza**
“ ___ ” _____ **2021-ci il**

“NEFT STRATEGİYASININ REALLAŞDIRILMASININ ƏTRAF MÜHİTƏ
TƏSİRİNİN MAKROİQTİSADI TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: Qiymətləndirmə

Qrup: 44

Magistrant:

Müqəddəs Əzizzadə Fəxri

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. Əhmədov Məhiş Alish oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKI - 2021

Elm andı

Mən, Əzizzadə Müqəddəs Fəxri oğlu and içirəm ki, “Neft strategiyasının reallaşdırılmasının ətraf mühitə təsirinin makroiqtisadi təhlili və qiymətləndirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“NEFT STRATEGİYASININ REALLAŞDIRILMASININ ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRİNİN MAKROİQTİSADI TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Çirklənmə ərazidə yaşayan insanların sağlamlığı üçün ciddi bir təhlükədir. Bakı və Abşeron yarımadasında ətraf aləmin çirklənməsinin əsas mənbəyi neft hasilatı və təmizlənməsi ilə əlaqəli olduğundan çirklənmə bu bölgələrdə əhalinin sosial vəziyyətinə də ciddi təsir göstərir.

Tədqiqatın məqsədi: Bakı və ətrafındakı neft emalı zavodlarının sosial-iqtisadi təsirlərini azaltmaq üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış tövsiyələr verməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqatın elmi və metodoloji əsası Azərbaycan, MDB və digər ölkələrin ətraf mühit problemləri, ekoloji tarazlıq, neft emalı prosesinin xüsusiyyətləri, neft təmizlənməsinin ətraf aləmə təsiri və sosial sahə, habelə SOCAR-ın hesabatları və tənzimləmələri.

Tədqiqat prosesi zamanı kompleks və sistemik yanaşma, müşahidə, müqayisə, analitik, statistik və ekonometrik analiz metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat bazası AR və xarici müəlliflərin neft emalı zavodlarında ekoloji tarazlığın sosial-iqtisadi aspektləri ilə bağlı tədqiqatlarını, tədqiqatçıların ekspert rəylərini, elmi məqalələrin və dövrü mətbu orqanların məlumat materiallarını, həmçinin AR Statistika Komitəsini, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və SOCAR məlumatları beynəlxalq iqtisadi və ekoloji təşkilatların xülasəsidir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat mövzusunun istedadlı bir şəkildə araşdırmaq və təhlil etmək üçün kifayət qədər məlumat bazasının olmamasıdır. Konkret olaraq, Azərbaycanda gənc işlərin istifadəsinə dair tədqiqatları istiqamətləndirmək üçün kifayət qədər məntiqi araşdırma, məqalə məlumatları və s. ehtiyac manevə yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Ətraf mühitin ekoloji tarazlığının pozulması ilə bağlı iqtisadi risklər qiymətləndirilmişdir, karbohidrogen məhsulları vasitəsilə çirklənmiş yerlərin zədələnməsi iqtisadi və ekoloji cəhətdən qiymətləndirilir, neft emalı zavodlarında ekoloji tarazlıq zamanı mənfi təsirlər qiymətləndirilmişdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, nəticələr, ümumiləşdirmələr və tövsiyələr neft emalı zavodlarının ətraf aləmə və sosial sahəyə mənfi təsirlərini azaltmağa kömək edə bilər, həmçinin ekoloji və iqtisadi təcrübələrin tədris prosesində istifadə olunur.

Açar sözlər: neft srtategiyası, çirklənmə, ekoloji mühit, makroiqtisadi təhlil.

“MACROECONOMIC ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE ENVIRONMENTAL IMPACT OF THE IMPLEMENTATION OF THE OIL STRATEGY”

SUMMARY

The actuality of the subject: Pollution is a serious threat to the health of people living in the area. As the main source of pollution in Baku and the Absheron Peninsula is related to oil production and refining, pollution also has a serious impact on the social situation of the population in these regions.

Purpose and tasks of the research: The aim of the study is to provide scientifically sound recommendations to reduce the socio-economic impact of oil refineries in and around Baku.

Used research methods:: Scientific and methodological basis of the research Environmental problems of Azerbaijan, CIS and other countries, ecological balance, features of oil refining process, impact of oil refining on the environment and social sphere, as well as reports and regulations of SOCAR.

Complex and systematic approach, observation, comparison, analytical, statistical and econometric analysis methods were used during the research process.

The information base of the research: Research database of researches of AR and foreign authors on socio-economic aspects of ecological balance in oil refineries, expert opinions of researchers, information materials of scientific articles and periodicals, as well as data of AR Statistics Committee, Ministry of Ecology and Natural Resources and SOCAR is a summary of economic and environmental organizations.

Restrictions of research: The lack of a database for the perfect research and analysis of the research topic is a limitation. In particular, there is enough research, article information, etc. to conduct research on the use of child labor in Azerbaijan. lack creates limitations.

The novelty and practical results of investigation: environmental and economic assessment of damage to areas contaminated with oil products.

Scientific-practical significance of results: The practical significance of the study is that the results, generalizations and recommendations can help reduce the negative impact of refineries on the environment and the social sphere, as well as are used in teaching environmental and economic practices.

Keywords: oil strategy, pollution, environment, macroeconomic analysis

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	7
I FƏSİL. TƏBİİ RESURSLARDAN İSTİFADƏNİN ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRİNİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI	13
1.1. Karbohidrogen ehtiyatlarından intensiv istifadənin qlobal ekoloji mühitə təsirinin tədqiqinin konseptual əsasları	13
1.2. Azərbaycanın neft strategiyasının tarixi baxımdan makroiqtisadi təhlili	21
1.3. Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarından yaxın perspektivdə istifadə ilə bağlı “Əsrin müqaviləsinin” ümumi xarakteristikası və parametrləri	25
II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN KARBOHİDROGEN RESURSLARINDAN İSTİFADƏNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRİNİN MAKROİQTİSADI TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ.	35
2.1. Azərbaycanın “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində karbohidrogen ehtiyatlarından istifadəsi məqsədlə bağlı olan müqavilələrin qlobal ekoloji mühitə təsiri baxımından təhlili.....	35
2.2. Azərbaycanın neft-qaz resurslarının dünya bazarına çıxışı ilə bağlı reallaşdırılan nəqliyyat loqistika infrastrukturunu və onun ətraf aləmə təsiri	46
2.3. Neft-qaz sektoruna yönəldilən investisiyaların ekoloji mühit baxımından araşdırılması	52
III FƏSİL. QLOBAL MÜHİT PROBLEMLƏRİNİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN YAXŞILAŞDIRILMASI	58
3.1. Qlobal ekoloji problemlərin həllində beynəlxalq təcrübə.....	58
3.2. Azərbaycanda ətraf mühit siyasətinin əsas istiqamətləri	67
3.3. Azərbaycanda ekoloji problemlərin həlli üçün hüquqi mexanizmlərin səmərəliliyinin artırılması yolları	72
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	79
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	84
ƏLAVƏLƏR.....	88
Cədvəllərin siyahısı	89
Şəkillərin siyahısı	89

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Çirklənmə yaxınlıqda yaşayan şəxslərin gücü üçün əsl təhlükədir. Bakıda və Abşeron yarımadasında çirklənmənin ilkin mənbəyi neftin yaradılması və təmizlənməsi ilə müəyyənləşdirildiyi üçün çirklənmə də həqiqətən bu bölgələrdə əhalinin sosial vəziyyətinə təsir göstərir. Təbii çirklənmə bölgədə əlverişsiz ekoloji şərait yaradır və xəstəliklərin yayılmasına və keçidlərdə genişlənməyə səbəb olur. Bu, əksinə səmərəliliyi təsir edir və hadisələrin və inkişafın pul dönüşünə həqiqi bir toxunuşu təmsil edir. Ekoloji çirklənmədən qaynaqlanan maliyyə məsələləri o qədər zərərli deyil ki, onlara məhəl qoymamaq çətindir. Bu məsələlər cəmiyyətin maddi inkişafına mənfi təsir göstərir. Məsələn, çirklənmənin ani keçmə və ya körpə ölümü və yaradılış həddi ilə əlaqəli olduğu rədd edilə bilməz. Erkən keçid əlavə olaraq yaradılış limitini azaldır. Bu, ÜDM-də həqiqi bir müsibəti nəzərdə tutur. Sonradan, Bakıda və Abşeronda neftin yaradılması və təmizlənməsi ilə müəyyən edilmiş ekoloji məsələlərin ümumi pul mənbələrini, eyni zamanda insan rifahı kimi əlavə əhəmiyyətli maliyyə mənbələrini həqiqi mənada təsir etdiyi aydın olur.

Təəssüf hissi ilə, əvvəlki SSRİ-də, iqlimin maliyyə və maliyyə hissələrinə, xüsusən də insan rifahına uyğun baxılmırdı. Müəssisə layihələri planlaşdırarkən tapşırıqların insan rifahına təsiri nəzərə alınmadı. Buna görə də, Bakıdakı və Abşeron yarımadasındakı neft təmizləyici qurğuların və emal müəssisələrinin yaxınlığında çoxsaylı yaşayış məntəqələri işlənmişdir. Saxta məşqlər arasında ən orijinal təbii nəticələr karbohidrogenlərin yaradılması, işlənməsi və istifadəsi ilə müəyyən edilir. Dünya miqyasında və sosial mövzularda çox sayda neftin yaradılması və emalı zavodlarının üzərinə düşür. Bu təşkilatlar daha çox enerjini yandırır və daha çox tullantıya sahibdirlər. Bu israfçılar iqlimdə insani gərginlik yaradır, bununla yanaşı ictimai arenada həqiqi ictimai-siyasi gərginliklər yaradırlar. Mexanik müəssisələrin, xüsusən də neft emalı zavodlarının mövcudluğu səbəbindən bu şəhərdə neft emalı ilə müəyyən olunmuş təbii məsələlər daha orijinaldır.

Neft emalı sənayesinin mexaniki olaraq yüksəlməsinə baxmayaraq, ekoloji incəlikləri və təhlükə amillərini atmaq çətindir. Xüsusilə neft təmizləyici qurğular yenilikçi bir şəkildə böyüdükcə, prosesdə istehsal olunan təhlükəli maddələrin temperaturu, təzyiq faktoru və ölçüsü tamamilə artır. Bir qayda olaraq, hazırlanan işdə təhlükə faktorları, işlənən əşyaların və ya maddələrin təhlükəli, zəhərli və ya yanıcı olması səbəbindən yüksəkdir. Ümumiyyətlə, bu hissələr, istifadə olunan bitkilərin pul faydasını təmin etmək üçün yerli yerlərə yaxın bir yerdə təqdim olunur. Bu, insan rifahı və təbii çirklənmə üçün əsl təhlükədir.

Planetdə mütləq həddi 3.8 milyard tondan çox olan 700-dən çox neft təmizləyici qurğu var. Bu təmizləyici qurğular karbohidrogenlərdən istifadə edir və iqlimin bioloji tarazlığı üçün əsl təhlükə yaradır. İstifadə olunan xam materialların bərpa oluna bilməyəcəyinə diqqət yetirmək lazımdır. Bitkilərin hazırlanmasının nəticələri yanaraq yeyilir və iqlimə atılan tullantılar yerin havasını və iqlimi həqiqətən çirkləndirir. Maddələrin alovlanması nəticəsində əmələ gələn “ozon tükəndirən maddələr” havanın ozon təbəqəsini əksinə təsir göstərir. Müasir irəliləyişlərin iqlim və insan rifahı üçün yaratdığı təhlükə təhlükə kimi qiymətləndirilə bilər. Bu təhlükənin dərəcəsi və təbiəti istifadə olunan təmizlənməmiş neft və qazın ölçüsünə, rəftar yeniliyinə və çirklənmədən qorunma yeniliyinə əsaslanır.

2014-cü ilin son rübünə qədər Azərbaycan Respublikasında iki neft təmizləyici qurğu işləyirdi: H.Əliyev adına Bakı Neft Emalı Zavodu və Azərneftyağ Neft Emalı Zavodu. Neft təmizləyici qurğunun qüvvələri H.Əliyev BNEZ-ə köçürüldü və Azərneftyağ neft emalı zavodunun fəaliyyəti dayandırıldı. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin göstərdiyi kimi, SOCAR kimi, bu tikililərdən iqlimə atılan tullantıların miqdarı standartları aşmır. Olsun ki, bu cür bitkilərdən yaranan tullantıların miqdarı standartın içində olsa da, bu, insanların rifahı üçün əlavə bir təhlükədir. Buna görə istehsal xətləri bu cür meqapolislərdən daha çox yaradılmış xalqlarda xeyli işləyir.

Neft emalı zavodlarının ekoloji problemlərinin iqtisadi cəhəti son 100 ildə neft hasilatı və emalının sürətli inkişafı ilə əlaqədardır. Son 20 ildə neft istehlakı

sürətlə artmağa başladı. Buna görə daha çox pul qazanmaq üçün neft çıxarmaq, çıxarmaq və təmizləmək üçün səylər göstərilir. Əlbəttə ki, istehsal və emal artdıqca ehtiyatların tükənməsi ilə bağlı narahatlıqlar artmaqdadır. Digər tərəfdən, “daha sürətli və daha çox” neft hasilatı və təmizlənməsi mənbələrin daha sürətli tükənməsi və ətraf aləmin daha çox çirklənməsi deməkdir. Bununla birlikdə ətraf aləmin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və çirklənməsinin qarşısını almaq daha iqtisadi cəhətdən faydalıdır.

Bu səbəbdən də neft emalı zavodlarının ətraf aləmə sosial-iqtisadi təsirini azaltmaq və ekoloji tarazlığı təmin etmək üçün müxtəlif mövzularda elmi araşdırmalara ehtiyac var. Hər şeydən əvvəl, neft emalı zavodlarının yerləşdiyi ərazilərdə ətraf aləmə sosial-iqtisadi təsirlərin miqyasını elmi və metodiki aparatlar əsasında qiymətləndirmək lazımdır. Daha sonra, bu ərazilərdəki ətraf aləmin təsirlərinin neft emalı zavodları ilə nə dərəcədə əlaqəli olduğu dəqiq müəyyən edilməlidir. Üçüncüsü, neft emalı zavodlarının yerləşdiyi ərazilərdə yaşayan insanların sağlamlığını qorumaq üçün nə qədər əlavə maliyyə tələb olunduğunu düşünmək lazımdır. Dördüncüsü, neft emalı zavodlarının fəaliyyəti nəticəsində ətraf aləmə dəyən iqtisadi zərərin ölçüsü müəyyənləşdirilməlidir. Beşincisi, iki alternativ müqayisə etmək lazımdır: neft emalı zavodunun ətraf aləmə təsirinin - insan sağlamlığına zərərin və ya bu cür çirklənmənin qarşısının alınmasının hər hansı bir sosial-iqtisadi cəhətinin əvəzinin ödənilməsi daha sərfəlidir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Ətraf mühitin tarazlığı ilə əlaqəli məsələlər 1980-ci illərdən bəri dünya və Azərbaycan tədqiqatçılarının diqqət mərkəzindədir. Neft emalı zavodlarında təbii tarazlığın qorunub saxlanmasının maliyyə hissələri ilə bağlı bir neçə məsələ Prof. A.J. Muradov, prof. Z.A. Səmədzadə, prof. Mama Əhmədov, N.M. İmanov, E.M. Hacızadə, R.K. İsgəndərov, R.N. Nurəliyeva, E.M. Namazov, N.M. Mehdiyev və s.

Bununla birlikdə, neft emalı zavodlarında ekoloji tarazlığın qorunub saxlanmasının sosial-iqtisadi aspektlərinə dair tədqiqatların nəticələrini qiymətləndirərək tezis daha konkret bir mövzuya həsr olunduğunu və elmi

nöqteyi-nəzərdən bir sıra konkret sualların cavablandırılmasını hədəf aldığımızı vurğulamaq istərdik.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Bakı və ətrafındakı neft emalı zavodlarının sosial-iqtisadi təsirini azaltmaq üçün elmi cəhətdən təsdiqlənmiş tövsiyələr verməkdən ibarətdir. Qarşıya qoyulmuş hədəfə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr nəzərdə tutulur:

- ekoloji tarazlığın idarə olunmasının iqtisadi mexanizminin öyrənilməsi;
- ətraf aləmin ekoloji tarazlığını təmin etmək üçün institusional əsasların araşdırılması;
- ətraf aləmin ekoloji tarazlığının pozulması ilə əlaqədar yaranan iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi;
- karbohidrogen məhsulları ilə çirklənmiş yerlərə dəyən ziyanın ekoloji və iqtisadi qiymətləndirilməsi;
- neftayırma zavodlarının Bakıda və onun ətrafında yaşayan insanların sağlamlığına təsirinin qiymətləndirilməsi;
- Ətraf aləmin qorunması üçün təşkilati və iqtisadi mexanizmin təkmilləşdirilməsi və neft emalı zavodlarında ekoloji tarazlığa nail olmaq üçün təkliflər hazırlamaq.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: milli strukturun ekoloji problemlərin öhdəsindən gəlmək bacarığıdır. Neft emalı zavodlarında ekoloji tarazlığın qorunmasının sosial-iqtisadi aspektlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat bir neçə metodla aparılacaq ki, bunlardan biri də makroiqtisadi analizdir. Bu metod yanacaq-enerji ehtiyatlarının makroiqtisadi təhlili, paylanması və həm Azərbaycanda, həm də dünyada inteqrasiyası üçün istifadə olunacaqdır.

İkinci metod GZIT analiz metodudur. Bu metod Güclü, Zəif tərəflər, Fərsətlər və Təhdidlərə toxunacaqdır.

Digər bir metod tədqiqat işinin həm şəxsi zəmində, həm də kompleks şəkildə elmi əsasda aparılacağı normativ-pozitiv-sinergetik yanaşmadır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycanın və xarici ölkələrin müasir görkəmli iqtisadçı alimlərin və mütəxəssislərinin YEK-in iqtisadiyyatı, idarəedilməsi, enerji sisteminə effektiv inteqrasiyası prosesinin genişləndirilməsinə dair elmi əsərləri, nəzəri -praktiki fikirləri, Azərbaycan Respublikasının qanunları, ölkə Prezidentinin problemə aid fərman və sərəncamları, NR-nin qərarları, Dövlət Proqramları, Beynəlxalq Enerji Agentliklərinin rəsmi məlumatları, ARDNŞ-in normativ sənədləri və təlimatları və s. təşkil edir.

Tədqiqatın mədudiyyətləri: Makroiqtisadi təhlil və Azərbaycanda neft strategiyasının həyata keçirilməsinin ətraf aləmə təsiri və onun ictimaiyyət üçün əlçatmazlığı barədə məlumatın olmaması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: aşağıda qeyd olunanlardan ibarətdir:

- müəllifin mövqeyi iqtisadçıların ətraf aləmin qorunması və ekoloji tarazlığın qorunması ilə bağlı elmi baxışlarını və nəzəriyyələrini ümumiləşdirməklə əsaslandırılır;

- ətraf aləmin ekoloji tarazlığının pozulması ilə əlaqəli iqtisadi risklər metodoloji olaraq qiymətləndirilmişdir;

- karbohidrogen məhsulları ilə çirklənmiş yerlərin zədələnməsi ekoloji və iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilir;

- Neft emalı zavodlarının ekoloji tarazlığa mənfi təsirləri sosial tədqiqatlar yolu ilə qiymətləndirilmişdir;

- Neft emalı zavodlarında ətraf aləmin qorunması və ekoloji tarazlıq sahəsində ölkənin siyasətinin əsas aspektləri, vacib tərəfləri və həyata keçirmə mexanizmlərinin sistemli təhlili aparılmış və nəticələr qiymətləndirilmişdir;

- Neft emalı zavodlarının təsir zonalarında ətraf aləmin monitorinqinin yaxşılaşdırılması və ətraf aləmin davamlılığının artırılması sahələrini əhatə edən elmi cəhətdən təsdiqlənmiş tövsiyələr hazırlanmışdır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Ekoloji tarazlığın, dövlət və özəl tərəfdaşlığın idarə olunması ilə bağlı müxtəlif iqtisadiyyat məktəblərinin və iqtisadçıların nəzəriyyələrini və baxışlarını müqayisəli nəzəri və metodoloji ümumiləşdirmələr aparmaqla ətraf aləmin gücləndirilməsinin nəzəri və metodoloji

təhlilin tarazlaşdırılması. bazar və dövlət tənzimləmə mexanizmləri, ətraf aləmin qorunması və ekologiyanın təmin edilməsi, ekoloji tarazlığın qorunması ilə bağlı dövlət siyasətinin prioritetlərinin təmin edilməsinin və nəhayət inkişafının institusional aspektlərinin müəyyənləşdirilməsi. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, nəticələr, tövsiyələr və ümumiləşdirmələr neft emalı zavodlarının ətraf aləmə və sosial sahəyə mənfi təsirlərini azaltmağa kömək edə bilər, həmçinin tədris prosesində ekoloji və iqtisadi təcrübələrdən istifadə edə bilər.

I FƏSİL. TƏBİİ RESURSLARDAN İSTİFADƏNİN ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRİNİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Karbohidrogen ehtiyatlarından intensiv istifadənin qlobal ekoloji mühitə təsirinin tədqiqinin konseptual əsasları

Azərbaycan Respublikası son illərdə sosial-iqtisadi göstəricilərdə artım, istehsal sahələrinin modernləşdirilməsi və modernləşdirilməsini həyata keçirmişdir. Uğura çatmaqla, sosial-iqtisadi göstəricilərdəki irəliləyiş və nəticədə əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması dövlətin əsas prioritetinə çevrilmişdir. Davamlı inkişaf prinsiplərindən istifadə bu proseslərin həyata keçirilməsi üçün vacibdir.

Azərbaycan Respublikasında, xüsusilə Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizi sektorunda bol karbohidrogen ehtiyatları kiçik bir ərazidə böyük bir yanacaq-enerji kompleksinin yaradılmasına və inkişafına imkan verdi. Bununla birlikdə, uzun müddətdir istifadə olunan texnika və texnologiyanın aşınması nəticəsində yaranan ekoloji problemlərin həllinə ehtiyac bu istiqamətdə davamlı fəaliyyət tələb edir.

Dövlət sənayesinin ən inkişaf etmiş sahəsindən biri də neft-kimya kompleksidir. Bakı və Sumqayıt sənaye müəssisələrinin cəmləşdiyi yerlərdir. Həddindən artıq emissiya faktorlarına mövcud müəssisələrin və şirkətlərin avadanlıqlarının, xüsusən də bir çox təmizləyici qurğunun arızası və qaz və toz saxlama avadanlığının sıradan çıxması daxildir. Bu cür şərtlərin mövcudluğu təbii sərvətlərdən istifadədə də ciddi itkilərə səbəb olur.

Sektordakı əsas problemlərin həlli üçün iqtisadi inkişafı, bərpa olunan və bərpa olunmayan mənbələrdən səmərəli istifadəni, rəqabət gücünü və yüksək ixrac potensialını təmin edən davamlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan mövcud sənaye sahələrinin yaradılması lazımdır.

Bu hədəfə çatmaq üçün ətraf aləmin və malların və xidmətlərin davamlı inkişafını və qorunmasını təşviq edəcək mexanizmlərin yaradılması və təkmilləşdirilməsi lazımdır. Bu məqsədə çatmaq üçün atmosfərə atılan tullantıların

mənbələrini və miqdarını müəyyənləşdirmək, iqtisadi qiymətləndirmələri sistemləşdirmək və onlar üzərində analitik informasiya sistemləri qurmaq lazımdır.

Bu tədbirlərə uyğun olaraq, ölkədə ətraf mühiti çirkləndirən bütün tullantılar barədə məlumatların dəqiqləşdirilməsi və kompüterləşdirilməsi, ÜDM vahidinə düşən enerji səmərəliliyinin artırılması və ətraf aləmin çirklənməsini azaltmaq üçün potensialının qiymətləndirilməsi planlaşdırılır.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən müəssisələrdə tullantı ehtiyatları ilə bağlı mövcud texnologiyaların qiymətləndirilməsi və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalarla müəyyən səviyyədə təmin olunması üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi tələb olunur:

- ekoloji təhlükəsizlik üçün kimyəvi maddələrin istifadəsinə dair vahid dövlət proqramının hazırlanması;

- Sənaye müəssisəsinin bütün fəaliyyət sahələrində ətraf aləmin idarə olunması modellərinin yaradılması;

- Mülkiyyətindən asılı olmayaraq bütün müəssisələri yeni prinsiplərə uyğun olaraq məhsul və xidmətlərin istehsalı və satışı ilə bağlı ekoloji pozuntulara görə məhkəməyə vermək;

- istehsalata gətirilən yenilikçi sənaye məhsulları və proseslərinin tətbiqi üçün davamlı inkişaf prinsiplərinin təmin edilməsi;

- alıcı hüquqlarının təminatı üçün qanuni quruluşu yaxşılaşdıraraq əgəlabatan inkişaf standartlarına riayət etmək.

Qlobal təcrübə göstərir ki, əvvəllər bioloji düzensiz xüsusiyyətlərə qarşı mübarizə üçün tənzimləmə strategiyaları, maliyyə dövrlərində texnogen inkişafın yaratdığı iqlimin zəifləməsinə qarşı əsas amansız üsullardan biri idi. Real sektorun əsas sektorları ilə yanaşı, sənayenin və kənd təsərrüfatının ətraf aləmə, təmizləyici filtrlər və qurğulara, texnogenezdən qorunan xüsusi ərazilərə mühüm təsiri, tullantıların toplanması və saxlanması sistemləri təkmilləşdirilmiş, bərpa işləri aparılmışdır. başladı. O vaxtdan bəri, dünyada ətraf aləmin qorunması üçün hər bir plan və proqramda yuxarıda göstərilən tədbirlərin hamısına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bununla birlikdə qeyd etmək lazımdır ki, bu metodların istifadəsi

əsasən texnogen inkişafın nəticələri ilə mübarizə aparır və bunların meydana gəlməsinin səbəblərini məhdudlaşdırmaq və ya aradan qaldırmaq üçün heç bir tədqiqat aparılmamışdır.

Doğrudan tənzimləmə metodları ətraf mühit tarazlığını qorumaqda davam etdirilsə də, mövcud texnologiya səviyyəsi istehsalın yaxşılaşdırılmasının mənfi ekoloji nəticələrinin yalnız alternativlər və az tullantılı texnologiyalar əsasında aradan qaldırılmasına imkan vermir. Azərbaycan Respublikasında mövcud inkişaf şəraitində inkişaf etmiş bir rəqabət sisteminin olmaması səbəbindən ekoloji tarazlıq iqtisadi və hüquqi mexanizmlərlə tam təmin edilə bilməz.

Hazırda iqtisadi inkişaf dövründə ekoloji tarazlığın pozulması və ekoloji və iqtisadi münasibətlərin mürəkkəbliyindən yayınmaq üçün təbiətlə təbiət arasındakı normal qarşılıqlı təsir və təsir istiqamətində mühüm tədbirlərə ehtiyac var. cəmiyyət. Bu məqsəd üçün mükəmməl bir peyzaj sistemi yaratmaq lazımdır. Ətraf tənzimləmə davamlı ətraf aləmin inkişafında dövlətin izlədiyi siyasətə iqtisadi təsir göstərir. Son dərəcə əhəmiyyətli bir təsir obyektidir və təbiətin məhsuldar olmayan elementlərinə və sosial sistemə dağıdıcı təsir göstərir. Qeyri-məhsuldar amillər qeyri-iqtisadi amillər kimi qəbul olunsada, mövcud vəziyyətdə qarşılıqlı ekoloji tarazlığa nail ola bilməzlər. Xarici amillər əslində ətraf aləmə atılan qaz və qatı tullantılar və çirkab sularıdır.

Hal-hazırda, burada toplanan məsələləri fəth etmək üçün çox sayda pul texnikasından istifadə olunur. Bəzən qiymətləndirmə və pul alətlərindən istifadə düşünülür. Xarici amillər maliyyə dövrlərini mənfi təsir edirsə, vəzifə aləti bəyənilir və konstruktiv nəticələr hesabına sponsorluqlar bəyənilir. Hadisələrin maliyyə dönüşünün hazırkı mərhələsində çox sayda dövlət ekoloji tənzimləməni davam etdirmək və təbii təhlükəsizliyə zəmanət vermək üçün xüsusi dövlət idarələrinin təlimlərindən istifadə edir. Ekoloji tarazlığa dair öhdəliklərinə baxmayaraq, bu layihələr eyni zamanda hədəf proqramları və təbii təminat tədbirlərini də əhatə edir. Keçmiş mərhələlərdə bu qurumların məşqlərində təbii tarazlığı təmin etmək üçün pul tutma komponentlərinin nadir hallarda tətbiq

edildiyi və xüsusən tənzimləmə qaydası alətlərinin seçildiyi bir həqiqət olaraq bilinir.

Dünya maliyyə hərəkətinin genişlənməsi səbəbindən ekoloji məsələlərin qıcıqlanması, pul və insan iqliminin təmin olunmasına yönəlmiş maliyyə alətlərinin hazırlanmasını zəruri hesab edir. Maliyyə münasibətlərinin bioloji tənzimləməni pozmasını və iqlimin təhlükəsizliyini təmin etməsini təmin edən bir pul aləti edilməlidir. Maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsində təbii ehtiyacların və ya ekoloji məsələlərin həlli üçün pul yolunun nəzərə alınması məsələsi, 20-ci əsrin ikinci 50% -ndə iş analitiklərinin nəzərinə çatdırıldı. F. Angus, D. Rubenstein, D. Martin, D. Medose, K. Johnson, R. Barr, M. Berkeley, G. Woodward, L. Grayson və başqaları təbii maliyyə aspektlərinin fərziyyə məsələlərini idarə etdilər. Rus tədqiqatçıları K.Baqrinski, V.Jamin, F.Martinov, G.Şalabin, N.Reymer və başqaları əlavə olaraq burada araşdırmalara rəhbərlik etdilər. Bu tədqiqatçıların inkişafında, maliyyə aspektləri ilə bioloji elmlər arasında həqiqi bir əlaqənin olması və ekoloji məsələlərin pul araşdırmasının obyekt olması təmin edilir. Bu şəkildə, bu tədqiqatçıların davam etdiyi dövrdə, ümumi varlıqların da cəmiyyətin normal faydalı gücləri olmasına zəmanət verilir. Təbii faktorun yaradılış qarşılıqlı təsirini, bununla yanaşı nəslin başqa bir mərhələsini, hadisələrin maliyyə dönüşünü və sosial yayılma sürətini təsir etdiyi iddia edilir. İnsan və cəmiyyət arasındakı başqa bir vəziyyət pul, sosial, ixtisaslaşmış və üzvi dövrləri, yəni biyososial çərçivəni əks etdirən formada formalaşır. Sonradan sosial yaradılış təbii bir pul çərçivəsinə çevrilir.

Bioloji tarazlığın pul alətlərinin hipotetik və metodoloji əsaslarının təkmilləşdirilməsindəki çatışmazlıqlar təbiətdən istifadənin nüfuzlu idarəetmə modelinin gücünün təməl şərtidir. Maliyyə və ekoloji qanunlar təbiətdən istifadənin tənzimləyici idarəetmə modelində ziddiyyət təşkil edir. Nəticə etibarilə, mandatlar yaradılışın ekoloji sərhədlərinin dövlət rəhbərliyini təmin edir və bazar seçimlərini nəzərə almırlar. Dövlətin iqlim rəhbərliyini maliyyə qiymətləndirməsi üçün təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu, maliyyə çərçivəsinin iş xərclərinin

artmasına, aktivlərin ideal dövriyyəsinə və ekoloji nəticələrin həssaslığına səbəb olur.

Buna görə ekoloji amillərin iqtisadi münasibətlər sisteminə daxil olması üçün siyasi və iqtisadi prinsiplərin hazırlanması vacibdir. Bu bənzətmənin həlli ekoloji tarazlığın iqtisadi mexanizmlərinin formalaşmasına imkan verən bir konsepsiya yarada bilər. Belə bir konsepsiya özünüidarəetmə sistemi kimi ekoloji təhlükəsizliyin bazar prinsiplərinin həyata keçirilməsinə, ətraf aləmin mühafizəsi fəaliyyətləri üçün iqtisadi stimulların yaradılmasına və ətraf mühit tarazlığının keyfiyyət parametrlərinin bərpasına imkan verəcəkdir.

Ətraf mühit tarazlığının pul komponentlərinin araşdırılması üçün əhəmiyyətli olan metodoloji qaydaların irəli sürülməsi maliyyə quruluşu daxilindəki bioloji harmoniya və pul metodologiyası üçün ənənəvi metodlardan istifadə edilməsini tələb edir. Ekoloji elementlərin maliyyə münasibətlərinin emosional və hədəf dizaynına qarışmasının sosial-institusional səbəbini araşdırmaq əlavə vacibdir. Qəribəlik fikri və ondan asılı olan dövlətin təhlükəsizliyinə yanaşma artıq özünü legitimləşdirmir. Müvafiq olaraq, bu fikirdən asılı olan tənzimləmələr maliyyə çərçivəsinin səriştəsini azaldır və ekoloji təhlükələri artırır.

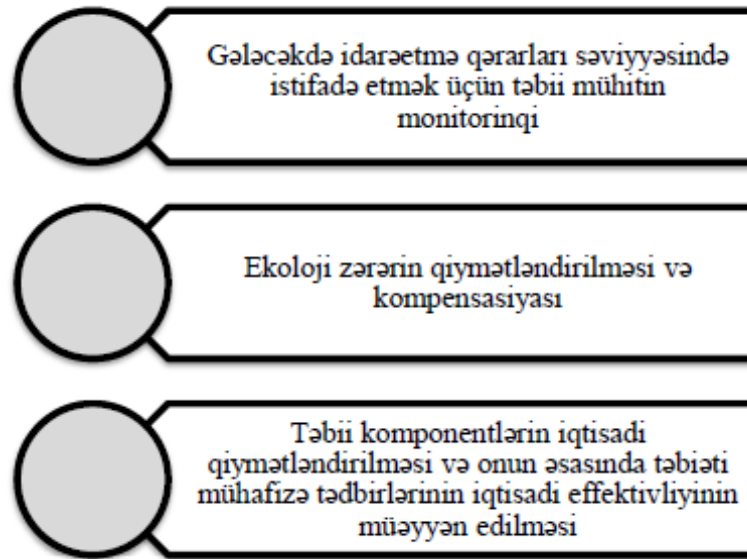
Bioloji məhsul bazarlarının inkişafı üçün siyasi və pul şərtləri kimi ətraf mühit tarazlığının maliyyə alətlərindən istifadə təbiətdəki pul elementləri arasındakı münasibətlərin iş xərclərini məhdudlaşdırmalıdır. Aydınır ki, bioloji tarazlığın maliyyə alətləri ekotop fikrini qəbul etmir. Bu fikrin əsas düşüncəsi məntiqi və ixtisaslaşmış nailiyyətləri tərk etmək, əsas irəliləyişlərdən asılı olmaq və hadisələrin maliyyə növbəsini məhdudlaşdıraraq təbiətin müxtəlifliyinə zəmanət verməkdir. Yenə də bütün xalqlarda bənzər bir həyat tərzi və istifadəni həyata keçirəcəyini gözləmək yersizdir (Məmmədov G.Ş., Xəlilov M.Y. 2005: s.380).

Pul hərəkətinin bu pul və təbii göstəricilərinin çoxluğu işçi qüvvəsi və məhsulların yaradılması üçün lazım olan pul göstəricilərinin vacib bir hissəsidir. Təbii tədbirlər olmadan maliyyə inkişafının yüksək sürətini davam etdirmək çətinidir. Başqa bir şey, belə bir inkişaf iqlimin pozulmasına səbəb ola bilər. Sonra yenə də YM Buhval, BK Felsman, L.I. Nesterov, müasir müəssisələrin səciyyəvi

varlıqlarının tükənməsi və iqlimin çirklənməsi nəticəsində meydana çıxan maddi ziyan, dövlət maaşlarında böyük miqdarda bir azalma nəzərdə tutur. Aydınır ki, bir müddət ərzində təbii tarazlığını qoruyub saxlamaq üçün bir müəssisənin gətirdiyi xərclər, səylərin azaldılmasına və pul inkişafında kütləvi bir sıxışmaya səbəb olur. Yenə də bu cür xərclər yenilikçi zənciri bağlayır və sonradan işin yaxşılaşdırılması üçün tullantı nəticələrinin səmərəli istifadəsi. Tam miqyasda, bu yeni pul hərəkətləri və yeni mövqelərin istehsalını və miniatur səviyyəsində uzun müddətli pulun qorunub saxlanılmasını təşviq edə bilər.

Təbiidir ki, iqtisadi cəhətdən ekoloji cəhətdən tarazlaşdırılmayan və ya ətraf aləmə zərərli olmayan bir mühitdə yaxud belə bir şəraitdə yaradılan mal və xidmətlər həmişə ucuzdur. Ekoloji təhlükəsizliyin qiymətləndirilməsi konsepsiyası üç aspektdə istifadə edilə bilər (şəkil 1.)

Şəkil 1: Mühitin ekoloji təhlükəsizlik cəhətdən dəyərləndirilməsi konsepsiyasının aspektləri

Mənbə: SOCAR, <http://new.socar.az/socar/az/company/organization/azerneftiyagh-oil-refinery>, 2020

Ətraf aləmin ekoloji təhlükəsizliyini qiymətləndirmək üçün iqtisadi mexanizmlərin səmərəli işləməsi üçün yüksək səviyyədə ətraf mühit monitorinqi aparmaq, məhsulların keyfiyyətinə nəzarəti təmin etmək və hüquq sistemini təkmilləşdirmək lazımdır.

Ətraf mühit ekoloji cəhətdən təhlükəlidirsə, bu onun iqtisadi dəyəri olmadığı anlamına gəlir. Buna görə də ətraf aləmin iqtisadi dəyərini təyin etmək üçün ətraf aləmin üç vacib funksiyasına diqqət yetirmək lazımdır: 1) Ətraf mühit insanlara təbii ehtiyatlar verir; 2) Ətraf mühit tullantıların və çirkləndiricilərin assimilyasiyası kimi tənzimləyici gücə malikdir; 3) Ətraf mühit insanlara istirahət və estetik zövq kimi təbii xidmətlər göstərir.

Ətraf aləmin ekoloji cəhətdən təhlükəsizliyi üçün üç iqtisadi aspekt araşdırılmalıdır (şəkil 2).

Şəkil 2: Ətraf aləmin ekoloji təhlükəsizliyinin üç iqtisadi aspekti

Mənbə: SOCAR, <http://new.socar.az/socar/az/company/organization/azerneftyaigh-oil-refinery>, 2020

Ətraf aləmi ekoloji yöndən təhlükəlidirsə, bu onun iqtisadi dəyəri olmadığı anlamına gəlir. Buna görə də ətraf aləmin iqtisadi dəyərini təyin etmək üçün ətraf aləmin üç vacib funksiyasına diqqət yetirmək lazımdır: 1) Ətraf mühit insanlara təbii ehtiyatlar verir; 2) Ətraf mühit tullantıların və çirkləndiricilərin assimilyasiyası kimi tənzimləyici gücə malikdir; 3) Ətraf mühit insanlara istirahət və estetik zövq kimi təbii xidmətlər göstərir.

Ətraf mühit ekoloji cəhətdən təhlükəsizdirsə, onun iqtisadi dəyəri yüksəkdir və əksinə (yəni ekoloji cəhətdən təhlükəli mühit aşağı iqtisadi dəyəərə malikdir). Məsələn, yuxarıda göstərilən mühitin ilk funksiyası, yəni təbii ehtiyatların təmin edilməsi funksiyası ilk növbədə bu ehtiyatların vəziyyətindən asılıdır. Meşə ətraf aləmdə bir qaynaq sayılırsa, məhsuldarlıq meşədəki ağacların keyfiyyətindən asılı

olacaqdır. Yaxud, ətraf aləmdə bir torpaq mənbəyi kimi qəbul edilsə, ekoloji cəhətdən təmiz, korroziyaya uğramayan və duzsuz olduğu təqdirdə iqtisadi cəhətdən dəyərli və məhsuldar olur. Ekoloji cəhətdən parçalanmış və çirklənmiş su hövzələrindəki dəniz məhsullarının qədəri ekoloji yöndən təmiz hövzələrlə yarışa bilməz. Buna görə iqtisadi baxımdan təbii ehtiyatların təchizatı və keyfiyyətinin mənbələrin qiymətində əks olunduğunu qeyd etmək olar.

İqlimin inzibati potensialının maliyyə dəyəri, iqlimin təbii olaraq nə qədər qorunduğuna əsaslanır. Daha sonra, parçalanma zamanəti, oksigen təchizatı, su təchizatı və fərqli dövrlər, iqlimin daha da yer üzündə sabit olduğu səbəbiylə daha yaxşı bir şəkildə həyata keçirilir. Aydındır ki, iqlimin bu tutumunun pul dəyəri miniatür səviyyədə hiss olunmasa da, tam miqyasda əhəmiyyətlidir.

İqlimin üçüncü qabiliyyəti, şık və idman dəyərinin maliyyə qiymətləndirməsi, daha çox fərdi sahəni əhatə edən səhnənin zövqlü və idman tələblərini ödəmək üsulu ilə əlaqədardır. Beləliklə, təbii olaraq tənzimlənmiş və təhlükəsiz bir iqlim bu şəxsin problemlərini daha yaxşı həll edir. İqlimin bu “idarəçiliyinin” maliyyə dəyərini açıq şəkildə araşdırmaq çətin olmasına baxmayaraq, dairəvi bir şəkildə düşünmək olar. “Ödəniş həvəsi” düşüncəsini nəzərə alaraq, maliyyə mütəxəssisləri fərdi şəxslərin ekosistem iqlimi üçün zərərsiz üçün nə qədər pul ödəyəcəyinə mücərrəd təkliflər, dispetçer xərcləri və fərqli strategiyalar kimi fərqli üsullarla qərar verirlər.

Ətraf aləmə və iqtisadi zərər, ətraf aləmin çirklənməsi və təhlükəsinin mühüm iqtisadi göstəricisidir. Hazırda bir çox ölkə çirklənmə səviyyəsi, təhlükə səviyyəsi və regional xüsusiyyətlər ilə iqtisadi göstəricilər arasındakı əlaqəni ölçmək üçün metodlardan istifadə edir. Əlbətdə ki, bu metodologiyaların bəzi çatışmazlıqları da var.

1992-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Rio-de-Janeyroda keçirilən global toplantısında ifadə edildiyi kimi, planetdəki gələcək inkişaf yolları, ilk növbədə, təbii məsələlərin tənzimlənməsi dərəcəsi ilə həll ediləcəkdir. Yığıncaqda dünya miqyasında təbii məsələlərin həlli hissələri ətraflı şəkildə araşdırıldı və əhəmiyyətli seçimlərə, xüsusən də bir müddətdir planetin hər yerində ekoloji

birliklərin proqramı olan “Ağlabatan İnkişaf” fikri üzərində qərarlaşdı (Məmmədov N.M., Suravegina İ.T. 2000: s.220).

Bu konseptual müddəalar iqtisadi inkişaf və ekoloji tarazlıq arasındakı funksional əlaqəni, ətraf aləmin mühafizəsinin prioritet mövqeyini, hər şeydən əvvəl ekoloji problemlərin həllini və gələcək nəsillərin imkanlarını məhdudlaşdırmadan indiki nəslin rifah halını yaxşılaşdırmaq cəhdlərini ifadə edir. Buna nail olmaq üçün ilk növbədə iqtisadi səmərəlilik artırılmalı və ətraf mühit qorunmalıdır.

1.2. Azərbaycanın neft strategiyasının tarixi baxımdan makroiqtisadi təhlili

Şübhəsiz ki, neft sənayesi dövlət iqtisadiyyatının təməlidir və digər sahələrin inkişafında mühüm rol oynayır.

Neft sənayesi əsasən neft geologiyası, neft quyularının qazılması, işlənməsi, istifadəsi, saxlanması və nəqlindən təşkil olunmuş ümumi sahələri əhatə edir.

Neft quyularına həm dəniz, həm də sahilə nüfuz edildiyi başa düşülür. Bu hallarda quyuların nüfuz edən yeniliyi praktik olaraq qeyri-müəyyəndir. Ola bilsin ki, qeyd edildiyi kimi, dəniz dənizinin nüfuz etməsinin öz xüsusiyyətləri var.

Açıq dənizdə və ya quruda neft və qaz quyuları qazarkən ətraf mühiti çirkləndirən mənbələr və maddələr fərqlənir. Yeganə fərq budur ki, birinci çirklənmə halında bu mənbələr dənizdə, digəri isə quruda ortaya çıxır. Unutmaq olmaz ki, neft və qaz quyularının qazılması və istismarı zamanı dənizlərin və okeanların çirklənməsi su nəqlindən sonra ikinci yerdədir.

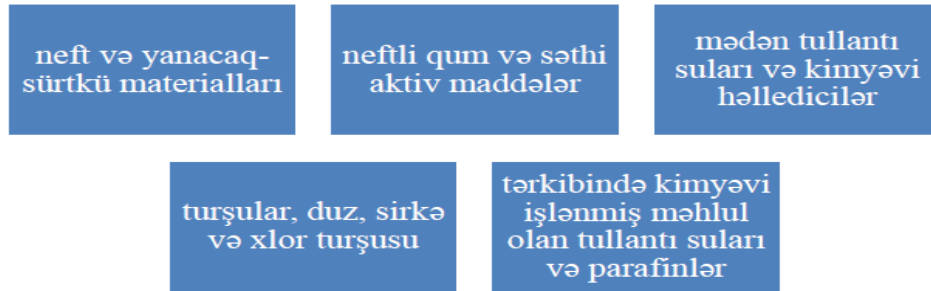
Neft və qaz quyularının istismarı zamanı ətraf mühidə çirklənmə baş verir. Müxtəlif metodlardan (fəvvarə, kompressor və sualtı nasos) istifadə edərək neft hasilatını qorumaq və artırmaq üçün quyulara mütəmadi olaraq müxtəlif geoloji tədbirlər tətbiq olunur. Bir qayda olaraq, bu tədbirlərin görülməsi prosesində çox sayda üzvi və sintetik kimyəvi maddə tətbiq olunur və bu səbəbdən sıx bir ətraf aləmin çirklənməsi baş verir.

Tədqiqatlar dünyada illik itkilərin neft emalı, neft və qaz hasilatı, nəqli və neft məhsullarının istifadəsi səbəbindən 45 milyon tona yaxın olduğunu göstərir. Dünya

neft istehsalındakı payı təxminən yüzdə 1,5-dir. Bu itkinin 22 milyon tonu quruya, 7 milyon tonu dənizdə, 16 milyon tonu atmosfərə düşdü. Karbohidrogenlərə artan beynəlxalq tələbi nəzərə alsaq, bu itkinin nə demək olduğunu və ətrafa nə qədər zərər verə biləcəyini təsəvvür etmək çətin deyil.

Bir qayda olaraq, quyuların istismarı zamanı ətraf mühiti çirkləndirən maddələr aşağıdakı kimi göstərilə bilər (şəkil 3):

Şəkil 3: Neft-qaz quyularının istismarı zamanı ətraf aləmin çirklənməsinə səbəb olan maddələr

Mənbə: SOCAR, <http://new.socar.az/socar/az/company/organization/azerneftiyagh-oil-refinery>, 2020

Tədqiqatlar göstərir ki, zəhərlər neft və neft məhsullarının boru kəmərləri ilə daşınması zamanı daha dinamik olur. Boru kəmərlərindən yağ maddələrinin tökülməsi bəzi hallarda görünür. Təcrübə göstərir ki, 2 ton yağ töküldüyü üçün 1000 kvadratmetr ərazi bağçılıq üçün məqbul deyil. Neft və qaz ehtiyatı anbarlarında və qarşılıqlı iş yerlərində baş vermiş uğursuzluqlar səbəbi ilə yağ kəsikləri hələ də tipik bir hadisədir. Kanalizasiya çərçivəsinin ehtiyacı və ya çarəsiz işləməsi səbəbindən bu cür israfçılar su hövzələri və bataqlıqların yaxınlığında endirilir. Lakin təmizləyici qurğular güc və səviyyə baxımından tələbi tam olaraq ödəyə bilmədiyi üçün suyun böyük hissəsi mədən ərazilərində toplanır və göllərin, bataqlıqların və su anbarlarının əmələ gəlməsinə səbəb olur. Bu səbəblərdən Bakı ətrafındakı bir çox yaşayış məntəqəsi çirklənmə riski altındadır.

Tədqiqatlar dünyada illik itkilərin neft emalı, neft və qaz hasilatı, nəqli və neft məhsullarının istifadəsi səbəbindən 45 milyon tona yaxın olduğunu göstərir. Dünya neft istehsalındakı payı təxminən yüzdə 1,5-dir. Bu itkinin 22 milyon tonu quruya, 7 milyon tonu dənizdə, 16 milyon tonu atmosfərə düşdü. Karbohidrogenlərə qarşı

inkişaf edən qlobal marağı nəzərə alsaq, bu bədbəxtliyin nə demək olduğunu və iqlimə nə qədər zərər verə biləcəyini düşünmək çətin deyil.

Neft işinin iqlimə təsiri xam materialların çıxarılması və əsas hazırlanması, son nəticənin istifadəsi və gəlirlərin dağılması kimi bütün mexaniki zənciri əhatə edir. Bu sahədəki sənaye fəaliyyəti prosesində ətraf aləmə qaçılmaz olaraq zərər vuran və ekoloji risk ehtimalını əhəmiyyətli dərəcədə artıran planlı və ya gözlənilməz karbohidrogen emissiyalarına ehtiyac var.

Neft boru kəmərlərində nəql zamanı çaylarda və dənizlərdə qəzaların yayılmasına, qəza zamanı neft məhsullarının təsiri altında torpaq və su ehtiyatlarının çirklənməsinə səbəb olan qəzaların baş verməsi zamanı ekoloji vəziyyətə ciddi təsirlər olur. Təmizləyici qurğulardakı tullantılara baxmayaraq, alovlar və neft boru kəmərlərindəki və neft terminallarındakı ziddiyyətlər iqlimə əks təsir göstərir. Beləliklə, iqlim (hava, su, torpaq, bitkilər) neft məhsulları ilə çirklənir və neft məhsullarının içməli suya keçməsi birbaşa əhalinin sağlamlığını zəiflədir.

Neft təzyiqi, temperatur, sürət və neftin təmizlənməsi və istehsalı üçün yeni və qapalı olmayan texnologiyaların istifadəsi sayəsində neft-kimya sənayesində ətraf aləmə təhlükələr artır. Çıxarılan xammalın% 10-dan çoxunun yalnız neftin təmizlənməsi və nəqli prosesində itirildiyi təxmin edilir.

Bu bənzərsiz vəziyyətdə, davam edən uzun illər ərzində iqlimə dərhal və arxadan təsir, nadir mütəxəssislərin, dünya birliklərinin və ümumiyyətlə cəmiyyətin dərhal nəzarəti altındadır. Bu gün təbii təhlükələri qabaqcadan görmək, araşdırmaq və azaltmaq üçün fərqli metodologiya yaradılmışdır. Təşəbbüslərin iqlimə təsirini aydınlaşdırmaq və qiymətləndirmək strategiyaları arasında təhlükə istintaqından asılı olan texnikalara nadir hallarda baxılır (Hüseynova KF, 2016: s.21).

Ətraf mühitin dəyişməsinin təsirlərini azaltmaq üçün SOCAR, bir neft nəqli və təmizlənməsi stansiyasında enerji istifadəsini azaltmağı, bir çox emissiya təşkil etməyi və enerji qənaət edən avadanlıq və yenilikləri təqdim etməyi seçdi.

2008-ci ildən bəri ARDNŞ-də bu məsələni idarə edən SOCAR, iqlimin təmin olunması üçün davamlı olaraq fundamental tədbirlər görür. 2016-cı ildə SOCAR isti təsirlərə səbəb olan səkkizinci qaz ehtiyatlarına rəhbərlik etdi.

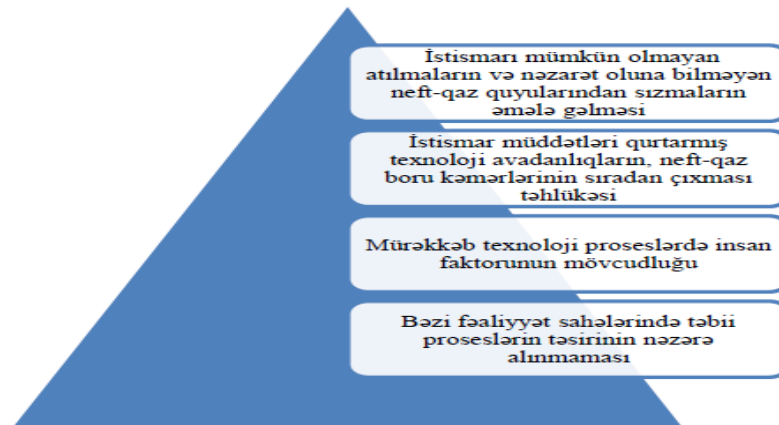
2008-ci ildən bəri illik fondun nəticələri göstərir ki, təşkilat alınan metodologiyaya əsaslanaraq ətraf mühit dəyişikliyinə təsirini azaltmaq üçün görülən tədbirlər səbəbindən müxtəlif mənbələrdən ozon tükəndirici maddə çıxma tədbirlərini əsaslı şəkildə azaltmışdır. Bu şəkildə, 2011-ci ildə SOCAR AR-da isti təsirlərə səbəb olan qazların axıdılması 10,4 milyon olmuşdur. 2015-ci ildə 6,1 milyon ton, sabit mənbələrdən 9,8 milyon ton. 5.9 milyon ton azalmışdır.

Ətraf mühitin dəyişməsinə təsirini azaltmaq üçün gecikmiş təbii tədbirlər SOCAR-ın ekoloji və sosial tarazlığı qoruyub saxlamaqla yanaşı, təbii təhlükələri də azaltmaq üçün səylərinin mühüm bir hissəsidir.

Ekoloji məsələlər arasında dünya miqyasında ətraf mühit dəyişikliyi, bəlkə də bəşəriyyətin bu gün və daha sonra üzləşdiyi ən böyük problem kimi qəbul edilə bilər və bu xüsusi vəziyyətdə SOCAR, BMT-nin İqlim Dəyişikliyi Çərçivə Konvensiyası və Kioto Protokoluna uyğun olaraq öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilər.

SOCAR-ın fəaliyyətində iqlim dəyişikliyinə təsir göstərə biləcək aşağıdakı risklər müəyyən edilmişdir və bunların idarə olunması üçün görülən tədbirlər davamlı olaraq təkmilləşdirilir:

Şəkil 4: SOCAR-ın fəaliyyətində iqlim dəyişməsinə təsir edə biləcək risklər

Mənbə: SOCAR, <http://new.socar.az/socar/az/company/organization/azerneftiyagh-oil-refinery>, 2020

Müxtəlif ətraf mühit obyektlərinin çirklənmə həcmnin təhlili göstərir ki, neft məhsullarının təsadüfən çirklənməsinin payı illik çirkləndirici tullantıların 20-30% göstəricisinə çatır. Fövqəladə vəziyyətə və qarşısızalmaz çirklənməyə cavabdeh olan əksər müəssisələr çirklənmənin vurduğu ziyanı müstəqil şəkildə kompensasiya edə və nəticələrini aradan qaldırmaq iqtidarında deyillər. İstənilən istehsal müəssisəsində qəza baş verərsə, neft sənayesinə ciddi ziyan dəyir. Buna görə müəssisənin bütün elementlərinin fəaliyyəti neft hasilatı, emalı və nəqli ilə bağlı planlaşdırılmış göstəricilərin icrasının sabitliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir və nəticədə müəssisənin maliyyə davamlılığında özünü göstərir.

Bütün bunlardan, bir tərəfdən Azərbaycan Respublikasında neft ehtiyatlarımızın istismarı, ölkəmizin iqtisadi potensialının və gücünün daha da artmasının təməlidir, digər tərəfdən ətraf aləmə ciddi ziyan vurmağa davam edir. . Buna görə də bu cür hadisələrin qarşısını almaq üçün ehtiyac hər halda ekoloji tarazlığın pozulması ilə əlaqəli iqtisadi risklərin erkən aşkarlanmasını tələb edir.

1.3. Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarından yaxın perspektivdə istifadə ilə bağlı “Əsrin müqaviləsinin” ümumi xarakteristikası və parametrləri

1994-cü ilin sentyabrında sözdə “Əsrin müqaviləsi” imzalandı. Beləliklə, geniş miqyaslı tədqiqatlar başlandı.

Əsrin müqaviləsinin həyata keçirilməsi dövlətin siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin qorunmasında müstəsna rol oynadı. Dünyanın aparıcı transmilli şirkətləri əyalətin yanacaq sektoruna milyardlarla dollar sərmayə qoydular. Ölkədə ictimai-siyasi sabitlik əldə edildi, gənc müstəqil bir dövlətin təməl təməlləri quruldu, yeni bir iqtisadi sistem quruldu, inzibati-əmr sistemi əvəzinə sərbəst bazar münasibətlərinin qurulması üçün iqtisadi islahatlar aparıldı. yaxşılaşdırılmış sosial-iqtisadi nəticələr.

Azərbaycan Respublikasının son 26 ildə qazandığı uğurlar o qədər böyükdür ki, on illərdir ki, bir çox ölkə buna nail ola bilmir. Bu cür dinamik inkişafın əsas səbəbi Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizlik prinsiplərinə cavab verməyən müstəqil, siyasət yönümlü, davamlı və keyfiyyətli inkişafını təmin etmək

və insan kapitalı, sərvət və inkişaf siyasətini təmin etməkdir . Təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə yolu ilə dövlət Bu siyasətin uğuru dünyanın aparıcı mütəxəssisləri və siyasi liderləri tərəfindən tanınır. Sadəcə onu demək kifayətdir ki, 1996-2016-cı illərdə Azərbaycanda ÜDM artım tempi MDB və dünya ortalamasından xeyli yüksək idi.

Hesablamalara görə, Azərbaycan uzun müddət zəngin neft ehtiyatlarına sahib bir bölgə olaraq qalacaq. Tarixin verdiyi bu fürsətdən Azərbaycan Respublikası dövləti uğurla istifadə edir. 17 sentyabr 2017-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakıda imzalanan “XXI Əsr Sazişi” bunun bariz nümunəsidir.

Müstəqilliyini qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikası yüksək investisiya potensialına baxmayaraq, qeyri-sabit iqtisadi və siyasi mühitinə görə əvvəlcə xarici investorlar üçün cəlbedici deyildi.

Lakin 20 sentyabr 1994-cü ildə SOCAR ilə xarici neft şirkətləri arasında Neft İstehsalı Pay Bölgüsü Sazişinin (“Əsrin Razılaşması”) imzalanmasından sonra Azərbaycanda xarici investisiyalar, xüsusən də birbaşa xarici investisiyalar üçün əlverişli mühit yaradıldı.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, dövlətin sosial-iqtisadi inkişafı tək bir amilə söykənir və iqtisadiyyatın bir amildən asılılığı yersizdir və böhran təhlükəsi yaradır. Bu baxımdan, əlbəttə ki, Azərbaycanda neft ehtiyatları ilə zəngin olsa da, bu prinsip tətbiq olunur. Nəhayət, iqtisadiyyatımızın neft amilindən asılılığını azaltmaq və qeyri-neft sektorunda inkişaf üçün hər il aktiv və məqsədyönlü işlər aparılır. Prezident İlham Əliyevin demək olar ki, hər çıxışında “qara qızılı insan qızılına çevirməliyik” fikrini vurğulaması bu cəhətin Prezidentimiz tərəfindən əsas strateji hədəf seçildiyini göstərir. Bu siyasətin təməlini ümummilli liderimiz Heydər Əliyev qoymuşdur. Həqiqətən, neft gəlirlərinin hər keçən il artdığını və gələcəkdə artacağını görən müdrik siyasətçi H. neft gəlirləri. Bu məqsədlə Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında bir fərman imzaladı. Bu, neft gəlirlərinin qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilməsi demək idi. Hazırda Prezidentimiz İlham Əliyev bu siyasəti müvəffəqiyyətlə davam etdirir. Qeyri-neft sektorunun

ÜDM-dəki payı və qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyaların həcmi hər il artır. Hazırda bu yataqların işlənməsinə qoyulan investisiyalar daha çox dövlət investisiyaları şəklindədir, ancaq gələcəkdə yerli və xarici investorların qeyri-neft sektoruna marağının xeyli artacağı gözlənilir.

“Əsrin müqaviləsi” nə əsasən podratçı ətraf mühit, yerüstü və yeraltı, hava, çaylar, flora və faunada, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında və s. Neft və qaz əməliyyatları həyata keçirir. təbii ehtiyatlar və əmlak potensial ziyanı minimuma endirir. Təbii qaynaqlara və ətraf aləmə zərər verə biləcək hər hansı bir hadisə baş verərsə, podratçı mümkün mənfi təsirlərin qarşısını almaq üçün bütün lazımi tədbirləri görəcəkdir. Podratçı, günahı səbəb olduğu ətraf aləmin çirklənməsi nəticəsində yaranan zərər və itkiyə görə cavabdeh olacaqdır.

Xarakterik çərçivələrin diklik qanunları davam edən dövrlər hesab edilməli və ətraf mühitdə və ümumilikdə biosferdə praktik dəyişiklik üçün komponentlər verilməlidir. Bütün qonşuluq nizamlı çərçivələrində olduğu kimi, bioloji sistemlərdəki canlıların müxtəlifliyi məsələnin və enerjinin inkişafı üçün qapalı dairə imkanlarına qərar verir. Ümumiyyətlə, insanın təbiətə qarşı maliyyə fəaliyyətinin qaçılmazlığı bu dövrü narahat edir.

Əsasən alıcı hədəflərini axtaran bəşəriyyət, iqlimdəki mənfi dəyişikliklərin təsirlərini maliyyə inkişafının yaxşı nəticələrinin hamısının uzun müddətə silinəcəyi dərəcədə hiss edir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən göstərilirdiyi kimi, insan rifahının yarısı həyat tərzinə,% 25 iqlimin ədalətli və kvadrat sığortasına, 12% canlı varlığın irsi xüsusiyyətlərinə və 8-12% klinika baxımından asılıdır. Bu, ilk əhəmiyyət kəsb edən məsələ kimi, pul inkişafını geri dönməz mənfi nəticələrlə görən cari maliyyə inkişafını əsaslı surətdə yenidən araşdırmağın zəruriliyini göstərir.

İnsanın maliyyə fəaliyyətinin inkişaf etməkdə olan miqyasına və gücünə gəldikdə, biosfer məhdud məhdud idarəetmə sistemləri səbəbindən varlıq və irəliləmənin bənzərsiz bir tarazlığını qoruya bilməz. Bu şəkildə, belə bir vəziyyətdə, insan mədəniyyəti bələdçi tutumunu gözləməlidir. Müntəzəm yaşayış mühitindəki antropogen fərqliliyin olması, iqlimin ilkin şərtlərinə cavab verən

seçimlərə qərar verməklə cəmiyyət üçün biosfer şəraitinin məhdudiyətlərini məğlub etməyə kömək edəcəkdir.

Buna görə, “Davamlı inkişaf” konsepsiyasını daxil etməmişiniz mahiyyətə gələcək nəsillər həyatı təhlil.

1992- Rio-de Janeyro şəhərində qarışıq keçinin ekologiyası və inkişafı BMT tərəfindən quruldu.

AR davamlı inkişaf prosesi keçdiyindən, aşağıda göstərilən bəzi problemlərə üstünlük verilir (Hüseynov S. 2003: s.62).

Son on ildə bir çoxları mütərəqqi inkişaf üçün öz milli strategiyalarını hazırlamağa başladılar. Məsuliyyətli inkişaf strategiyalarının, aşağıdakı ekologiya siyasətinin hazırlanması, yeni yanaşmaların formalaşması və davamlı inkişafın davamı idi, bu cür ilk idi:

- Dövlətin sosial-iqtisadi inkişafın müxtəlif sahələrindəki plan və qərarlarının ətraf aləmə təsirini aşkar etməyə vurğu edərək ətraf aləmin strateji qiymətləndirilməsi;

- ənənəvi ətraf aləmə təsirin qiymətləndirilməsi (ƏMTQ) - layihənin məqsədi;
- Ekoloji yönümlü müəssisə və firmaların idarəetmə sistemi üçün davamlı inkişaf göstəriciləri və standartları (Ətraf Mühit standartları seriyasında fəal iştirak edən Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı - ISO 14000).

- Məhsulun həyat dövrünün müxtəlif mərhələlərində tullantıların zərərsizləşdirilməsinə qədər ətraf aləmin çirklənməsi üzərində hərtərəfli nəzarət (müvafiq qanunvericiliyin hazırlanması daxil olmaqla);

- Çirkləndiricilərin təmizlənməsi və daşınması üçün qeydiyyatı yaxşılaşdırmaq və atmosferdə və suda “istifadə edilməmiş” tullantılara icazə sənədlərində “ticarət” istifadəsini genişləndirmək;

- iqlimin sığortalanması ilə bağlı qorumaların verilməsi, mexaniki təşkilatlar və ya birliklər ilə iqlimin nəzərə alınması üçün dövlət orqanı arasında qəsdən razılaşmalar;

- BMT-nin milli hesab sistemi əsasında dövlətlər tərəfindən beynəlxalq səviyyədə hərtərəfli iqtisadi və ekoloji təhlilin aparılması, mühasibat və ümumi ətraf mühit tədbirlərinin həyata keçirilməsi.

Buna baxmayaraq, bu metodologiyalar dövlətin ümumi irəliləməsini və ekoloji hədəflərin yerinə yetirilməsini qiymətləndirmir. Azərbaycan Respublikası hadisələrin iqtisadi cəhətdən dəyişməsi ehtimalını qəbul etmişdir ki, bu da ictimai ekoloji sənəddə əsas narahatlıqları əks etdirir. İdarəetmə səviyyəsində qəbul edildi ki, Azərbaycan Respublikasını bu düşüncə ilə təmin etmək ictimai bir strategiyanın vacib bir işidir və bu tələbin qəbul edilməsi, yaradılışın yenidən qurulmasına, cəmiyyətin xəyali qabiliyyətindən istifadə edilməsinə icazə verə bilər. hər müntəzəm aktivdən səmərəli istifadə.

Azərbaycan Respublikasının elm adamları da “təbiət-cəmiyyət-iqtisadiyyat” sisteminin öyrənilməsi üçün bəzi maraqlı məqsədlər təklif etdilər. Yeni nəzəriyyə və konsepsiyaların sayı artır.

Bu kontekstdə yerli alimlərin nəzəri sərvətlərinin sistemləşdirilməsinə və davamlı inkişafın iqtisadi nəzəriyyəsinin inkişafı ilə əlaqəli yeni elmi paradigmalardan inkişafının əsas cəhətlərinin müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac var.

Dövlət son illərdə sosial-iqtisadi inkişaf baxımından əhəmiyyətli uğurlar qazandı. Nəticələr milli və beynəlxalq təşkilatların sənədlərində əks olunur. Dövlətin əsas prioritetləri sosial və iqtisadi sahələrdə qazanılan nailiyyətlərin davamlılığıdır. Bu baxımdan daha optimal nəticələr əldə etmək üçün Ekoloji Davamlı Sosial-İqtisadi İnkişaf Milli Proqramı qəbul edilmiş və həyata keçirilmişdir.

Təbii sərvətlərin milli, regional və beynəlxalq səviyyədə qorunması, elmi əsaslı inkişaf prinsiplərinin tətbiqi və iqtisadi və insan resurslarından indiki və gələcək nəsillər, sahələrin maraqları naminə davamlı istifadəsini hədəf alan belə bir Milli Proqramın hazırlanması.

Təbii sərvətlərin qorunması üçün zəruri tədbirlər sistemini özündə cəmləşdirən Milli Proqram davamlı inkişaf üçün əsas sahələri müəyyənləşdirir. Davamlı inkişaf sahəsində dünya standartlarına uyğun olaraq tarixin sınağından

keçmiş ətraf mühit prinsiplərinə, milli mədəniyyətə və təcrübəyə əsaslanan son illərdəki biliklər nəzərə alınır. Milli Proqramın məqsədi Azərbaycan Respublikasında mövcud və gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək üçün mövcud ekoloji sistemlərin, iqtisadi potensialın və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadənin qorunmasıdır. Buna nail olmaq üçün davamlı iqtisadi inkişaf prinsipləri əsasında təbii ehtiyatlardan istifadə və bunların tətbiqi yollarının inkişaf etdirilməsinə ehtiyac var. Nəticədə, bu çeşidin çeşidini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq, yaxşılaşdıracaq və keyfiyyətini artıracaq iqtisadi resurs bazası yaratmaq mümkün olacaqdır. Eyni zamanda iqtisadi imkanlara və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəyə dövlət iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrini inkişaf etdirməyə və yeni iş yerlərinin açılmasına imkan verilir.

Milli Proqramda fəaliyyət planının həyata keçirilməsi üçün sistemə bir yanaşma lazımdır. Bu tədbirlər sistemi milli, regional və beynəlxalq səviyyələrdə mövcud olan ekoloji və iqtisadi mənbələrin idarə olunması yollarının tapılmasını, müəyyən bir faktorun qiymətləndirilməməsi nəticəsində ətraf aləmə və iqtisadiyyata potensial zərərin nəticələrinin anlaşılması və qarşısının alınmasını əhatə edir.

Ekoloji baxımdan davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün iqtisadi proseslərdə istənilməyən ekoloji problemləri məhdudlaşdırmaq və aradan qaldırmaq lazımdır. Milli Proqramda göstərilən məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı tamamlayıcı vəzifələrin yerinə yetirilməsini yerinə yetirmək labüddür:

- Ətraf aləmin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün qabaqcıl iqtisadi və əmək resursları idarəetmə metodlarının tətbiqi;
- İndiki və gələcək nəsillərin rifahının yaxşılaşdırılmasına şərait yaradan həvəsləndirici iqtisadi formalardan və texnologiyalardan istifadə;
- müxtəlif yetirmələr içində ədalətli təhlükəsizlik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşmaq;
- insanlar üçün adi yaşayış və iş şəraiti formalaşdırma bilən sistemlər və müxtəlif bioloji faktorları qorumaq.

Bu vəzifələri yerinə yetirərkən aşağıdakı prinsiplərə əməl olunmalıdır:

- qərarların qəbuletmə zamanı az və uzunzamanlı iqtisadi və ekoloji nəticələrin və gözlənilən nəticələrin nəzərə alınması;

- Qərar qəbul etmə müddətində davamlı inkişaf və ətraf aləmin qorunmasını təmin edən alternativ variantlardan istifadə;

- Ətraf aləmin hər hansı bir hissəsinin bərpasını qeyri-mümkün edəcək sosial-iqtisadi və ekoloji-hüquqi layihələrin həyata keçirilməsinin yolverilməzliyi;

- Ətraf aləmin qorunması və davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün zəruri maliyyə mənbələrinin ayrılmasını təmin edən iqtisadiyyatın gücləndirilməsi və şaxələndirilməsi;

- Davamlı inkişaf və ətraf aləmin qorunmasını təmin etmək üçün qərarvermə prosesində özəl təşkilatların iştirakını genişləndirmək.

Azərbaycan Respublikasının neft emalı zavodlarında və yerlərində, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq qanunlar və konvensiyalar, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi, Azərbaycan Respublikası Hökuməti tərəfindən qəbul edilmiş qanunlar ətraf mühit ARDNŞ-nin müəssisələri də daxil olmaqla siyasət.

Azərbaycan Respublikasının Parlamenti ətraf aləmin qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün zəruri olan bəzi qanunlar qəbul etmişdir.

1999-cu ildə qəbul edilmiş (son 30 mart 2000-ci il tarixli) Azərbaycan Respublikasının “Ətraf aləmin Mühafizəsi haqqında” Qanunda təbiətin qorunmasının əsas prinsipləri, dövlətin və ictimai qurumların və şəxslərin müvafiq sahədəki hüquq və vəzifələri müəyyən edilmişdir. Ətraf mühiti və təbiət istifadəçilərinin istehsalını izləmək üçün məsuliyyətlər, təhlükəli fəaliyyətlər üçün “ekoloji sığorta” terminləri, habelə iqtisadi fəaliyyətlərə könüllü və məcburi ekoloji nəzarət şərtləri. Bundan əlavə, qanunsuz məsuliyyət maddələri müəyyən edilmişdir. Ətraf aləmin qorunması, ekoloji və sanitariya-epidemioloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi, təbiət ərazilərinin və obyektlərinin xüsusi qorunmasının təmin edilməsi, atmosfer havasının qorunması, torpaqdan səmərəli istifadə, istehsal və evlərin düzgün atılması, radioaktiv tullantıların, su veriminin və torpaq məhsuldarlığının artırılması bu kontekstdə və qaydaların ətraf aləmin

düzgün istifadəsi və ekoloji təhlükəsizliyin tətbiqi baxımından xüsusi əhəmiyyəti vardır. Ətraf mühit məsələləri barədə məlumat əldə etmək, vətəndaşların qərar qəbul etmə prosesində iştirakı və BMT-nin Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarına Qarşı Mübarizə Konvensiyasına qoşulma haqqında Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunu ekoloji problemlərin həllində əməkdaşlığı genişləndirməyi hədəfləyir. cəmiyyətin bütün üzvlərinin faydası. lazımi şərtləri təmin edir.

Təbii resurs istifadəçilərinin ətraf aləmə dair ekoloji və texnoloji normalar standartlarına, mövcud standartlara və ətraf mühitlə əlaqəli keyfiyyət və kəmiyyət normalarına uyğunluğu və qanunla müəyyən edilmiş qaydada Ətraf aləmin Mühafizəsi Qanunu ilə müəyyən edilir. Qanunvericiliyə görə, təbii sərvət istifadəçiləri torpağı təkrar istifadə etmək, təbii ehtiyatları bərpa etmək və səmərəli istifadə etmək, sahələri yaxşılaşdırmaq və ətraf mühiti yaxşılaşdırmaq üçün çalışmalıdırlar.

1996-cı ildə Prezident beynəlxalq tələblərə cavab verən və dünyanın aparıcı ölkələrində tətbiq edilmiş dəyişdirilmiş bir prosedura sahib olan ƏMTQ prosesini başlatdı. Azərbaycan Respublikasında yeni qaydaların tərifli ətraf aləmə təsirin qiymətləndirilməsinə dair Əsasnamədə yer alıb. Bu tənzimləməyə görə, ətraf mühiti çirkləndirən tullantıların qiymətləndirilməsi üçün işlərə əvvəlcədən, yəni ilk planlaşdırma mərhələsində və texniki-iqtisadi əsaslandırma başlamazdan əvvəl başlanmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Ətraf aləmin Mühafizəsi Qanununa əsasən, ƏMTQ sənədinin məcburi tərtibatı ətraf aləmə təsiri olan və təsire məruz qalan bütün obyektlərə aiddir. A, B, C kateqoriyası, ƏMTQ sənədlərinin ətraf aləmə təsirinə xüsusiyyətinə və gücünə uyğun hazırlanmasında istifadə olunur.

1999-cu ildə qəbul olunmuş “Ekoloji təhlükəsizlik barəsində” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, yeraltı istifadəçilərdən torpaqların yararsızlığı səbəbindən təbii mənzərələri və s. Qorumağı tələb edir. Orada şeylərdən məhrum olduqları bildirilir. təbii obyektlərin sonrakı istifadəsi üçün bərpasından məsuldur. Bu səbəbdən ətraf aləmə həssas ərazilər, Xəzər dənizi, çay və göl hövzələri, qoruqlar və bataqlıq ərazilərində karbohidrogen istehsalı müəssisələrinin istismarı bu ekoloji sistemlərə effektlərin ən aza endirilməsini tələb edir.

1997-ci ildə qeyd olunmuş “Əhalinin Radiasiya Təhlükəsizliyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu hər hansı bir istehsal müəssisəsinin istismarında radiasiya təhlükəsizliyinə dair tələbləri müəyyənləşdirir və sahələrdə insan təhlükəsizliyinin göstəricisi kimi çıxış edən müddəalarına dair dövlət siyasətini izah edir. İonlaşdırıcı radiasiya mənbələrinin istifadə olunduğu yer, ətraf mühit standartları və qəzalarda insan sağlamlığına, əmlakına və həyat tərzinə dəyən ziyanı ödəmək hüquqları.

Yanacaq-enerji kompleksi müəssisələri üçün tipik problemlərdən biri radiasiyanın təsirləridir. Buraya neftlə qarışıq sulu təbəqələr yerin dərinliklərindən səthə qalxdıqca radioaktiv elementlərdən çirklənmə və işləyən avadanlıqları əhatə edən radioaktiv elementlərin təsirləri daxildir. Bunların aradan qaldırılması üçün ətraf aləmin və insan sağlamlığının qorunması üçün tədbirlər görülməlidir.

2001-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının “Atmosfer Havasının Mühafizəsi haqqında” Qanun yer atmosferinə fiziki və kimyəvi təsirlərin idarə olunmasını, atmosfərə zərərli təsirlərin dövlət qeydiyyatını, atmosferin qorunmasına nəzarəti, atmosferin formalaşması, çirklənmə, Mübahisələrin həlli üçün hüquqi əsas yaradılmışdır.

1999-cu ildə qəbul edilmiş Torpaq Qanununda deyilir ki, bütün torpaqlar, xüsusən də qazıntı işləri aparılmış torpaqlar istismardan sonra zorla dövlət torpaq fonduna qaytarılmışdır. 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş “Torpaq məhsuldarlığı” Azərbaycan Respublikasının Qanunu torpaqların meliorasiya işləri zamanı torpaq mülkiyyətçiləri, icarəçiləri və istifadəçiləri tərəfindən münbit torpaq qatının təmin edilməsi və qorunmasını nəzərdə tutur. Qanunda düzəliş məqsədilə məhsuldarlığı azalmış torpaqların səciyyələri diqqətə alınmalı və bu müddət 3, 3-5 və 5 il ərzində həyata keçirilməlidir.

Beynəlxalq səviyyədə Azərbaycan Respublikası da müxtəlif ekoloji problemlərlə üzləşir. Ətraf aləmin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ətraf aləmin çirkləndirilməsinin minimuma endirilməsi və mühafizə sisteminin təkmilləşdirilməsi, global ekoloji problemlərin ehtiyaclarını milli səviyyədə

qiymətləndirmək, həll yollarını müəyyənləşdirmək, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri genişləndirmək hökumətin ətraf mühit siyasətinin əsas aspektləridir.

Yuxarıdan da göründüyü kimi, iqtisadi sahədə ətraf aləmə olan təzyiqlə azaltmaq üçün bəzi qanunlar qəbul edilmiş, bununla əlaqədar normativ hüquqi qaydalar, dövlət standartları yaradılmış və təsdiq edilmişdir.

Bu şəkildə, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən təsdiqlənmiş “Təhlükəli tullantıların tutumu qaydaları” ekoloji qanuna uyğunluqlara uyğun olaraq nəzarət tədbirlərinin gücləndirilməsinə xidmət edir.

Eyni zamanda, təbii effektin qiymətləndirilməsinin qarşılıqlı əlaqəsinin qanuni, maliyyə və səlahiyyətli şərtlərinə qərar vermək və burada qurulmuş münasibətləri istiqamətləndirmək üçün “Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası qanun layihəsi hazırlanaraq Prezidentə təqdim edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilmiş dövlət tərəfindən hazırlanmış dövlət proqramlarına baxmayaraq, tətbiq olunan qanuna əsasən, “2017-2020-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında Biomüxtəlifliyin Qorunması və Davamlı İstifadəsi üzrə İctimai Strategiya” 3 oktyabr tarixində təsdiq edildi. 2016. Prezidentin seçimi. Bu Strategiya xüsusilə təbiətdəki antropogen təsirləri azaltmağı planlaşdırır.

SOCAR-ın 2008-ci ildə aldığı Ətraf Mühit Siyasəti Sənədi bəlkə də təbii təlimlərdə əsas hesabatdır. Hesabat təşkilatın müvəqqəti iqlim təhlükəsizliyi üçün əsas təlimlərini xarakterizə edir və “Əhəmiyyətli tullantıların azaldılması planı”, “2020-ci ilədək ətraf mühit dəyişikliyinə azaldılması proseduru”, “Potensial böhran gözləmə planı”, “SOCAR Neft Tökülməsinin qarşısının alınması və aradan qaldırılması Planı” nı özündə birləşdirir. , “Skandr İdarəetmə Planı” və bu kimi arxivlər, məsələn,

Dövlətin əsas vəzifələrindən biri də SOCAR-ı təbii təhlükəsizlik sahəsində dünyanın sürücülük edən neft təşkilatlarından birinə çevirməkdir. Təşkilatın təbiət üzrə məsul işçisi, inzibati mərkəzin icraedicilər şöbəsi və ekoloji bürosu hazırda iqlimi təmin edir və ekoloji təhlükələrə nəzarət edir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN KARBOHİDROGEN RESURSLARINDAN İSTİFADƏNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRİNİN MAKROİQTİSADI TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanın “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində karbohidrogen ehtiyatlarından istifadəsi məqsədilə bağlanan müqavilələrin qlobal ekoloji mühitə təsiri baxımından təhlili

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra iqtisadi inkişafın ən yaddaqalan hadisəsi yeni neft siyasətinin yaradılması və ölkənin müstəqilliyinin qarantı olan “Əsrin müqaviləsi” neft sazişlərinin imzalanmasıdır.

“Əsrin müqaviləsi” nin qeyd edilməsi Azərbaycanda daha bir xroniki vəziyyətə səbəb oldu. Bu anlayışa görə Azərbaycan dünya miqyasında ən təsirli dövlətlər olaraq yeni siyasi və maliyyə ortaqları qazandı.

1994-cü ildən bəri tətbiq olunan yeni neft texnikası, Azərbaycanın qlobal maliyyə bazası ilə uzlaşmasında və ölkəyə tanış olmayan bir işə cəlb olunmasında mühüm rol oynadı. (Nurəliyeva R.N. 2018: s.221).

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan torpaqları karbohidrogen ehtiyatları ilə zəngindir. Xəzər dənizinin Azərbaycan hissəsində karbohidrogen yataqlarının işlənməsi üçün dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” ölkənin müasir dövrdə neft və qaz sektorunun inkişafına yeni təkan verdi.

Əsas inkişaf etmiş sənayelər çoxlu tullantı yaradan və ətraf mühiti çirkləndirən neft və qaz istehsalı, enerji, kimya, metallurgiya, maşınqayırma, inşaat materiallarıdır.

Neft və qaz sənayesinin ikinci böyük problemi, gələcəkdə qaz və kondensat emalındakı kütləvi artımın mənfi təsirinə səbəb olan yeni yanacaq qazı və hidrogen sulfid yataqlarının qorunmasıdır. Təbii karbohidrogenlər işlənir və elektrik enerjisi istehsalında istifadə olunur. Bu səbəbdən də ekoloji təhlükələrin artmasına səbəb qaz xammalının emal edilməsidir.

Dünya bazarında neft qiymətləri 2004-cü ildən bəri tarixin ən aşağı səviyyəsindədir. Bloomberg xəbər verir ki, dünya bazarlarında Brent xam neftinin bir barelinin qiyməti 36,58 dollar, Texasın (WTI) qiyməti isə 36,13 dollar olub.

Xatırladaq ki, Azərbaycan 2019-cu ildə 41,9 milyon ton neft çıxarıb. Hökumətin hesablamalarına görə, bu il 41,3 milyon ton, 2021-ci ildə 40,7 milyon ton neft hasil edilməsi gözlənilir.

AÇG-dən Ceyhan limanına neft nəqlinin dəyəri bir barel üçün ümumiyyətlə 12-12,5 dollardır. Çatdırılma alıcıya bağlanırsa, məsafədən asılı olaraq dəyəri 15 dollar və bir qədər çoxdur. Buna görə də neftin qiymətinin 20 dollara enməsi belə Azərbaycanın əsas neft ixracatçısına zərər verməyəcəkdir. Ancaq bu vəziyyətdə heç bir qazanc problemi də var. Yəni gəlirlər demək olar ki, xərcləri və bir sıra tələb olunan kapital qoyuluşlarını ödəmək üçün istifadə olunur.

Bununla belə, SOCAR öz neftini Bakı-Novorossiysk boru kəməri ilə dünya bazarlarına çıxarır. Bakıdan Novorossiyskə tranzit xərcləri və yanacaq doldurma tankerlərinin istismar xərcləri də nəzərə alınmalıdır. Qeyd edək ki, SOCAR uzun müddətdir limanlarda neft satmır, xammalı tankerlərlə istifadəçilərə çatdırır. Bu vəziyyətdə demək olar ki, bütün maliyyətlər bir barel üçün 25 dollardır. Novorossiyskdə (Urals) satılan yağın ümumiyyətlə Brent yağından ucuz, bəzən 1 dollardan da ucuz olması diqqətdən yayınmamalıdır. (Əlavə 1. Cədvəl 1:)

Azərbaycanda neft hasilatı 2019-cu ildə 41,6 milyon tona çatacaq ki, bu da 2008-ci illə müqayisədə 1,9 dəfə çoxdur, lakin 2013-cü illə müqayisədə 22,1 faiz azalıb. Hazırda SOCAR-ın ölkədə istehsal olunan ümumi neft həcmindəki payı 20-yə yaxındır faiz. H.Əliyev adına Bakı Neft Emalı Zavodunda işlənmiş neftin hasil olunan neftdəki payı 2019-cu ildə 79,1% təşkil edib ki, bu da 2018-ci illə müqayisədə 2,1% azdır.

Qazın ən böyük effektiv istifadəsi, dəşiklərin və bədbəxtliklərin atılması, tullantıların istifadəsi neft və qaz sənayesindəki ən sıx təbii məsələlərdəndir. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda mövcud idarəetmə strategiyalarına baxmayaraq, qaz benzininin 30-40% -i kirdə qalır və 10-14% -i qazın təmizlənməsi, nəqli və

hazırlanması zamanı itirilir. Qaz və kondensat işlənməsi zamanı iqlimin itirilməsi təhlükəsi adətən artır (<http://anl.az/el/n/265541.pdf>).

Sovet dövründə Bakının havası karbon, toz və müxtəlif zərərli qazlarla çox çirklənmişdi. Z. Səmədzadə və digərlərinin apardıqları araşdırmaya görə, 1975-1981-ci illər arasında Bakıda havanın çirklənməsi cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 2: 1975-1981-ci illərdə Bakının atmosfer havasının çirklənmə dərəcəsi

Çirklənmə	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Kükürd dioksid qazı (hər gün normal, mg / m ³)	0,26	0,22	0,43	0,34	0,33	0,27	0,27
Hər gün ən ifrat fokus (mg / m ³)	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05
Hər gün qəbul edilən fiksasiya nə qədər tez keçib?	5,2	4,4	8,6	6,8	6,6	5,4	5,4
Dəm qazı (hər gün normaldır (mg / m ³))	22	26	20	18	18	17	20
Hər gün ən ifrat fokus (mg / m ³)	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Gündən-günə icazə verilən fiksasiya nə qədər tez keçib?	7,3	8,7	6,7	6	6	5,7	6,7
Nitrik oksid (hər gün normal (mg / m ³))	0,10	0,11	0,13	0,10	0,07	0,08	0,07
Hər gün ən həddindən artıq qəbuledilən fiksasiya (mg / m ³)	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04
Hər gün təsdiqlənməni nə qədər üstələyib?	2,5	2,75	3,25	2,5	1,75	2	1,75
Pudra (hər gün normal (mg / m ³))	22	26	20	18	13	17	20
Hər gün ən həddindən artıq qəbuledilən fiksasiya (mg / m ³)	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15
Hər gün qəbul edilən fiksasiya nə qədər keçib?	146,7	173,3	133,3	120	86,7	113,3	133,3

Mənbə: Cədvəl “Bakının iqtisadi və sosial inkişafı (1981-1985)” materialları əsasında məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Bakıda hava keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında ciddi bir dəyişiklik baş verməyib. Çünki əsas çirklənmə mənbələri, yəni neft istehsalı və emalı sənayesi son illərdə xeyli genişlənmişdir. Son on ildə Bakıda avtomobillərin sayı kəskin şəkildə artmışdır. Bu dövrdə havanın çirklənməsi mənbələri 9227-dən 6494-ə enmişdir. Son illərdə çirklənmə mənbələrinin sayı artsa da, xüsusən də neft hasilatı və təmizlənməsinin geniş yayılması, yeni texnologiyaların tətbiqi və dövlətin artan ekoloji nəzarəti hava çirkliliyinə müsbət təsir göstərir. Həyata keçirilən tədbirlər

nəticəsində 2019-cu ildə Bakıda atmosfərə atılan tullantıların həcmi 1990-cı illə nisbətdə 10,9 dəfə aşağı düşərək 128,2 min ton olub.

Nazirliyin müvafiq şöbəsindən verilən məlumata görə, havadakı gündəlik gündəlik çirkləndirici konsentrasiyası 1980-ci ildə 0,27 mq / m³-dən 2000-ci ildə 0,05 mq / m³-ə və 2015-ci ildə 0,014-ə yüksəlib. Mg / m³, azot oksidi 0,07-dən 0,07-ə enmişdir. Müvafiq illər ərzində 0,07 və 0,06 mq / m³ və karbonmonoksit 17-dən 1 ilə 3 mq / m³-ə düşdü.

Cədvəl 3: Bakı üzrə atmosfer havasının çirklənməsi

	Atmosfer havasında çirkləndirici maddələrin orta sutkalıq qatılığı, mq/m ³			
	Toz (asılı halda olan maddələr)	Kükürd anhidridi	Karbon oksidi	Azot 4-oksidi
İcazə verilən orta sutkalıq qatılıq	0,14	0,04	2	0,03
2000	0,1	0,034	1	0,05
2005	0,16	0,022	2	0,04
2007	0,1	0,011	2	0,03
2008	0,2	0,012	2	0,04
2009	0,3	0,013	2	0,04
2010	0,4	0,014	2	0,08
2011	0,2	0,017	3	0,06
2012	0,2	0,016	2	0,08
2013	0,1	0,013	3	0,04
2014	0,2	0,012	3	0,05
2015	0,4	0,015	3	0,03

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin Ətraf mühit üzrə Milli Monitoring Departamentinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Xəzər dənizinin Azərbaycan hissəsində zəngin karbohidrogen yataqlarının işlənməsi üçün xarici şirkətlərlə imzalanan əsrin müqaviləsinin həyata keçməsi dənizdəki neft və qaz obyektlərinin və strukturlarının yaxşılaşdırılması ilə sıx bağlıdır. Xəzər dənizinin ekoloji tarazlığının qorunması da daxil olmaqla ətraf aləmin qorunması, şətin dəniz vəziyyətində işləyən bu obyektlərin möhkəmliyinin və daimiliyinin təmin olunmasından asılıdır.

Son 50 ildə 500 km-dən çox estakada tipli obyekt, 1500-ə yaxın dənizdə sabit platforma, 10-dan çox üzən qazma qurğusu və 2000 km-dən çox sualtı neft və qaz kəməri inşa edilmişdir (<http://anl.az/el/n/265541.pdf>).

Keçmişdə olduğu kimi, 2019-cu ildə də SOCAR obyektlərində əmələ gələn neft və qazma palçıqlarının idarə olunması üçün bəzi tədbirlər görülmüşdür.

Cədvəl 4: 2015-2019-cu illər ərzində SOCAR (Azərbaycan) üzrə yaranmış qazma və neft şlamlarının həcmi (min tonla)

Şlamin növü	2015	2016	2017	2018	2019	2015-2019-cu illər üzrə cəmi
Qazma	19,3	24,9	21,0	15,7	9,0	89,9
Neft	24,4	29,7	28,6	8,0	13,1	103,8

Mənbə: Cədvəl ARDNŞ-in hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəldən də göründüyü kimi, SOCAR (Azərbaycan) tərəfindən 2015 - 2019 arasında istehsal olunan qazma palçıqının həcmi 89,9 min ton, neft palçıqının həcmi 103,8 min ton olmuşdur. 2018-ci ilə nisbətən 2019-cu ildə Tullantı Mərkəzinə gələn qazma kəsintilərinin həcmi 9,4 min ton, istehsal tullantılarının 0,5 min ton azaldı. Bunun səbəbi, quyuların qazılması zamanı Kompleks Qazma Fondunun istehsal etdiyi qazma fasilələrinin miqdarının 6700 ton azaldılmasıdır. Eyni zamanda, SOCAR AQŞ tərəfindən çatdırılan qazma kəsintiləri 2200 ton azaldıldı.

Böyük miqyaslı qurğuların etibarlılığı, tökülmələri, qaz boru kəmərlərindən, çənlərdən zəhərli mayelərin və qazlı maddələrin sızması.

Son zamanlarda parametrlərdə və fiziki prinsiplərə istinad edərək təbii bioloji proseslərdə fərqlənən texnoloji cihazlar geniş yayılmışdır. Asılı olmayaraq, ultra və s. radiasiya, elektromaqnit və digər sahələr.

Katalizator arsenalı böyüyür, reagentlər, sürfaktanlar və digər təhlükəli zəhərli maddələr mürəkkəb kimyəvi proseslər şəklində tətbiq olunur.

Neft və qaz sənayesinin ətraf aləmə təsirinin mənfi tendensiyası, ərazinin təbii sistemə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə biləcəyi qənaətinə gəlməyə imkan verir, bu səbəbdən təbiətin səmərəli istifadəsinə, planlaşdırılmasına, yaxşılaşdırılmasına daha çox diqqət yetirilməlidir. gələcək. Ətraf mühit və iqtisadi proqnozların hazırlanması və qəbul edilməsi cari məsələlərdir.

Təhlillər göstərir ki, 2015-2019-cu illərdə SOCAR Tullantı Mərkəzinin tullantı tullantıları 88 min ton, təhlükəli təhlükəli tullantıların miqdarı isə 1000 ton olmuşdur.

SOCAR, su ehtiyatlarının paylanmasını maksimum dərəcədə artırmaq və çirklənmədən qorumaq üçün suyun ötürülməsindən istifadə etmək üçün daim məlumat alır və bütün yeni layihələrdə suyun səmərəli istifadəsi üçün ən yeniliklərə əhəmiyyət verir.

Cədvəl 5: 2015-2019-cu illər ərzində SOCAR-ın Tullantı Mərkəzinə qəbul olunmuş tullantıların həcmi (min tonla)

Tullantının növü	2015	2016	2017	2018	2019	2015-2019-cu illər üzrə cəmi
Cəmi, o cümlədən:	16,3	17,5	21,5	21,7	12,1	89,5
təhlükəli	16,0	17,3	21,2	21,6	11,8	88,3
aztəhlükəli	0,2	0,2	0,4	0,4	0,2	1,2

Mənbə: Cədvəl ARDNŞ-in hesabatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Xatırladaq ki, 2015-2019-cu illər ərzində SOCAR-da neft suları ilə çirklənmiş və su altında qalan torpaq sahələrinin ümumi həcmində əhəmiyyətli dərəcədə azalma müşahidə olunmuşdur. Beləliklə, bu göstərici 2015-ci ildəki 2730.9 hektardan 2019-cu ildə 2244.1 hektara 486.8 hektara enmişdir.

Bu zamanda neft və neft məmulatları ilə çirklənmiş və su altında qalan torpaq sahəsi müvafiq olaraq 1763.4 və 967.5 ha-dan 1470.6 və 773.5 ha-ya düşmüşdür.

Cədvəl 6: 2015-2019-cu illər ərzində SOCAR-ın neft suları ilə çirklənmiş və lay suları altında qalmış torpaqların ümumi sahəsi

Torpaqların çirklənmə səbəbi	2011	2012	2013	2014	2015
Cəmi, o cümlədən:	2730,8	2556,7	2420,8	2313,1	2244,2
neft və neft məhsulları ilə çirklənmiş torpaqlar	1763,3	1657,8	1564,1	1495,2	1470,5
lay suları altında qalmış torpaqlar	967,4	898,8	856,6	817,8	773,4

Mənbə: Cədvəl ARDNŞ-in hesabatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

İqlimin və təbiətin təhlükəsizliyi təcrübə baxımından möhkəm tənzimləyici arxiv və qiymətləndirmələrin inkişafını tələb edir. Məsələnin bu hissəsi bazar iqtisadiyyatı şəraitində daha əhəmiyyətlidir. Təşəbbüskar fəaliyyətin inkişafı, bir nöqtəyi-nəzərdən, cəmiyyətin hədəf ilkin şərti olduğundan, yenə də xərclərin mövcudluğu. Dəyişiklikdə sonrakı izahat birincidən daha yaxşıdır.

Fərdi maraqlar baxımından mənfəət simvollarına rəğbət bəslənməsi istər-istəməz ətraf aləmin qorunması ilə təbiətin qorunması arasındakı tarazlığı pozur. Buna görə iqtisadi cəhətdən görülməli iş, cəmiyyətin xeyrinə düşünülmüş proqnozların hazırlanmasını tələb edir.

Baxılan dövrdə, 2015-2019-cu illər ərzində SOCAR-da sızma, tutma və itkilərin həcmində əhəmiyyətli bir azalma olmuşdur. Beləliklə, 2015-ci ilə nisbətən şirkət üçün bu rəqəm 22 dəfədən çox azaldı və 2019-cu ildə yalnız 30 kubmetr idi.

Azərbaycanda neft emalı zavodlarının ətraf aləmə təsirləri birbaşa və dolayı təsirlərə bölünə bilər. Doğrudan təsirlərə neft təmizlənməsinin ətraf aləmə və sosial sahəyə, xüsusilə atmosfərə, torpağa və suyun keyfiyyətinə təsirləri daxildir. Neft emalı prosesinin əsasən meliorasiya, koklaşdırma, katalitik çatlama, suyun təmizlənməsi, qələvi yanacaq emalı, neft emalı və bitum istehsalı zavodlarını əhatə etdiyini nəzərə alsaq, hər prosesdə istehsal olunan tullantıların qiymətləndirilməsinə və son çirklənmənin müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac var.

Cədvəl 7: 2015-2019-cu illər ərzində SOCAR üzrə sızmalar, tutmalar və itkilərin həcmi (kub metrə)

Göstəricilər	2015	2016	2017	2018	2019	2015-2019-cu illər üzrə cəmi
Sızmalar	670,7	263,8	252,1	109,2	30,1	1326,1
Tutulmalar	670,4	263,3	252,2	109,2	30,1	1325,1
İtkilər	0,2	0,6	0,3	-	-	1,3

Mənbə: Cədvəl ARDNŞ-in hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları da bu məlumatı təsdiqləyir. Bu cür müəssisələr arasında neft emalı zavodları əsas çirklənmə mənbəyi hesab edilə bilər, baxmayaraq ki, Azərbaycan Respublikası DSK-nın məlumatlarına yalnız neft emalı zavodlarından deyil, bütün neft emalı sənayesindən ətraf aləmə atılan tullantılar da daxildir. Təxmini hesablamaların ARDSK məlumatları ilə üst-üstə düşməsi bunu sübut edir. Beləliklə, bu məlumatlara görə, statistik mənbələrdən atmosfərə qaz və maye tullantılarının miqdarı 2012-ci ildə 40,1 min ton olduğu halda, 2013-cü ildə 43,7 min ton ilə rekord səviyyəyə çatdı. Ancaq bu həcm son illərdə əhəmiyyətli dərəcədə azalmış və 2019-cu ildə 27,5 min tona çatmışdır. Neft emalı zavodlarında yeni texnologiyaların tətbiqi və ekoloji risklərə vaxtında cavab verilməsi ətraf aləmə dəyən ziyanı əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər.

Cədvəl 8: Stabil mənbələrdən atmosfərə tullanılan zərərverici maddələr (min ton) (emal sənayesi)

İllər	Atmosferə atılan çirkləndirici maddələrin cəmi	o cümlədən					
		bərk	qaz şəkilli və maye	onlardan:			
				kükürd anhidridi	karbon oksidləri	azot oksidləri	karbohidrogenlər (uç.üzvi birl-siz)
2012	56.1	16.2	40.2	2.4	9.2	4.1	15.4
2013	64.1	20.2	43.6	2.3	9.8	3.5	19.1
2014	64.2	23.8	40.2	3.2	12.7	3.8	11.7
2015	42.1	12.4	29.6	1.7	3.2	2.4	17.3
2016	40.3	12.1	28.3	1.3	1.7	2.4	16.1
2017	41.7	11.8	29.8	1.2	2.1	3.2	14.2
2018	28,5	2,2	26,4	0,6	4,7	1,4	12,6
2019	27,4	1,4	26,1	0,5	3,5	1,7	11,4

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatlarına görə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Xam neftin əvvəlcə köçürüldüyü və lazımi temperatura qədər isidildiyi emal müəssisələrindən axınlar, əlavə olaraq təmizləyici qurğularda çirklənmənin əhəmiyyətli bir qaynağıdır. Bu qızdırıcılarda müntəzəm olaraq maye yanacaq və ya qazdan istifadə olunur. Bu qızdırıcılarda istehsal olunan tullantıların miqdarı istifadə olunan yanacağa əsaslanır. Məsələn, neft qazından yanacaq kimi istifadə edildikdə, 1 kubmetr yanacaq üçün 48,4 g karbohidrogen (CH₄) yandırılır, 81-243 qr. Buxarlanmış, 9.7 g SO₂, 273 g CO, 193-209 g NO₂ verilir. Yanacağın yanacaq kimi istifadə edilməsi halında, 1 kubmetr yağın istehlakında 0.205 kq karbohidrogen (CH₄), 32 kq SO₂, 1.025 kq CO və 12.018 kq NO₂ əmələ gəlir. Bu hesablamadan istifadə edərək Azərbaycanda neft emalı zavodlarındakı qızdırıcılardan tullantıların kobud ölçüsünü müəyyənləşdirmək mümkündür.

Doğrudur, ətraf aləmin qiymətləndirilməsinin elmi və metodoloji əsasları Sovet dövründə yaradılmışdır. Həm ətraf aləmin qorunması, həm də təbii resurslardan səmərəli istifadə sahəsindəki qiymətləndirmə məsələləri ilə bağlı bir çox tədqiqat yazılmışdır. Keçmiş SSRİ-də G.M.Suxova, M.A.Borinovski, R.M.Yeltova, R.K.Kojevnikova və başqalarının əsərlərində Azərbaycanda proqnozlaşdırma metodu və onun bəzi prinsipləri öyrənilmişdir. O dövrdə

K.G.Goffman və A.A.Gusev-in əsərlərində xalq təsərrüfatı üçün uzunmüddətli planlaşdırmanın əsasını təşkil edən uzaqgörənlik və ətraf aləmin qorunması ilə bağlı əsas məsələlər şərh edilmişdir. Bəzi müəlliflərin əsərlərində təbiətin qorunmasının sosial-iqtisadi proqnoz modeli verilmişdir (Doroguntsov S. 2017: p.214).

Təxminlər üçün əsasın və təlim vaxtının düzgün təyin edilməsi qiymətləndirmə üçün vacib şərtidir.

Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin müəyyən etdiyi terminologiyaya görə əvvəlki mərhələlərə əsaslanan proqnoz dövrü aralıq dövr adlanır. quruldu. Hal-hazırda neft və qaz sənayesinin ətraf aləmə təsirini qiymətləndirmək üçün əsas dövr 10 ildən çox deyil.

Proqnoz qısa (5 ilə qədər), orta (5-15 il) və uzun (15-30 il) bölünür. Otuz ildən çox proqnozlar da uzunmüddətli (Danilishin B.M., Shostak L.B. 2018: p.114).

Ətraf aləmin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə sahəsində proqnoz müddətini təyin edərkən aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirmək vacibdir.

Bəzi müəlliflərlə EMF və TESI sahəsindəki uzunmüddətli proqnozlaşdırmanın iqtisadi və ekoloji xarakter daşdığı, yalnız ətraf aləmə təsir səviyyəsini deyil, həm də ətraf mühitdəki keyfiyyət dəyişikliklərini və bunların sosial-iqtisadi nəticələrini öyrənməlidir. dəyişikliklər. Ekoloji cəhətdən məqbul çirklənmə (ƏMİP) iqtisadi artım üçün maksimum potensiala malik proqnozlaşdırmanın son hədəfi olmalıdır.

Bu səbəbdən qaz sənayesində EMF və TESI proqnozlaşdırma sisteminin elmi, texniki və sosial-iqtisadi baxımdan nəzərdən keçirilməsi məqsədəuyğun sayılmalıdır (Nurəliyeva R.N. 2018: s.221).

Mənbə və normativ proqnoz məlumatlarının müqayisəsi təbii ətraf aləmin standart və adi vəziyyəti arasında qeyri-mütənasibliyi aşkar edir. Ətraf aləmin mühafizəsi sahəsində həyata keçirilən ətraf aləmin mühafizəsi tədbirləri mənfi təsiri kompensasiya etmirsə, əsas istehsal məqsədlərinə düzəlişlər edilir (Azərbaycanda ekoloji vəziyyət və həyata keçirilən tədbirlər barədə məlumat - Bakı - 2014).

Əsrin Müqaviləsinin 15-ci ildönümünə həsr olunmuş mərasimdə çıxış edən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev dedi: “Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri ətrafında çox spekulyasiya və çox danışq var idi. Boru kəmərinin çəkilməsini istəməyən tərəflər çox çalışdılar ki, buna nail ola bilməyək. Kampaniyalar müxtəlif yerlərdə və saytlarda aparıldı. Xatırlayıram ki, “Bakı-Tbilisi-Ceyhan kampaniyası” adlı bir hərəkət başladı və ətraf mühit baxımından ona yaxınlaşmaq istəyənlər çox idi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri uğurla tikilib istifadəyə verilib və bu gün Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çatdırılmasında mühüm rol oynayır. (https://files.preslib.az/projects/azereco/az/eco_m5_1.pdf).

Məlum olduğu kimi, 2011-ci il Prezident İlham Əliyev tərəfindən “Ekologiya ili” elan edildi. İlin sonuna qədər ekoloji problemlərin həlli Azərbaycan dövlətinin prioritetlərindən biri olaraq qalır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ölkəmizdəki ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirir. Bu diqqət Prezidentin birbaşa sədrliyi ilə keçirilən ekoloji problemlərin müzakirəsi, ətraf mühitlə bağlı qəbul edilmiş dövlət proqramlarının icrasına marağın artması və mövcud ekoloji problemlərin daha səmərəli həlli üçün müvafiq sərəncamların imzalanması üçün keçirilən iclaslarda da öz əksini tapmışdır. (https://files.preslib.az/projects/azereco/az/eco_m5_1.pdf).

Prezidentin Sərəncamından irəli gələn problemlərin aradan qaldırılması üçün Ətraf aləmin Mühafizəsi Nazirliyi tərəfindən “Xəzər dənizinin çirklənmədən qorunması üçün bəzi tədbirlər haqqında” yaradılan 17 modullu su təmizləyici qurğunun fəaliyyəti mütəmadi olaraq izlənilirdi.

Sistemli və fasiləsiz hidrometeoroloji müşahidələr Xəzər dənizi də daxil olmaqla Azərbaycan ərazisində davam etdi. Hidrometeoroloji Kompüter Şəbəkəsi (HKŞ) quruldu və müşahidə məlumatlarının mübadiləsi üçün müasir İT və GSM texnologiyalarından istifadə edildi. Respublika ərazisi üçün yarım günlük, gündəlik və iki günlük meteoroloji proqnozların dəqiqliyi 89-95% idi.

Hava, yağış, torpaq, səth sularının və ətraf aləmin radioaktiv çirklənməsinin monitorinqi, insanların yaratdığı təsirlər nəticəsində ətrafdakı prosesləri

qiymətləndirmək və proqnozlaşdırmaqla ətraf aləmin vəziyyəti barədə məlumat bazası yaradılmışdır. rejim məlumatları hazırlanmış və yayılmışdır.

Ölkənin 8 əsas sənaye şəhərində atmosfer havasının çirklənməsi, ölkənin 6 bölgəsində atmosfer yağışının kimyəvi tərkibi, 42 su hövzəsində (27 çay, 4 su anbarı, 1 liman, 10göl) yerüstü suların çirklənməsi izlənilmişdir.

Monitorinqlər ölkənin torpaqlarının neft məhsulları, pestisidlər və ağır metallarla fon çirklənməsini araşdırmağa davam etmişdir. Ətraf aləmin radiasiya fonunun gündəlik müşahidələri ölkənin bütün bölgələrini əhatə edən gündə 3 dəfə 35 seçki qutusunda aparıldı.

Ekoloji problemlərin həlli üçün hərtərəfli tədbirlər görülür. Artıq Avro-2 standartına keçdik. Ancaq bu ilk addımdır. Avro-3 və Euro-4 standartlarına keçməliyik və beləliklə şəhərimizdəki ekoloji vəziyyət daha da yaxşılaşdırılacaqdır.

Ətraf aləmə dair tədbirlər görülür və alınacaq. Təəssüf ki, Bakıda təxminən 200 il davam edən neft hasilatı ətraf aləmə böyük ziyan vurdu. İndi bu ziyanı düzəldirik. Bu, çox pul tələb edən çox çətin bir məsələdir. Bakıda neft və digər tullantılarla çirklənmiş bir çox yer var. Siz bunu bilirsiniz və mən də bilirəm. Bu yerləri tədricən təmizləyirik və canlandırırıq. Bu, bugünkü çıxışlarda ifadə edildi. Bunun üçün çox pul və vaxt lazımdır.

Bakının və dünyanın ən qədim neft yataqlarından biri olan Bibiheybət yatağı təmizlənir. İndi buruqların ətrafı təmizdir. Orada ağaclar əkilməli və orada park salınmalıdır dedim. Bir neçə il sonra bu qıvrımlar meşədə qalacaq.

Ağ Şəhər layihəsinin həyata keçirildiyi ərazi bir vaxtlar Nobel qardaşlarının işi nəticəsində çox çirklənmişdi. İndi həmin torpaqlar yığışdırılır və bərpa işləri aparılır. Yeni bir şəhərdə yeni bir şəhər inşa edilir (<http://anl.az/el/n/265541.pdf>).

Balaxanıdakı tullantıları təmizləyə bildik. Hesab edirəm ki, bu, böyük bir layihədir. Bu layihə başlayanda çoxları buna nail olacağımıza inanmırdılar. Çünki tullantılarla əlaqəli yanğınlar nəticəsində ətrafda tüstü olduğunu yaxşı xatırlayırsınız. Hazırda təmiz yer, zibil yeridir. Dövlət hesabına məişət tullantıları

zavodu tikildi. Məişət tullantılarının idarə olunması və atılması üçün əlavə konkret tədbirlər görülür.

2.2. Azərbaycanın neft-qaz resurslarının dünya bazarına çıxışı ilə bağlı reallaşdırılan nəqliyyat lojistika infrastrukturu və onun ətraf aləmə təsiri

Azərbaycan neftinin dünya bazarların çıxarılması əsasən 4 boru kəməri məşhurat xətti üzrə həyata keçirilir:

- Bakı - Qroznı - Novorossiysk (Şimal marşrutu).
- Bakı - Tbilisi - Supsa (Qərb marşrutu).
- Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri.
- Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri (Trans-Xəzər qaz kəməri).

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında Azərbaycan neftinin Rusiya Federasiyası ərazisindən tranziti haqqında Sazişin təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalayıb. Sifarişdə deyilir:

1. 18 yanvar 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında imzalanmış “Azərbaycan neftinin Rusiya Federasiyası ərazisindən tranziti haqqında” Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında Saziş təsdiq edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinə tapşırılsın ki, bu Sazişin təsdiq edilməsi barədə müvafiq məlumatları Rusiya Federasiyası Hökumətinə göndərsin.

3. Azərbaycan Respublikasının NR-nə yuxarıda göstərilən Sazişdən irəli gələn məsələləri həll etmək tapşırılsın.

Şəkil 5: Şimal marşrutu

(Bakı - Qroznı - Novorossiysk)
Texniki parametrləri və ümumi məlumat:
Ümumi uzunluğu 1347 km, o cümlədən:
- Azərbaycan hissəsi 231 km;
- Rusiya hissəsi 116 km (1983-cü ildə tikilmiş, 1995-1996-cı illərdə ABƏŞ və ARDNŞ tərəfindən hərəkət istiqaməti dəyişdirilmişdir).
Borunun diametri - 720 mm., nasos stansiyalarının miqdarı 12. Maksimal daşıma qabiliyyəti ildə 6 mln. ton. Daşıma qabiliyyətini ildə 17 mln. tona qədər artıma ehtimalı var. Neft kəmərinin hərəkət istiqamətinin dəyişdirilməsi ilə bağlı 60 mln. dollarlıq iş görülmüşdür. (Azərbaycan Respublikasının ərazisində) Marşrut Sənqəçal neft terminalından başlanır. Terminalın qiyməti - 72 mln. dollar, tutumu 100 000 ton (730 000 min. barr.). Terminal hər birinin tutumu 25 000 ton olan 4 rezervuardan ibarətdir.

Mənbə: Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına nəqli,
<https://files.preslib.az/site/10il/gl3.pdf>, materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sonuncu Novorossiysk limanıdır. Liman ildə 34 milyon təşkil edir. Bir tonadək neft və neft məhsulları daşıya bilər. Azərbaycan hissəsinin operatoru ABƏŞ, Rusiya hissəsinin isə mövcud olan obyektlərin təmiri və yenidən düzəlməsi, həmçinin yeni obyektlərin inşasını əhatə edən Rusiyanın Transneft şirkətidir. Şimal marşrutuna görə tariflər:

- Rusiya Federasiyasının bölgəsində ton üçün 15,67 dollar;
- Azərbaycan Respublikasının bölgəsində hər ton üçün 1.013 dollar.

Azərbaycan neftinin Rusiya ərazisi ilə nəqli və əlaqədar təlimlər, toplantıların öhdəlikləri Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında 18 yanvar 1996-cı il tarixli Sazişlə idarə olunur. Aşağıdakı çoxtərəfli müqavilələr və sənədlər xarici tərəflər və Rusiya tərəflərini və hökumətlərini təmsil edən xarici şirkətlər və təşkilatlar arasındakı münasibətlərin bütün ticari və hüquqi aspektlərini ətraflı şəkildə əks etdirir.

- Transneft və Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti arasında Azərbaycan nefti Rusiya Federasiyası ərazisindən nəqlinə dair Saziş;
- ARDNŞ, ABƏŞ və xarici şirkətlər arasında şimal marşrutu ilə neft ixracına dair müqavilənin əsası - Əsrin müqaviləsi iştirakçıları;
- Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə ABƏŞ arasında neftin nəqlinə yardım haqqında Saziş.

Planlaşdırıldığı kimi, Azərbaycan neftinin nəqli 25 oktyabr 1997-ci ildə başladı və 1999-cu ilin yanvarında 1,5 milyon barrelə çatdı. ton neft vurulub.

25 oktyabr 1997-ci ildə Azərbaycan neftinin şimaldan nəqli başlandı.

Bu gün Azərbaycan inkişaf tempinə görə Qafqazda liderdir. Bütün bunların təməlini ümummilli liderimiz Heydər Əliyev qoymuşdur. Müstəqil Azərbaycan Respublikası dinamik inkişafı gələcəyə doğru irəliləyir. Ölkəmizdə global proqramlar, genişmiqyaslı layihələr və dövlət proqramları həyata keçirilir. İqtisadiyyatımıza xarici sərmayə axını artır. Ölkənin ixrac potensialı artır.

Bu gün reallığa çevrilmiş BTC, Bakı-Novorossiysk və Bakı-Supsa, uzun illər xalqımıza və ölkəmizə fayda gətirəcək və hər bir vətəndaşın həyatının

yaxşılaşdırılmasına xidmət edəcəkdir. Azərbaycan nefti xalqımıza məxsus olduğu üçün Azərbaycan xalqının komandiri və sahibi böyük millətimizdir. Bu gün Dövlət Neft Şirkətində həyata keçirilən tədbirlər, proqramlar və layihələr də bu uca məqsədə çatmağa xidmət edir.

25 oktyabr 1997-ci ildə Azərbaycan neftinin şimaldan nəqli başlandı. Bu çərçivədə Qusar rayonunun Rusiya Federasiyası və Azərbaycanla həmsərhəd olan Şirvanovka qəsəbəsində inşa edilmiş neft ölçmə qovşağı istifadəyə verildi. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin köməyi ilə Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) tərəfindən işlənən küçənin kəsişmə nöqtəsindəki Dübəndi-Böyükşor və Siyəzən-Şirvanovka boru kəmərləri ilə Rusiya Federasiyasına göndərilən neftin tam həcmi, keyfiyyəti və miqdarı Rusiyanın Transneft şirkəti tərəfindən idarə edilmişdir. açıq-aydın xarakterizə olunur.

Sonra, həmin məqamda Beynəlxalq Ticarət Şirkətinin prezidenti Terry Adams və Transneft agentı Vladimir Belzetskinin gözü ilə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin prezidenti Natiq Əliyev neft ölçmə stansiyasının başlanğıcını bildirən krujevanı kəsdi. üstəlik qapağı açdı. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin rəhbərləri, Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti və Transneft agentı, Bakı-Novorossiysk-şimal kursunun göndərilməsinə təsirlərini bölüşdülər.

Ümumiyyətlə, işin rahat yerinə yetirilməsində Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti əlavə olaraq mühüm rol oynadı. Kəsişmə ABŞ-da uydurulmuşdur və cari alətlər və dişli əşyalarla təchiz edilmişdir. Dübəndi-Böyükşor-Siyəzən-Şirvanovka xətti yenidən quruldu. SOCAR, ABƏŞ və Transneft nümayəndələri kəsişmənin ekranlaşdırılmasına başladılar. 1400 kilometrlik Bakı-Novorossiysk boru kəmərinin göndərilməsi ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətli bir hissəni öz üzərinə götürdü.

SOCAR-ın yaratdığı xam neft Rusiyadan keçən Bakı-Novorossiysk neft kəməri vasitəsi ilə göndərilir, Transneft çərçivəsində rus ixracatçılarının nefti ilə qarışdırılır və Novorossiysk limanının markası altında satılır.

SOCAR 1997-ci ildə təmizlənməmiş neft göndərməyə başladığı vaxtdan bəri Bakı-Novorossiysk boru kəməri ilə çox sayda təmizlənməmiş neft göndərilib.

2005-ci ildə 2,5 milyon ABƏŞ xam nefti Bakı-Novorossiysk kursu vasitəsilə göndərildi. Bir müddət əvvəl 2006-2007 və 2008-ci illərdə bu kurs razılıqla işlədi. 2005-ci ildə SOCAR və ABƏŞ bu yol boyunca 4,1 milyon ton neft göndərmişlər.

Cədvəl 9: Şimal İxrac Boru Kəməri

Marşrut	Azərbaycanın Xəzər sahilindəki Səngəçal terminalı—Rusiyadan keçməklə Qara dəniz sahilindəki Novorossiysk limanı
Əməliyyatçı	231 kilometr uzunluğunda Azərbaycan hissəsi ABƏŞ tərəfindən istismar edilir. Rusiyanın Transneft şirkəti həm ABƏŞ, həm də ARDNŞ neftinin Azərbaycan-Rusiya sərhədindən Novorossiyskə qədər nəqlini təmin edir.
Ümumi uzunluq	1400 kilometr
Diametr	Səngəçaldan Sumqayıtadək olan hissə (57 kilometr)—21 düyüm/530 millimetr. Sumqayıtdan Şirvanovkayadək olan hissə (174 kilometr)-28 düyüm/720
Layihə gücü	115 000 barel/gün (sutka-da 15750 ton)
İstismara verildiyi tarix	1997-ci il Oktyabrın 25-də Şimal Boru Kəmərinə ARDNŞ nefti vuruldu.

Mənbə: Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına nəqli, <https://files.preslib.az/site/10il/gl3.pdf>, materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

“Bakı-Tbilisi-Ərzurum” qaz boru kəməri

Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsinə görə, Trans-Xəzər təbii qaz boru kəməri xəttinin 2,5 milyard ilə 3,1 milyard dollar arasında olduğu təxmin edilir və iki vilayətdə inşası başa çatmışdır. Boru kəməri Türkmənistandan Xəzər dənizinin dibinə, daha sonra qurudan Gürcüstana və oradan Ərzuruma (Türkiyə) uzanacaq. Qaz Türkiyədən Avropaya tədarük ediləcək.

Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəmərinin uzunluğu 970 km, magistral qaz kəmərinin tutumu ildə 10 milyard ilə 30 milyard kubmetr olacaq (birinci mərhələdə).

Cədvəl 10: Qərb marşrutu

(Bakı - Tbilisi - Supsa)	
Texniki parametrləri və ümumi məlumat:	
Mütləq uzunluq	- 917 km, o cümlədən:
Qərb sahəsinin tam uzunluğu	- Azərbaycan hissəsi (Səngəçaldan Gürcüstan sərhədinə qədər) - 492 km;
Xəttin ölçülməsi	- Gürcüstan hissəsi (425 km) 1975-ci ildə işlənmiş və 1991-ci ilədək Batumi təmizləyici qurğusunu Gürcüstan yataqlarından çıxarılan neftlə təmin etmək üçün istifadə edilmişdir.
Təsdiq edilmiş müəssisə məbləği 315 mln. ABŞ dolları, nəqliyyat limiti 5,1 mln. ton (hər gün 100.000 barel). ABƏŞ SOCAR-a təşəbbüsün dəstəklənməsi üçün 580 milyon dollar ödəyir ki, bu da keçmiş məbləğdən xeyli çoxdur.	

Mənbə: Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına nəqli, <https://files.preslib.az/site/10il/gl3.pdf>, materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Təsdiqlənmiş investisiya məbləği 315 mln. ABŞ dolları, daşıma gücü 5,1 mln. ton (gündə 100.000 barel). ABƏŞ sərmayələrin təsdiqlənməsi üçün SOCAR-a 580 milyon dollar ödəyir ki, bu da əvvəlki məbləgdən xeyli çoxdur. Bu məbləğ hələ də mübahisəlidir. ARDNŞ hesab edir ki, ABƏŞ və onun dolayı podratçıları qərb boru kəmərinin tikintisindəki büdcənin çox olmasından cavabdehirlər və bu cür tullantılar ödənilən xərclərə aid edilə bilməz.

Boru kəmərinin gücü ildə 10 milyon tondur. ton (gündə 200.000 barel), bunun üçün 115 mln. dollar kapital qoyuluşu istənilir.

Boru kəməri Səngəçal neft terminalından başlayır və son nöqtə 1998-ci ildə Supsa şəhərində inşa edilmiş bir terminaldır. Terminalın tutumu 400.000 tondur (1.138.000 barel).

Əməliyyatların başlanğıcı 1998-ci ilin dördüncü rübünə planlaşdırılmışdı. Boru kəmərinin işə salınması üçün əvvəlcədən çox iş görülmüşdü. Azərbaycan və Gürcüstan, ABƏŞ, SOCAR və digər maraqlı tərəflər arasında çoxtərəfli müqavilələrin imzalanması nəticəsində qərb marşrutunun inşasına və yenidən qurulmasına başlandı.

Boru kəmərinin möhtəşəm açılışı 17 aprel 1999-cu ildə baş verdi.

Cədvəl 11: Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutu

Layihənin baza xarakteristikası		Əsas ixrac boru kəməri		Əsas ixrac boru kəmərinin tikintisində sərf olunan məbləğ		Xəzər neftinin tranzitində 1 barel neftə görə 1,2,3-cü mərhələdə paylar	
Xüsusiyyətlər	Ölçülər	Ölkə ərazisi üzrə	Uzunluğu	Ölkələr üzrə	Məbləğ	Ölkələr üzrə	Məbləğ
Əsas ixrac boru kəmərinin uzunluğu	1730 km	Azərbaycan	468 km	Azərbaycan	800 mln ABŞ dolları	Gürcüstan	1-ci mərhələ 0.12 ABŞ dolları 2-ci mərhələ 0.14 ABŞ dolları 3-cü mərhələ 0.17 ABŞ dolları
Əsas ixrac boru kəmərinin diametri	1067 mm	Gürcüstan	225 km	Gürcüstan	500 mln ABŞ dolları	Türkiyə	1-ci mərhələ 0.20 ABŞ dolları 2-ci mərhələ 0.30 ABŞ dolları 3-cü mərhələ 0.37 ABŞ dolları
		Türkiyə	1037 km	Türkiyə	1.4 mlrd ABŞ dolları		

Mənbə: Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına nəqli, <https://files.preslib.az/site/10il/gl3.pdf>, materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Tranzit gəlirinin qalan hissəsi kapital xərclərini, nəqliyyat xərclərini, boru kəmərinin istismarı, təmir işləri və s.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas gediş boru kəməri istənilən halda ildə 50 milyon ton neft hərəkət etmək istəyir. Bu şəkildə, 40 illik anlaşma müddətində Gürcüstanın səyahət neft gəlirləri istənilən nisbətdə 2,1 milyard dollar olacaq və millətin xərcləri illik 52,5 milyon dollar qazanacaq ki, bu da Gürcüstanın hazırkı maliyyə planının 10% -dir.

Bundan əlavə, mütəxəssislər Gürcüstan ərazisindən keçən boru kəmərinin inşası üçün tələb olunan bütün material və yüklərin 6% -nin 3 ölkədən (tonu 8-10 dollar) nəql ediləcəyini təxmin edirlər.

1994-cü ilin sentyabrında Prezident Heydər Əliyev xarici neft şirkətlərinin konsorsiumu ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft yataqlarının birgə işlənməsi üzrə danışıqların nəticələrinə dair bir fərman imzaladı. Prezident Heydər Əliyevin fərmanı ilə Dövlət Neft Şirkətinə Beynəlxalq Konsorsiumla müqavilə imzalamağa icazə verildi. Mədən sahəsindən çıxan neft və neft məhsulları magistral boru kəmərləri ilə neft emalı zavodlarına nəql olunur. Bu cür boru kəmərlərindəki qəzalar zamanı ətraf mühitdə, xüsusilə biogenezdə baş verən böyük dəyişikliklər xüsusi maraq doğururdu. Neft boru kəmərlərinin çaylardan, kanallardan, göllərdən və su anbarlarından keçdiyi qəza zamanı minlərlə ton neft və neft məhsulları suyu çirkləndirir. Onu da qeyd edək ki, bu cür borularda baş verən qəzaların əsas səbəbi xətlərin aşınmasıdır, çünki boruların 48% -dən çoxunun istismar müddəti 20 ildən çoxdur və yalnız 7% -nin istismar müddəti 10-ildən azdır.

2.3. Neft-qaz sektoruna yönəldilən investisiyaların ekoloji mühit baxımından araşdırılması

Bir çox ölkədə neft emalı sənayesi daha zəif təhlükəli sahələrdən biridir. Birincisi, yüzillik neft emalı zavodlarında təcrübə ətraf aləmin qorunmasını müasir sənaye texnologiyalarından daha etibarlı edir. İkincisi, Avropa ölkələrindəki bir çox neft emalı zavodları xaricdədir ki, bu da ətraf aləmin qorunmasında və qəza halında əhalinin ekoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində vacib rol oynayır. Üçüncüsü, bu ölkələrdəki neft emalı zavodları təcili vəziyyət riskini azaldan müasir avadanlıq və cihazlar ilə təchiz edilmişdir.

Ətraf mühiti çirkləndirən neft emalı sənayesinin mənbələri üç qrupa bölünür. Birinci qrupa texnoloji tullantıları mənbələrə yaradan proseslər daxildir. bunlara katalitik çatlama, sintetik yağ turşularının istehsalı, elementar kükürd istehsalı və başqaları daxildir.

İkinci qaynaq toplusu, yenilikçi emalatxanalarda və köməkçi yaradıcılıqda istifadə olunan əsas qüsurlarla fərqli dişli elementləri özündə birləşdirir. İqlimi zəhərli maddələrlə çirkləndirən mexaniki cihazların qızdırıcıları, sifonları və ventilyatorları. Işıq müəssisələri, yağ və neft məhsulları yığan çənlər, yağ tələləri, çökmə çənləri, yamac toplayıcılar və s.

Üçüncü qrupa maşın və avadanlıqların istismar səviyyəsinin aşağı olması səbəbindən ətraf aləmin çirklənməsi mənbələri daxildir. Bu vəziyyətdə ətraf aləmin çirklənməsi, qəzalar və ya işçilərin işlərinə qarşı məsuliyyətsiz yanaşmaları, ixtisaslı olmayan işçilərin fəaliyyətləri ilə əlaqələndirilir. Bu qrupa, kadr səhvinə görə nümunə götürmə zamanı neft və neft məhsullarının sızması, çənlərin sızması, avadanlıq və rabitə xətlərinin sızması, avadanlıqların təmirə hazırlandığı zamanda neft məhsullarının kanalizasiya borularına axılması və digər vəziyyətlər daxildir.

Azərbaycanın xarakterik və maliyyə potensialı və açılışları MDB ölkələri arasında əlavə perspektivli şanslara malikdir. Yüz əlli ildən çoxdur ki, Azərbaycan karbohidrogen aktivlərinə görə dünyanın ən yaxşı seçimidir. Əvvəllər Azərbaycan hadisələrin maliyyə dönüşündə böyük irəliləyiş əldə etmiş ixtisaslaşmış və pul potensialına sahib idi. Bu dinamizm mahiyyət etibarilə neft, qaz anbarları, sui-

istifadə və sui-istifadədən qaynaqlanır. Ən son əsrin əvvəllərinə qədər Abşeron yarımadasında dünyanın neft və qaz anbarlarının yarısına qədər hissəsi çıxarıldı və bu nöqtədən etibarən Bakı dünya neft strategiyasında əhəmiyyətli bir diqqət mərkəzinə gəldi. Planetdəki on iki mühit növündən doqquzunun Azərbaycanda olması onun hadisələrin maliyyə dəyişməsinə təsir göstərmişdir. Sonrakı dövr üçün öz muxtariyyətini geri alan ölkəmiz, əvvəlki on ildə gərgin siyasi və pul məsələləri ilə qarşılaşdı. 1990-cı illərin ortalarında genişlənmə 1800% -ə çatdı, dövlət pullarımızın gözlənilməzliyi zəiflədi və alış təsiri məhdud idi. Hər halda, 1994-cü ildə ölkəmizdə qurulan siyasi təhlükəsizlik iqtisadiyyatın davamlı tənzimlənməsi üçün vacib şərtləri yaratdı. Planetdəki bir çox sürücülük edən neft təşkilatlarının dəstəyi ilə o dövrdə təsdiqlənən “Əsrin müqaviləsi” fəvqəladə qüvvələr üçün qanuni bir narahatlıq işığında ölkəmizin qlobal sahədəki vəziyyətini möhkəmləndirdi. Azərbaycanda makroiqtisadi göstəricilər 1997-ci ildən bəri tarazlaşdırılmışdır və ÜDM inkişafı çoxdan əvvəl həyata keçirilmişdir. Yanacaq-enerji kompleksi və onun əsas hissəsi olan neft və qaz sənayesi bu dövrdə fəvqəladə bir hissə götürdü. Bu məkanda ixtisaslaşmış və pul irəliləməsi məsələləri dövlət strategiyasının xarakterik hissələrindən birini əldə etmişdir. İndiyə qədər dövlət maliyyə planınının 70% -dən çoxu bu sahə səbəbindən hazırlanır. Yanacaq və enerji sahəsində 100.000 səsli şəxs işləyir. Buna görə, iqtisadiyyatımızın əsas sahəsi olan yanacaq-enerji kompleksinin (FEC) indiki vəziyyətini araşdırmaq, hadisələrin dönüşünə təsir edən xarici və daxili komponentləri və fərqli nümunələri ayırmaq vacibdir. Sovet dövründə, xüsusilə 1975-ci ildən bəri Azərbaycanın neft və qaz sənayesinə olan laqeydliyinin bu əhəmiyyətli bölgəni təcili vəziyyətə gətirdiyi başa düşülür. Nəticə olaraq, 1970-ci ildə 20,2 mln. böyük miqdarda neft (qaz kondensatı hesablamaqla) yaradıldı və 1975-ci ildə cəmi 9,8 milyon. böyük miqdarda neft yaradıldı və ya neft istehsalı 2.1 dəfə azaldı. Vəziyyət o zaman müəyyən dərəcədə yaxşılaşdı və 1990-cı ildən 12,5 milyona çatdı.

Təhlil nəticəsində məlum oldu ki, 1990-cı ildə ölkənin neft hasilatının 79,5% -i dənizdəki neft şirkətlərinin payına düşür. 1995-ci ildə bu rəqəm 81,5%, 2000-ci

ildə - 89,3%, 2010-cu ildə - 90,2%, 2013-cü ildə - 89,6%, 2014-cü ildə - 89,0%, 2015-ci ildə 92,3%, 2016-cı ildə 94,4%, 2017-ci ildə 95,8% sırasıyla.

Həmin dövrdə istehsal olunan qazın müvafiq olaraq% 21,4; % 32.3,% 50.7,% 60.6,% 61.8,% 61.1,% 67.3,% 74.1 və 96.9% əlaqəli qazların payına düşdü.

2000-ci ilin nəticələrinə görə, ümumi neft hasilatı 9013,4 mln. ton və ya% 59,2, qaz hasilatının isə 83,4% -i Dövlət Neft Şirkətinin ofislərində çıxarıldı. 2010-cu ildə 13,8 mln. ton neft, 2015-ci ildə 20,5 milyon ton, 2016-cı ildə 30,4 milyon ton və 2017-ci ildə 40,8 milyon ton. ton neft hasil edilmişdir.

1999-2001-ci illərdə SOCAR-da neft hasilatı 100% artsa da, qaz hasilatı 7,6% azaldı. Həmin dövrdə ABƏŞ-in qaz istehsalı 131,7% artmışdır. Yeni istismara verilmiş quyuların sayı 2 ədəd artarkən davamlılığa əlavə olaraq 58 quyu istismar fonduna daxil edilmişdir. 2002-ci ilin yanvar-oktyabr aylarında Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) 7,447,700 ton neft hasil etmişdir ki, bu da planlandığından 1,0% və ya 73,500 ton çoxdur. Bu barədə Turan-a Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin mətbuat xidmətindən məlumat verilib.

Neft və qaz 50 ildən çoxdur ki, Xəzər dənizində sənaye üsulu ilə istehsal olunur. Keçmiş SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyi 1980-ci illərə qədər bu sahəyə böyük sərmayə qoysa da, bu sahəyə maraq azaldı. Bu səbəbdən Neft Daşları Neft və Qaz İstehsalı Müdirliyinin istismar etdiyi quyu fondu hər il azalır və hətta hidravlik tikililərin xarab olması səbəbindən bir çox quyu bağlandı. Belə quyuların sayı 1996-cı ildə 310, 1997-ci ildə 257 idi. Bununla birlikdə, neft sənayesində bir sıra texniki və texnoloji tədbirlər nəticəsində bu quyuların sayı 2001-ci ilin əvvəlindəki 130-dan təxminən iki dəfə artmışdır. Lakin elmi araşdırmalar qədim quru və dəniz sahələrindəki vəziyyətin qaçılmaz olmadığını sübut edir. 150 ildən çoxdur ki, quruda işləsə də, böyük neft və qaz ehtiyatlarına malikdir və yeni neft və qaz quyularının qazılması və istismarı ilə çıxarıla bilər. Xarici investorlar oradakı neftin keyfiyyəti və ehtiyatlarını nəzərə alaraq, ölkənin quru neft və qaz yataqlarında hasilatı artırmaq üçün bir çox irimiqyaslı müqavilələr imzaladılar, çoxsaylı müştərək müəssisələr yaradıldı və bir sıra digər layihələr həyata keçirilir.

Dövlət Proqramının məqsədi yaxın on ildə əhalinin və iqtisadiyyatın elektrik, qaz və digər enerji ötürücülərinə olan tələbatını daha dolğun qarşılamaq üçün Azərbaycan Respublikasının yanacaq, enerji kompleksini inkişaf etdirməkdir. Strateji neft və qaz ehtiyatlarının hər bir ölkənin həyatında rolu vacibdir.

Neft müasir dövrdə mühüm bir istehsal, iqtisadi və maliyyə qaynağıdır, ölkənin hərbi potensialını tərifləyən sənaye potensialı və iqtisadiyyatı idarə edən əsas komponentdir. Əsasən bu mənbəyə əsaslanaraq insan cəmiyyəti özünə lazım olan enerji və nəqliyyat sistemini təmin edir. Dövlət, müəssisələr və insanlar enerji qaynaqlarının reallaşdırılması yolu ilə qarşılıqlı ödənişlər edirlər və nəticədə ölkənin maliyyə və iqtisadi həyatında tam iştirak edirlər. Neftin sosial gücü, şəhərləşmə və aqlomerasiya təsirləri də vacibdir. Bundan əlavə, neft və qaz ehtiyatları iqtisadiyyatın bütün sahələri və cəmiyyət üzvləri tərəfindən müxtəlif yollarla istehlak olunur. Məcəzi mənada neft-qaz kompleksi iqtisadiyyatın ən güclü və ən rahat sektoru kimi xidmət edir və investisiya istiliyi təmin edir.

Həqiqətən də, Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas şərtləri neft və qaz sənayesidir və bəlkə də millətimizin ən yaxşı uğuru, ətrafımızda möhkəm məntiqi, ixtisaslaşmış və İK geniş təməl qurulmasıdır. İqtisadiyyatın əsas amilinə çevrilən bu bölgə və hadisələrin dönüşünə daima bənzərsiz bir diqqət yetirilmişdir. Gəcdən etibarən respublikamızın irəliləməsi üçün həlledici olan başqa bir neft sistemi və tənzimləmə tətbiq olundu və effektiv şəkildə həyata keçirildi. 20 sentyabr 1994-cü il tarixində “Əsrin müqaviləsi” nin imzalanması ilə Azərbaycan lokalizasiyaya misal göstərmədən dünya miqyasında məşhur təşkilatlarla neft və qaz yataqlarının birgə inkişafına başladı (Muradov A. 2015: s.5-12).

Azərbaycan neft-qaz kompleksinin hazırkı vəziyyətini qiymətləndirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, müqavilə zonasında yeni sahələrə investisiya qoyuluşu ilə bağlı problemlər demək olar ki, müvəqqəti xarakter daşıyır.

Neft sənayesinin gedişi, inkişafı və s. Unutmaq olmaz ki, onlarla bağlı qaçılmaz problemlər var və bunları həll etmək üçün bəzi tədbirlər və proqramlar planlaşdırılır. Məsələn, Neft Şirkətinin ətraf mühitlə bağlı siyasətini nəzərdən keçirin. SOCAR-ın tullantıların idarə olunması fəaliyyəti Azərbaycan

Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası NR-nin qərar və sərəncamlarına, digər normativ hüquqi qaydalara, tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə və neft və qaz müqavilələrinə tabedir. Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə təsdiq edilmiş axtarış və inkişaf. Təsdiq edilmiş Tullantıların İdarə Edilməsi Planı (TIOP) rəhbər tutulur.

SOCAR-ın idarə və müəssisələrinin tullantıların idarə olunması sisteminin səmərəli işləməsi üçün bu proseslərin tərkib hissəsi olan tullantıların toplanması, ayrılması, daşınması, yerləşdirilməsi və basdırılması Tullantıların İdarə Edilməsi Planına uyğun olaraq həyata keçirilir. SOCAR-ın ofis və müəssisələrində əmələ gələn sənaye tullantıları və qazma fasilələri TIP-də göstərildiyi kimi Ekologiya İdarəsinin “Tullantılar Mərkəzi” nə çatdırılır. Tullantıların Mərkəzi Yenidənqurma Layihəsi üçün “Texniki-iqtisadi əsaslandırma” sənədi hazırlanmışdır (Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə dövlət proqramı).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 sentyabr 2006-cı il tarixli 1697 nömrəli qərarı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasında ətraf mühitin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Geniş Tədbirlər Planı”nın 5.4-cü bəndi. 2009-cu ildə 3 ətraf mühitin qiymətləndirilməsi stansiyası Bakının Sabunçu və Surahani ərazilərinin altında dayanmışdılar, bu günümüzün avadanlıqları ilə təchiz edilmiş və fəaliyyətə başlamışdılar. Duman qazlarının davamlı idarəsinə zəmanət vermək üçün Ətraf Mühit Ölçmə Məntəqələrində istifadə olunan cari qaz analizatorları, SOCAR-ın təcrübə və təşəbbüs sahələri olan bir yerə sahib olan nəqliyyat vasitələrindən havaya çıxarılan təhlükəli qazları ölçür və bunlara və Azərbaycan Respublikasının prinsiplərinə ziddir. Bu qaz analizatorları ilə CO, HC, NOX, CO2 qazlarının yüksək həssaslıqla ölçülməsi mümkündür.

Ətraf Mühit Ölçmə Mərkəzinin təlimlərinin həcmi artırmaq üçün AZS və AZ 031 / 11.1 / 02.0186.01.10 tarixlərində Azərbaycan Respublikasının Milli Sertifikatlaşdırma Sistemində Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən təsdiq edilmişdir. ARDNŞ-nin Ekologiya Departamentinin ekoloji yoxlama sahəsində əsas hərəkəti təhlükəli qazların, təşkilatın təcrübə və səy

sahələrində xarakterik və antropogen təsirlər üzündən iqlimə təslim edilən maye və güclü israfçılara kəmiyyət və subyektiv nəzarət etməkdir. Tərkibin yaranmasına, çirklənmə səviyyəsinə, radioaktiv, hidrobioloji xüsusiyyətlərə, vəziyyəti araşdırmaq və görmək üçün həqiqi xüsusiyyətlərə qərar vermək üçün adi bir müşahidə və müayinə çərçivəsindən istifadədən ibarətdir.

Ekoloji yoxlama, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçimi və sərəncamları, Ətraf Mühitin Mühafizəsi və Dəniz və yer üzündə iqlim haqqında Qanunun 18-ci maddəsi. 12 May 2008-ci il tarixli “Ekoloji Siyasət” hesabatı və “Ətraf mühitin və Təbii Sərvətlərin Dövlət Monitorinqi Qaydaları” nın fəaliyyət sahələrini xarakterizə edən 77 sayılı tənzimləmələrinin ehtiyaclarına uyğun olaraq hazırlanır (Şəkərəliyev A., Şəkərəliyev Q. 2016: s.536).

III FƏSİL. QLOBAL MÜHİT PROBLEMLƏRİNİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN YAXŞILAŞDIRILMASI

3.1. Qlobal ekoloji problemlərin həllində beynəlxalq təcrübə

Dünya miqyasında dərnlər, ətraf mühitdə qanun istehsalı və qanun icazəsi aldığı müddətdə, iqlimin qlobal qanuni təhlükəsizliyində əhəmiyyətli bir rol oynayır. Ümumdünya Atom Enerjisi Agentliyi, Dünya Səhiyyə Təşkilatı, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, BMT Qida və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı, Beynəlxalq Dənizçilik Təşkilatı, Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı, BMT Baş Məclisi, İqtisadi və Sosial Şura, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi, eyni zamanda qlobal inzibati olmayan birliklər (məsələn, Beynəlxalq Təbiəti və Təbii Sərvətləri Qoruma Birliyi (Brinchuk MM 2018: s.52).

Bu məkanda qlobal birliklərin təlimləri bir neçə yolla həyata keçirilir. Nəticə etibarilə, bir nöqtəyi-nəzərdən ümumdünya birlikləri ekoloji təhlükəsizliyin tənzimlənməsi, vacib standartların kodlaşdırılması ilə birbaşa məşğul olurlar, sonra da təbii prinsiplərlə müəyyən edilmiş sualları və bu qaydaların pozulmasını müəyyənləşdirmək üçün bir müəssisə kimi fəaliyyət göstərirlər.

Xüsusilə 20-ci əsrin 60-70-ci illərində qeyri-inzibati birliklərin (QHT) qlobal sahədə iqlimi təmin etmək üçün həyata keçirdiyi siyasi təlimlər sonradan uyğun magistral tədbirlər gördü. Məsələnin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, ilk növbədə BMT daxilində hiyerarşik tədbirlər görülür və Baş Assambleyanın köməkçi orqanı olaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı (UNEP) yaradılır. UNEP-in qurulmasından əvvəl, təbii məsələləri ardıcıl şəkildə idarə etmək üçün bir BM qurumunun təməli geniş söhbətlərin mövzusu idi. Məsələ 1968-ci ildə Baş Məclisin Stokholm Konfransını toplamağı seçməsindən sonra cəbhəyə getdi. Ola bilsin ki, qurulacaq fondun qanuni statusu məsələsi açıq qaldı. Əksər mütəxəssislər ECOSOS sistemindəki dünya birliyinin məşqlərini layiqli hesab etdilər (Виноградов С.В. 2017: с.65).

Sonradan apardığımız araşdırma təbii rifahı təmin etmək üçün ekoloji təhlükəsizliyi daha yaxşı əks etdirən göstəricilərdən istifadə etməyin ağıllı olduğunu düşünür. Gördüyümüz kimi, müşayiət edən markerlərdən istifadə edilməlidir:

- ətrafa və suya çirklənmiş zərərli maddələrin bütün həcmi, təlimat səviyyəsi, bu göstəricinin dəyişməyə meylli və s. - iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində maliyyə hərəkəti nəticəsində yaranan təhlükəli və zərərli materialların mütləq həcmi;

- yaradılış israfının həcmi; - çirkab sularının buraxılma həcmi;

- ölkənin müxtəlif bölgələrində pul hərəkəti səbəbindən istehsal olunan müxtəlif növlərin və israfçıların düzülüşü, qalınlığı və həcmi;

- ekoloji təminat xərcləri;

- sui-istifadə, ümumi varlıqlardan istifadə həcmi və s

Bu markerlərin təşkili, sanki xalqın iqtisadiyyatının gün keçdikcə insan iqliminə təsirini əks etdirə bilər. İqtisadiyyatda və fərqli sahələrdə mövcud və ya gözlənilən fəvqəladə halların mexaniki çatışmazlıqlara səbəb ola biləcəyi və qaçılmaz nəticələrini artırma biləcəyi səbəbi ilə bu göstəricilər təkmilləşdirilməlidir. Bu cür yeniliklər nəticəsində meydana gələn nəhəng partlayışlar, alovlar, uçqunlar və uçqunlar iqlimə zərər verir, bununla yanaşı insan varlığına, hədsiz pul müsibətlərinə və s. Təhlükəlidir. edir. Aydın ki, bu kimi hallar böhran kimi qiymətləndirilir, lakin ekoloji rifah baxımından nəticələrin araşdırılmasına inanılmaz ehtiyac var. Bu, yenilikçi ofislərin işini pozması, tankların partlaması, əvvəlcədən mövcud olmayan pul maddələrinin dağılması və təbiətə və insan varlığına təsiri kimi böhranların təsirlərinin araşdırılmadığı əsasında. Bu gün geniş bir güc stansiyası, atom yanacağı dövrü yaradılması, atom silahı istehsalı, sintetik, neft kimyası, neft təmizləyici qurğular, metallurjiya, biotexnika cəhdləri, maddə və xammal anbarları, mexaniki tullantılar və tullantılar ekoloji baxımdan təhlükəlidir. maliyyə məqalələri. ləkələr, hərbi və qeyri-adi ofislər və s. Ölkədəki bu cür ofislərin təbii bir təhlükə yarada biləcək sahəsi, sayı, yaxınlığı və ehtimalına diqqət yetirilməlidir və düşünmək istədiyimiz kimi, ətrafdakı markerləri möhkəmləndirmək vacibdir (Hacıadə F., Əliyev N. 2009: s.95-99).

Sadəcə olaraq bu məkanda məntiqi idarəetmə çərçivələrini tətbiq etməklə təbiəti qoruma işlərinin canlılığını yaratmaq mümkündür. Bu çərçivə əsasən iki bölgənin idarəsi, normal aktivlərin istifadəsi və istifadəsi ilə əhatə olunur. Maddənin hazırlanması və yaradılması zamanı tətbiq olunan mexaniki qarşılıqlı təsirlərin ətraf mühit və steril komponentləri dövlət normaları əsasında həll olunur.

Bu vəziyyət üçün: iqlimi çirkləndirə biləcək vacib və köməkçi hazırlayıcı maddələrin və hətta israfçıların xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Dövlət təlimatları eyni zamanda iqlimi təmin etmək üçün uyğun yanaşmaları xarakterizə edir. Ətrafda gözə çarpan, su və s. Təhlükəsiz maddələr. Müvafiq fokus əsas şərtlərdən biridir. Bu konkret vəziyyətdə, dövlət səviyyəsində bir baza və ən həddini əhatə edərək təbii rəhbərlikdə standart bir hissə götürə biləcək normalar var. Dövlət təlimatlarının ehtiyaclarını ödəmək üçün yaşayış məntəqələrində havanın, suyun və torpağın yoxlanılması və yoxlanılması üçün müstəsna alətlər əlçatandır və istifadəsi təklif olunur (Tağıyeva N.R. 2014: s.88).

Tədqiqatlar və araşdırmalar göstərir ki, günümüzdəki ekoloji tənzimləmə dövlətin pul yanaşmasının əsas hissəsidir, cəmiyyət və təbiət arasında ortağ və bölünməz yoxlanıla bilən normallıqlara söykənərək formalaşır və davamlı inkişaf edir. Beləliklə, hər bir dövlətin iqlimi təsir edən və bu strategiya ilə alternativ bir yol tələb edən ekoloji tənzimləmələrin həyata keçirilməsi üçün öz qanuni şərtləri, müstəsna xroniki mədəniyyəti, adətləri və adətləri var. Buna baxmayaraq, eyni zamanda, dövlətlərin maliyyə yaxşılaşdırılmasına və normal iqlim şəraitinə əsaslanaraq şübhəsiz bir ekoloji strategiya formalaşır. Bu xətlər boyunca ekoloji çirklənmə sənayeləşmiş ölkələrdə bütün maliyyə təlimlərinin yaşıllaşdırılması ilə əlaqəli olduğu halda, əkinçilik ölkələrində də təbiətin sığortalanmasına, yaşıllıqlara, normal korrupsiyaya yol verilməməsinə daha çox diqqət yetirilir.

Sonradan, qoşulma və sifariş etmək söylərindən asılı olmayaraq, yanaşmalarda daha çox dəyişiklik var. Aydınır ki, buradakı bütün xalqların təcrübəsini nəzərdən keçirmək üçün ciddi bir səbəb yoxdur. Eyni zamanda, müxtəlif yaradılan xalqların təcrübəsi xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Amerika bitirmə modeli, pul təşəbbüslərinin ekoloji bacarıqlarından asılı olan “iqlim sahəsindəki ictimai yanaşma” qanununa bağlıdır. Hər halda, Amerika modelinin əsas elementi ümumi bir açıq metodologiyadan asılı olmasıdır. Müasir ofislərin iqlimə təsirini araşdırmaqla yanaşı, fərdi xarakterik əlamətdar yerlərin təhlükəsizliyinin xüsusiyyətlərinə də diqqət yetirilir. Sonradan, bütün müntəzəm maddələr və varlıqlar dövlət rəhbərliyinə cavabdehirlər və bu günə qədər burada

100-dən çox qanun və təlimat alınıb. Müxtəlif təbii məsələlərə ABŞ-da pul məsələləri kimi baxılır. Beləliklə, məntiqli araşdırma tez-tez bunlarla mübarizə aparmaq üçün istifadə olunur. Beləliklə, təbiətdən istifadə və ekoloji rifah ilə əlaqəli bütün məsələlər təbiətdən istifadə məhsuldarlığı məsələsi ətrafında həll olunur. t-nin məqbul dövriyyəsi işığında. 1970-ci ildə birbaşa prezidentə hesabat verən Ətraf Mühitin Mühafizəsi Agentliyi (EPA), mövcud və yaxınlarda alınan su və havanın çirklənməsi, radiasiya və güclü tullantı terapiyası, səs-küyə nəzarət və zəhərli nəzarəti idarə etmək üçün quruldu. Müqayisəli fəaliyyət və layihələrin icrasını ekranlaşdırır. EPA-nın mərkəz işi hadisələrin növbələşməsini idarə etmək və “nəzarətçi” olaraq alınan ekoloji prinsip və təlimatların yerinə yetirilməsindən asılıdır (Sarbatly R., Kamin Z. & Krishnaiah D. 2016: s.8-16).

Müxtəlif təşkilatların təlimləri təbiətdən istifadə və sığortanın mürəkkəb ideyasını nəzərdən keçirir və dövlət idarələri müşayiətedici imkanları oynayır: idarəetmə, büdcə, dövlət və sahə ekoloji layihələri, Daxili İşlər Nazirliyi, Mühafizəkarlar üçün Milli Meteoroloji Xidmət, Təbiət, Okean və Atmosfer Tədqiqatları; geodeziya təhlilləri, Nəqliyyat Nazirliyi tərəfindən çimərlik bölgələrindəki korrupsiyanın idarə olunması, pestisid istifadəsi rəhbərliyi və s. Eyni zamanda, Ətraf Mühit Keyfiyyət Şurası bu bölmələrin və xidmətlərin təlimlərini asanlaşdıran misilsiz bir qurum olaraq fəaliyyət göstərir. Şurada təxminən 60 dərindən ixtisaslı alim, fizik, hüquq məsləhətçisi və maliyyə mütəxəssisi var. ABŞ Konqresindəki 20-dən çox məclis, disseksiyalar, fərziyyələr və təşkili təkliflərini planlaşdırır.

Amerika modeli kimi heç Britaniyanın ekoloji tənzimlənməsi bir “çirklənmə gözləməsi” yanaşmasından asılıdır və dörd bölmədən ibarət olan və ətrafdakı çirklənmə hissələrini əks etdirən 1974 Ətraf Mühitin Çirklənməsinə Nəzarət Qanununa bağlıdır: (Sarbatly R., Kamin Z. və Krishnaiah D. 2016: s.8-16).

1) insanlar üçün müstəsna təhlükə yaradan tamamilə yeni, ailə və şəhər israfçıların çeşidlərinin təqdim edilməsi və onlara baxılması;

2) suyun çirklənməsinə nəzarət qüvvələrinin yoxlanılması və tənzimlənməmiş sərbəst buraxılması üçün vəzifələrin çeşidi;

3) “səs” yaş mənbələri üzərində səlahiyyətlərin artırılması;

4) Hava çirklənməsi rəhbərliyinin yeni hissələrinin, xüsusilə nəqliyyat yanacağıının sintetik təşkili üzərində dövlət səlahiyyətinin tətbiqi.

Qeyd etmək lazımdır. İngiltərə, adambaşına görə Avropada birinci yerdədir. ABŞ-ın təbii analitiklərinə bənzəməyən, İngiltərədəki ekoloji tənzimləmə, yalnız iqlim təcrübəsindən asılı olmayaraq bu qarşılıqlı əlaqə ilə davam edir. Yəni, hər hansı bir pul hərəkətindən əvvəl sadəcə iqlimin vəziyyətinə qərar vermirlər, daha sonra iqlimin vəziyyətini parçalamağa və araşdırmağa davam edəcəklər və antropogen təsirlərin rəhbərliyi əsas qiymətləndirmədən sonra ardıcıl olaraq edilir. çoxsaylı qiymətləndirmələrlə. Nəticə olaraq, fermerlər, qoruyucular və əyalət və yaxınlıqdakı nəzarətçilər arasında eyni vaxtda iştirak etdikləri üçün ekoloji rəhbərliyi tamamlayırlar.

Avropa qanunları, iqlimin təmin edilməsinə bu xalqların maliyyə strategiyalarının bir hissəsi kimi baxır. Hər halda, fərdi müntəzəm əşyaların təhlükəsizliyi üçün ehtiyaclar unikal qalır. Almaniyada, İsveçrədə və fərqli millətlərdə bu mənzərənin həyati vəziyyətinin düzəldilməsi və həqiqətən o dövrdə torpaqların, meşələrin, suyun və s.-nin istifadəsi halında, Rumıniya, Bolqarıstan və Macarıstanda ehtiyac təhlükəsizlikdir. su, hava və fərqli varlıq xüsusiyyətləri. Almaniya (son 20 il ərzində) sona qədər təbii pozuntu üçün bir risk standartı qurdu, Rumıniya isə müxtəlif ekoloji pozuntulara görə rəhbər və cinayət məsuliyyəti verdi. Polşada, iqlimin təmin edilməsi haqqında qanun, sığorta və çirklənmə ilə müəyyən edilmiş xüsusi gücləri və qüvvələri xarakterizə edir, təbiətdən istifadəyə məhdudiyətlər tətbiq edir və maliyyə təlimlərində istifadə olunan avadanlıq üçün şərtləri göstərmir. Qanuna baxmayaraq, səylər nəticəsində ekoloji cərimələrin ödənilməsi üçün zəhərlərin dağılması və mərkəzləşdirilməsinə qərar verir (Vinogradov SV 2017: s.63).

Fransadakı ekoloji məsələlərin tənzimlənməsi üç qəbul sahəsində həyata keçirilir:

- iqlimin geniş çirklənməsinə qarşı mübarizə;

- ümumi aktivlərin istifadəsinin azalması (təbii olaraq məntiqsiz hesab edilən xam materialların istifadəsi);

- Bütün əhalinin gündəlik rahatlığı üçün gözləntiləri yaxşılaşdırmaq.

Bu şəkildə, yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, Fransadakı təbii məsələlərin təsvir edildiyi qənaətinə gəlməyə meyllidir.

Yaponiyada insanın optimal “ekoloji” həyatını təmin edən flora, fauna və ekosistemlər ətraf aləmin ayrılmaz hissəsi hesab olunur. Gördüyünüz kimi, bu ölkədə ətraf aləmə daha geniş yanaşma mövcuddur. Sosial-iqtisadi inkişaf üçün müasir ətraf aləmin vacibliyini nəzərə alan regional planlar tətbiq olunur. Bu planlar və ətraf mühit standartları sənaye firmaları ilə yerli hökumətlər arasında danışıqlar yolu ilə hazırlanır. Eyni zamanda, bu ölkədə əhalinin sağlamlığına xüsusi önəm verən su kimi bəzi təbii obyektlər üçün ən sərt sanitariya və gigiyenik standartlar hazırlanmışdır. Yaponiyanın ətraf mühit siyasətinin əlamətlərindən biri də şikayətçinin uzun müddət praktik olaraq yaşaması və ziyan dəyməsi şərt ilə qurbanların istənilən çirkləndirici şirkətə təzminat üçün müraciət edə bilmələridir. Buna görə, Yaponiyada təbiətin qorunması tədbirlərinin maliyyələşdirilməsində daha çox özəl şirkət iştirak edir. Dövlətin ətraf mühit tədbirlərinin maliyyələşdirilməsində özəl sektorun payı yarımdayarı və ya daha çox azalır (Vinogradov S.V. 2017: c.65).

İsveçrənin ətraf mühit siyasəti yalnız çirklənmənin qarşısının alınmasına deyil, təbiətin qorunmasına da diqqət yetirir və ətraf aləmə uyğun, kiçik və tullantısız istehsal prosesləri və avadanlıqlarının istifadəsinə üstünlük verir. Bəzən sənaye çirkliliyi qaçınılmaz olduqda, bu məhsulu ölkənin ətraf aləmə təsiri minimal, xərcləri və kapital qoyuluşunun səmərəli olduğu bölgələrdə yerləşdirməyə çalışırlar.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq ətraf aləmin qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin tənzimlənməsi üçün bəzi xarici ölkələrdə istifadə olunan əsas metodlara diqqət yetirmək lazımdır.

Cədvəl 12: Xarici dövlətlərdə ətraf aləmin qorunmasına görə tətbiq edilən əsas metod və mexanizmlər

Ölkələr	Çirklənməyə görə ödəmə				Çirkləndirici maddələrin yığılmasına və saxlanması	Məsulun qiymətində ekoloji	İnibati tədbirlər	Differensial mənfəət	Vəsadici Subdidiyalar	Bazar alətləri		
	Atm. havası	Su	Tullantı	Səs						Hüquqların	Xammal bazarına	Ekoloji sığorta
Kanada					*					*		
Finlandiya					*					*		
Fransa	*				*					*		*
Almaniya					*			*		*		
İtaliya					*					*		*
Yaponiya	*				*					*		*
İsveç					*			*		*		*
Böyük Britaniya					*			*		*		*
ABŞ					*					*	*	*

Mənbə: Виноградов С.В. 2017: с.63-72 əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Günümüzün sosial-iqtisadi cəhətdən inkişaf edən Azərbaycanda bu ölkələrin ekoloji siyasət təcrübəsindən istifadəsinə gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ təcrübəsi, bütün iqtisadi fəaliyyətlərin ekoloji cəhətdən təsdiqlənməsi, əlaqələrin müntəzəm olaraq izlənməsidir. ətraf mühit və iqtisadi fəaliyyət arasında. Qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi ölkəmizdə davamlı iqtisadi inkişaf əlaqəli bir sıra ekoloji təhlükəsizlik problemlərinin həllinə müsbət təsir göstərə bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, uzunmüddətli ekoloji maraqların effektiv reallaşdırılması yalnız ətraf mühit xərclərinin əsaslandırılması ilə əlaqələndirilə bilməz. Bu səbəbdən bazar mexanizmləri ilə birlikdə yerli və bələdiyyə məmurlarının məsuliyyətinin artırılması vacibdir, yəni “sağlam rəqabəti stimullaşdırmaq. (Torpaq, su, hava və s.) İstifadəsi qorumaqla yanaşı sistemli, ardıcıldır. düzgün münasibət, dövlət müxtəlif üsullarla təsirli tədbirləri həyata keçirir (inzibati və iqtisadi) Bu kontekstdə bəzi inkişaf etmiş xarici ölkələr tərəfindən araşdırılan ətraf aləmin vergi sistemi xüsusi maraq doğurur.

Cədvəl 13: Xarici ölkələrin ekoloji vergiqoyma sistemi

Tədbir, ölkə	İzahı, nəticə
Toksiki tullantılara vergiqoyma, Almaniya	Toksiki tullantıların 3 il ərzində 15 % azalması
Suyun çirklənməsinə görə vergiqoyma, Niderlandlar	Regionlar tərəfindən nəzarət edilən sulara ağır metal sənaye tullantılarının 72 - 99 % azalması
Kükürd oksid tullantılarına vergiqoyma, İsveç	tullantıların 7 il ərzində 15-20 % azalması
Ozon qatını dağıdan maddələrə vergiqoyma, ABŞ	Onların istehsalının məcburi azaldılması və tədricən dayandırılması
Karbon 4 oksid tullantılarına vergiqoyma, Norveç	tullantıların 3-4 % azalması Z

Mənbə: Дубовик О.Л. 2012: с.104.

Bir çox ölkədə uzun müddətdir tətbiq olunan ekoloji vergilər, nəticədə məhsulun qiymətinə təsir etsə də, ekoloji cəhətdən təhlükəsiz məhsulların istehsalına xidmət edə bilər. Bu səbəbdən bu vergilərin ölkəmizdə diferensial (mütləq miqyaslı) tətbiqi məqsədəuyğun hesab edilə bilər.

Dənizin tullantılarıyla və digər maddələrlə çirklənməsinin qarşısının alınması haqqında 1972-ci il Konvensiyası da müvafiq sahədəki məsul beynəlxalq hüququn adət və hüquqi normalarına əsaslanır. Qeyd etmək lazımdır ki, prinsiplərin universal tətbiq olunmasına baxmayaraq, normativ hüquqi bazası ənənəvi qaydalardan daha çox beynəlxalq qətnamələrə və bəyannamələrə əsaslanır. İstər Ümumdünya məsuliyyət qanununu kodlaşdıran BMT Baş Assambleyasının qərarı ilə təsdiqlənmiş Dövlətlərin Qanunsuz Fəaliyyətə görə Məsuliyyətinə dair Maddələr (2001) olsun, istərsə də beynəlxalq ekoloji təhlükəsizlik sahəsində birbaşa qəbul edilmiş müqavilələr yalnız beynəlxalq məsələləri tənzimləyə bilər. Ətraf aləmə dəyən ziyan görə məsuliyyət. Bu vəziyyətdə məsuliyyətin bütün aspektlərini əhatə edən beynəlxalq bir sənədin qəbuluna ehtiyac var. Stockholm Bəyannaməsinin 22-ci prinsipi, dövlətlərin qanunsuz ətraf aləmin çirklənməsi nəticəsində yaranan çirklənmə qurbanlarına görə məsuliyyət və kompensasiyanın müəyyənləşdirilməsində hüquqi nəzarətdə və beynəlxalq hüququn inkişafında əməkdaşlıq etdiklərini bildirir. istiqamətləri müəyyənləşdirir. Ətraf aləmə dəyən

ziyan yalnız təsirlənmiş dövlətin suveren hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin pozulması deyil, həm də maddi ziyan problemidir.

Əksər müqavilələrdə dövlətlərin ətraf mühiti qorumağa hazır olduqları bildirilir və müvafiq tədbirlərin müddəti və sərhədlərarası tullantıların nə dərəcədə azaldılması göstərilir. Şübhəsiz ki, bu cür sazişlər əsasən ümumi bir problemin həllində koordinasiya rolunu oynayır. Xüsusilə, ümumi prinsipləri ifadə edən çərçivə sazişlərinin həyata keçirilməsi üçün aydın mexanizmlər yaradılmalıdır. Təsadüfi deyil ki, bir çox müqavilə onsuz da ətraf aləmə dəyən ziyana əsasən obyektiv məsuliyyət strategiyasına arxalanır. Konkret olaraq, bu razılaşmalar kateqoriyasına Nüvə Gəmi İstismarçılarının Məsuliyyətinə dair 1962-ci il Brüssel Konvensiyası; Neftlə çirklənmənin vurduğu ziyana görə mülki məsuliyyətə dair 1969-cu il Brüssel Konvensiyasından bəhs etmək olar (Məmmədov Q.S., Xəlilov M.Y. 2015: s.80).

Yalnız bəzi beynəlxalq konvensiyalar, müqavilələr və müqavilələr məsuliyyət nəzərdə tutur. Bu müqavilələr, həmçinin dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların ətraf aləmin pozulmasına görə məcburetmə tədbirlərinin (sanksiyalarının) uyğunsuzluğuna diqqət çəkir. Məsələn, 1979-cu il uzun mənzilli transsərhəd hava çirkliliyinə dair Konvensiyanın 1994-cü il Protokolunda iştirakçı dövlətlər insan sağlamlığı və ətraf aləmə mənfi təsir göstərən tullantıları məhdudlaşdırmaq və azaltmaq öhdəliyini götürürlər (Данилишин Б.М., Шостак Л.Б. 2018: с.44).

- Montreal Protokolu ilə tənzimlənməmiş milli antropogen tullantı kadastrının hazırlanması;

- Montreal Protokolu ilə yönəlməyən ətraf mühit dəyişikliyinə antropogen təsirləri azaltmaq üçün dövlət və əyalət layihələrinin qurulması, sərələnməsi və s.

- ətraf mühitin dəyişməsinin təsirlərinə uyğunlaşma tədbirlərinin tənzimlənməsində əməkdaşlıq etmək.

Göründüyü kimi, bu tənzimləmələrdə dövlətlər yalnız “müxtəlif tullantıların məhdudlaşdırılması, azaldılması və qorunması” üçün tədbirlər görmək üçün qucaqlaşırlar. Lakin, qeyd edildiyi kimi, məsələ ümumiyyətlə müxtəlif tənzimləmələrlə, məsuliyyətə xüsusi vurğu ilə və yanacaq mənbələri də daxil

olmaqla, yüksək təhlükəli mənbələrlə müəyyənləşdirilmiş təlimlər üzrə dünya şouları tərəfindən idarə olunur. Bunun bir nümunəsi, 1969-cu ildə təsdiqlənmiş dövlətlərin mübadilə gəlirlərindən dəniz sahilinin regional sularında neft çirklənməsinin gətirdiyi zərər üçün gəmi sahiblərinin bərabər dərəcədə risk altında olduqlarını ifadə edən 1969-cu il tarixli Neft Çirklənməsinin Zərərinə görə Məsuliyyət Konvensiyasıdır.

3.2. Azərbaycanda ətraf mühit siyasətinin əsas istiqamətləri

Bu gün Azərbaycan yenidən qurulmuş iqtisadiyyat strukturunda xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək, yenilikləri tətbiq edərək, ekoloji cəhətdən təmiz bir iqtisadiyyat yaradaraq ekoloji təhlükəsizliyi təmin edərək davamlı sosial-iqtisadi inkişafı təmin edə bilər.

Təcrübə göstərir ki, müasir dövrdə ətraf aləmin mühafizəsi və ekoloji təhlükəsizlik problemlərini bir-bir həll etmək mümkün deyil.

Əvvəla, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında 20-dən çox ətraf aləmin mühafizəsi konvensiyası, o cümlədən Biomüxtəliflik Konvensiyası, Transsərhəd Su Yolları və Beynəlxalq Göllərin Mühafizəsi Konvensiyası, Vəhşi Təbiətin və Avropanın Qorunması Konvensiyası mövcuddur. Ətraf mühit. Təhlükəli Tullantıların Transsərhəd Daşınmalarına Nəzarət Bazel Konvensiyasına və Transsərhəd Bağlamda Ətraf aləmə Təsirin Qiymətləndirilməsinə dair Konvensiyaya akkreditə edilmişdir. Bununla birlikdə, “Azərbaycan və Türkiyə və Ətraf Mühitin Mühafizəsi Hökumətləri arasında tənzimləmələr”, “Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ilə İran İslam Respublikası Ətraf Mühit Nazirliyi arasında Anlaşmanın Yenilənməsi”, “Azərbaycan və Ətraf mühit Gürcüstan, Danimarka və Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Hökuməti, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının Bakı Ofisi və Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Çərçivə Konvensiyasının icrasına qatılmağa dair razılığa gəldilər. İqlim Dəyişikliyi. Göstərməlidir. Təbii təhlükəsizlik sahəsindəki qlobal iştirak sisteminin içərisində millətimiz, iqlimin dəstəklənə biləcəyinə zəmanət vermək, mövcud tanış olmayan

təcrübə ilə qazanc əldə etmək və ekoloji yaratmaq üçün dünya birlikləri ilə əməkdaşlıq və genişləndirmə strategiyası axtarır. dünya quruluşu daxilində yanaşma qanun. Bu yolla, Azərbaycan Hökuməti ekoloji zəmanət sahəsində dünya miqyaslı və ərazi sərgilərinə və konvensiyalarına maraq göstərmişdir. Bu səbəbdən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı, Ətraf Mühitin İnkişaf Proqramı, Sənaye İnkişaf Təşkilatı, Dünya Bankı, Qlobal Ətraf Mühit Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Asiya İnkişafı tərəfindən yönəldilmiş ciddi tədbirlər və müsbət irəliləyişlər effektiv şəkildə həyata keçirilmişdir.

Alman Federal Təbiət və Ətraf Mühitin Mühafizəsi Nazirliyi və Nüvə Reaktorunun pul yardımı ilə, “Kür çayı hövzəsindəki xoşagəlməz hadisələri aradan qaldırmaq üçün tədbirlərin təkmilləşdirilməsi və icrası” təşəbbüsü, razılaşma çərçivəsində öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə kömək etmək üçün həyata keçirildi. Təhlükəsizlik. Çıklandırıcılara dair Stokholm Konvensiyası 2003-cü ildə ölkəmiz tərəfindən təsdiqləndi. 2002-2003-cü illərdə TACIS Proqramı tərəfindən Birgə Çay İdarəetmə Layihəsi göndərildi və Candar Gölü hazırda qlobal dərnəklər tərəfindən yığılmış 15 ehtiyacılı gölün zirvəsindədir.

Respublikamız 2004-cü ildə Gəmilərdən Çırlənmənin Qarşısının Alınmasına dair Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmuşdur. Tədqiqatlar göstərir ki, son illərdə ölkəmizdə xüsusi mühafizə sahələrinin inkişafında son dərəcə vacib tədbirlər həyata keçirilib. Aparılan təhlillər göstərir ki, ölkəmizdə xüsusi mühafizə olunan ərazi 604,4 min hektardır ki, bu da ölkə ərazisinin 7% -ni təşkil edir (Ətraf aləmin ekoloji vəziyyəti və Azərbaycanda həyata keçirilən tədbirlər barədə məlumat, 2014).

Buna görə də bu əsas problemlərin uğurlu həlli böyük güclər arasında vahid bir makro-ekoloji siyasətin inkişaf etdirilməsini tələb edir və ətraf mühit təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi ilə bağlı araşdırmalar böyük dövlətlərarası əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsinə ehtiyac olduğunu göstərir.

Ümumiyyətlə, ekoloji vəziyyət, təbii sərvətlər, onların qorunması və bərpası ölkəmizdə davamlı inkişaf konsepsiyasının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Ətraf aləmin təhlükəsizliyini təmin etmək, indiki və gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək üçün təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə etmək, alternativ enerji

mənbələrindən istifadə etmək və enerji səmərəliliyi təmin etmək, qlobal ekoloji ehtiyacları ödəmək üçün ətraf aləmin çirklənməsini minimuma endirmək və yaxşılaşdırmaq vacibdir. Azərbaycan dövlətinin ekoloji siyasətinin əsas cəhətlərinin qiymətləndirilməsi, həll yollarının müəyyənləşdirilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin genişləndirilməsi. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi də ekoloji problemlərin həllinə yönəlmiş tədbirlərin effektivliyini artırmaq, onlara sürətli həll yollarını vermək və ətraf mühiti yaxşılaşdırmaq üçün çalışır.

Uzun illərdir ortaya çıxan ekoloji problemlər təhlil edildikdən sonra onların hərtərəfli həllinə yönəlmiş və davamlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan milli və dövlət proqramları təsdiqlənmiş və həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görülmüşdür. Ölkədəki mövcud qoruq və yasaqlıqların ərazisi genişləndirilmiş, milli parklar salınmış və ətraf aləmin mühafizəsini gücləndirmək üçün tədbirlər görülmüşdür.

Bu proqramların əsas məqsədi ətraf aləmin qorunmasına yönəlmiş dövlət əhəmiyyətli investisiya layihələrinin sistematik və səmərəli icrasını təmin etmək idi. Ətraf mühitlə bağlı qəbul edilmiş proqramların uğurla icrası, ekoloji problemlərin daha səmərəli həlli üçün müvafiq fərmanların imzalanması bu sahənin ölkəmizdəki prioritetlər siyahısına qaldırılmasının bariz nümunəsidir (Bakı və onun sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı, 2011).

Təbii sərvətlərin istismarının intensivliyi nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Respublikasında Xəzər hövzəsinin ekoloji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ardıcıl tədbirlərin görülməsi, işin tam ekoloji nəzarət altında saxlanması, habelə ekoloji ekspertiza tələblərinin hazırkı vəziyyətə uyğun olaraq müəyyənləşdirilməsi dünya standartları problemləri azaltdı.

Ölkədəki hadisələrin maliyyə dönüşünə uyğun olaraq, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, iqlimin istənilən hissəsinə geri dönməz zərər verə biləcək təlimləri önləmək, aşağı axın irəliləyişlərini tətbiq etmək və ekoloji rəhbərliyi həyata keçirmək üçün dünya birlikləri və yaradılan xalqlarla işləməli idi. tənziqləmələr. artan təmas standartlarını tətbiq edir, əhali arasında təbii zəhinlilik və düşüncəni gücləndirir.

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən ekoloji tənzimlənmənin əsas məqsədi mövcud bioloji çərçivələri, maliyyə potensialını təmin etmək və bu günün və gələcək insanların problemlərini həll etmək üçün normal aktivlərdən ustalıqla istifadə etməklə mümkün inkişafa zəmanət verməkdir.

Hadisələrin bioloji cəhətdən idarə oluna biləcəyini təmin etmək üçün pul hərəkəti zamanı ortaya çıxan və iqlimin mənfi nəticəsini məhdudlaşdıran həqiqi ekoloji məsələlərin atılması vacibdir.

Ekoloji siyasətin əsas istiqamətləri:

- ətraf aləmin çirklənməsini minimuma endirmək və qorunmasını tənzimləmək üçün davamlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan inkişaf etmiş metodların tətbiqi, ətraf aləmin təhlükəsizliyini təmin etmək;

- indiki və gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək üçün təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə, tükənməz enerji mənbələrindən alternativ, qeyri-ənənəvi metodlarla istifadə və enerji səmərəliliyinə nail olmaq;

Dünyadakı təbii məsələlərə dair ictimai tələbləri araşdırın, tənzimləmələri ayırın, qlobal birliklərlə əlaqələri inkişaf etdirin, eyni zamanda ictimai potensialdan istifadə edərək onların icrasına zəmanət verin.

Ekoloji tənzimlənmənin əsas daşıyıcılarında qoyulmuş hədəfi yerinə yetirmək üçün müşayiət olunan tapşırıqlar:

- günümüzdə iqlimin təbiətini yaxşılaşdırmaq üçün pul və insan potensialı üçün lövhə metodlarından istifadə;

- İndiki və gələcəkdə insanların rifahını inkişaf etdirən maliyyə modellərinin və irəliləyişlərin inkişafı və istifadəsi;

- bərabərlik və kapital standartlarından asılı olan müxtəlif yaşlar arasında kapitalın təmin edilməsi;

- İnsan varlığını qoruya bilən yerli yaşayış yeri kimi bioloji sistemlərin və biomüxtəlifliyin qorunması.

Standartlar:

- indiki məqam və uzunmüddətli maliyyə, ekoloji və sosial nəticələr və potensial nəticələr və bu dövrdə seçim düşüncəsi nəzərə alınmaqla dinamik qarşılıqlı əlaqənin həyata keçirilməsi;

- Təbii zəmanət sahəsində seçimlərin planlaşdırılmasında ictimai və qeyri-inzibati birliklərin əməkdaşlarının genişləndirilməsi;

- iqlimin istənilən hissəsinə geri dönməz zərər verə biləcək məşqlərin gözlənilməsi;

- İqlimin sığortalanmasına zəmanət vermək üçün az israfçı, möhkəm və fərqli pul inkişafının təmin edilməsi;

- ekoloji sığorta sahəsində qlobal birliklər və yaradılmış xalqlarla əlaqələrin genişləndirilməsi;

- Əhali arasında təbii zəhinlilik və düşüncənin gücləndirilməsi.

Əsas ekoloji problemlər:

- Suyun çirklənməsi:

- Xəzər dənizinin sənaye və məişət tullantı suları ilə çirklənməsi;

- Transsərhəd çaylar daxil olmaqla su obyektlərinin çirklənməsi və s.

Hər millətin öz təbii proseduru və strategiyası olsa da, dünya miqyasındakı hədəflər fərqlərin sağlam bir iqlim şəraitində yaşamasını təmin etmək, cəmiyyətin ekoloji keyfiyyətlərini qorumaq və inkişaf etdirmək və iqlimin təbiətini yaxşılaşdırmaq deməkdir. Azərbaycanda təbii məsələlərin həlli üçün uyğun tədbirlər görərək, ekoloji şəraitin inkişafına yönəldilmiş dövlət strategiyası ölkənin mümkün inkişaf metodologiyasının mühüm bir hissəsidir. Ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi, təbii çirklənmənin məhdudlaşdırılması və yaxşılaşdırılması, indiki və gələcəkdə mövcud olan problemlərin həlli üçün müntəzəm aktivlərdən səmərəli istifadə, seçməli yanacaq mənbələrindən istifadə və enerji məhsuldarlığının təmin edilməsi, dünya səviyyəsində ekoloji məsələlərə dair ictimai ehtiyacların qiymətləndirilməsi, tənzimləmələrin fərqləndirilməsi, Qlobal birliklərlə əlaqələrin genişləndirilməsi ölkənin ekoloji yanaşmasının əsas prinsipidir.

Ölkənin ekoloji sistemi, təbii zəmanət, elmə əsaslanan inkişaf standartlarından istifadə, millətin pul və insan resurslarından mümkün istifadəsinə zəmanət

verilməsi sahəsində təlimlərin koordinasiyasını gücləndirərək, iqlimin xarakterik, ictimai, qlobal və əyalət səviyyələrində təmin olunmasına yönəldilmişdir. . .

Hələ 2003-cü ildə Azərbaycan Ekoloji Davamlı Sosial-İqtisadi İnkişaf Milli Proqramını aldı. Minilliyin İnkişaf Məqsədlərindən biri olan iqlimin idarə oluna biləcəyini təmin etmək üçün, iqtisadi inkişaf standartları, Fəaliyyət Planına uyğun olaraq hökumət strategiyaları və layihələri ilə yadda qaldı.

İndiyə kimi neft və neft məhsulları ilə parçalanmış bölgələrin bioloji cəhətdən bərpası üçün “Suraxanı bölgəsində yaradılan əvvəlki su ilə çirklənmiş yod-brom zavodunun təbii vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və səhnəsinin yenidən qurulması”, “Abşeron yarımadası” və s. layihələr həyata keçirilir (Milli İqtisadiyyat Perspektivinə dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016).

3.3. Azərbaycanda ekoloji problemlərin həlli üçün hüquqi mexanizmlərin səmərəliliyinin artırılması yolları

Ətraf aləmin qorunması, RES-in yaradılması və inkişafı baxımından qəbul edilmiş norma və prinsiplərlə bağlı müddələrin bu problemin həllinə yönəlməsini təmin etmək, bəşəriyyətin əsas maraq sahələrindən biridir. Ətraf aləmin pozulmasına görə beynəlxalq məsuliyyət dərəcəsinin artırılmasına xidmət edir. Təsadüfi deyil ki, bu məsələ həm beynəlxalq təşkilatlarda, həm də beynəlxalq hüquq pozuntularının qarşısını almaq üçün doktrinada geniş şəkildə müzakirə olunur.

2001-ci ildə BMT Baş Məclisi ümumdünya vəzifə qanununun tənzimlənməsində əhəmiyyətli bir rol oynayan “Dövlətlərin Beynəlxalq Qanunsuz Fəaliyyətlərə Borclandırılması” mövzusunda bir hədəf aldı.. Yeni bir dünya düzəninə formalaşmasını təmin edəcək Beynəlxalq Məsuliyyət İnstitutu, BEH-də qurularaq ətraf aləmin qorunmasında keyfiyyətə yeni bir mərhələ qurur. Ən çox göstərilən mövqeyə görə beynəlxalq hüquqi məsuliyyət beynəlxalq hüquq öhdəliklərini pozan beynəlxalq hüquq məsələsinin mənfi hüquqi nəticəsidir (Dubovik O.L. 2012: p.54).

Beynəlxalq hüquqi məsuliyyət, təminatla yanaşı, pozulmuş beynəlxalq hüququn bərpasını və təsirə məruz qalan şəxsin beynəlxalq hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin edir. Ətraf aləmin beynəlxalq hüquqi qorunmasını araşdıran A.S.Timoşenko müasir beynəlxalq hüquq doktrinasının beynəlxalq məsuliyyət pərdəsi altında dövlətlərin beynəlxalq hüququ pozması nəticəsində beynəlxalq münasibətlər məsələləri üçün bir sıra hüquqi nəticələr kimi başa düşüldüyünü bildirir. CES-də ətraf mühit cinayətləri ilə bağlı beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin həyata keçirilməsinin əsas səbəbi ətraf mühit sahəsində beynəlxalq hüququn öhdəliklərini yerinə yetirməməsi və ya qonşu dövlət tərəfindən ətraf aləmin çirklənməsi ilə əlaqədar ətraf aləmə dəyən ziyandır. Dünya miqyasında ekoloji qanunun pozulması səbəbindən əsas məsələ, qlobal qanunun birbaşa qeyri-qanuni birbaşa ilə iqlimə zərər arasında şərtlər və məntiqi nəticələr əlaqəsidir. Eynilə, dünya miqyaslı qanun aktı qlobal səhvlərdən irəli gələn qüsursuz və ya hədəflənmiş riski və məsuliyyəti tanıyır.

Dünya qanunvericiliyinin pozulmasının günümüzdəki qanunsuzluqlara və mövcud qlobal qanunlarda işgəncə bölünməsi, BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası tərəfindən 1953-cü ildə dövlətlərin bəşəriyyətin harmoniyası və təhlükəsizliyinə qarşı qlobal pozuntularına dair öhdəliklərinə dair hazırladığı maddələrin layihəsində öz əksini tapmışdır. 1995-ci il versiyasında iqlimə qəsdən və həqiqi zərər dünya miqyasında bir günahdır və qlobal harmoniya və təhlükəsizlik üçün təhlükədir, gələcək və indiki insanların maraqlarını təsir edir (Дубовик О.Л. 2012:с.54).

БЕН-də ətraf mühitə dəyən ziyana görə ciddi məsuliyyət tənzimlənməsi hərbi əməliyyatların nəticələrini də həll edir. Buna nümunə olaraq ətraf mühitə hərbi və ya digər düşmən üsulların istifadəsini qadağan edən 1977-ci il Konvensiyasıdır. Təcrübədə, BMT Təhlükəsizlik Şurası, 3 aprel 1991-ci il tarixli qərarında İranın ətraf mühitə vurduğu ziyandan məsul olduğunu müəyyənləşdirdi və ölkəni 50 milyard dollar təminat olaraq cəzalandırdı.

Təbii ehtiyatlar üzərində suverenlik prinsipinə əsaslanan bir sıra beynəlxalq müqavilələrdə dövlətlərin ətraf mühitə yaxınlaşan və ya yaxınlaşan bir təhlükə

halında xəbərdar etmə və müvafiq tədbirlər görmə öhdəliyi də yer alır. Bioloji Müxtəliflik Konvensiyasında bildirilir ki, milli yurisdiksiyanın vurduğu ziyan xaricində meydana çıxmaq təhlükəsi yarandığı təqdirdə, əlaqədar dövlət dərhal digər dövləti xəbərdar etməli və zərərin minimuma endirilməsi üçün tədbirlər görməlidir.

1992-ci il Ətraf Mühit və İnkişaf Bəyannaməsinin müxtəlif standartları bu məsələyə əlavə olaraq həsr edilmişdir. Bəyannamənin 13-14-15 standartları çirklənmə və uyğun əmək haqqı, dünya səviyyəsindəki prinsiplərin inkişafı, insanların rifahı üçün dağıdıcı mənbələrin inkişafına qarşı mübarizə və təbii xərclərin beynəlmilləşməsindən qaynaqlanan zərər üçün cavabdehdir. pul vəsaitlərinin istifadəsi. 1991-ci il Sərhədlərarası Ətraf Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi Konvensiyası da daxil olmaqla, bəzi dinc razılaşmalar bunu, müəyyən fəaliyyət sahələrində iqlimə ziyan vurmaq üçün müəyyən gözlənilən tədbirlər görülməsi öhdəliyi kimi xarakterizə edir. Daha əvvəl də dediyimiz kimi, yüksək təhlükəli pul hərəkətlərində ekoloji təminatla həqiqi diqqət yetirilir (Виноградов С.В. 2017: с.53).

Bu mənada, məsuliyyət problemini də əks etdirən 1992-ci ildə BMT-nin kosmosda nüvə enerji mənbələrindən istifadə prinsiplərinə dair Qərarı qeyd edilməlidir. Müvafiq qərar BMT-nin Nizamnaməsinə və digər beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq iqtisadi fəaliyyətlərin aparılmasının vacibliyini vurğulayır. Bəzi hallarda qərar xüsusi olaraq beynəlxalq müqavilələrə aiddir.

Müqavilədə beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətin xüsusiyyəti nəzərə alınaraq bu sahədə üzv dövlətlərlə birgə məsuliyyət daşması nəzərdə tutulur. İkinci razılaşma ilə kosmik obyektlərə dəymiş ziyana görə beynəlxalq məsuliyyət haqqında Konvensiya bunu bildirir. Kosmik obyektlərin sərbəst buraxılmasından məsul olan hər hansı bir dövlət, həmin obyektlərin və ya onların hissələrinin vurduğu ziyana görə cavabdeh olacaqdır. Bir neçə dövlət eyni zamanda ortaq kosmik fəaliyyətlər həyata keçirirsə, həmrəylikdən məsuldurlar. Bu halda, zərər beynəlxalq hüquqa və ədalət prinsipinə uyğun olaraq və tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə tamamilə

ödənilməlidir. Çünki status-kvonun bərpası beynəlxalq hüququn pozulmasının hüquqi nəticələri üçün əsas yer tutur.

İqlimin ölçüsünə uyğun olmayan hər hansı bir hərəkət, iqlimin dünya miqyasında qanuni sığortasına məhəl qoymadan qlobal qanuni məsuliyyət yaradır ki, bu da ümumdünya qanununun adi bir qanunu olaraq qəbul edilir və buna görə dünya yaşayış yerləri və şouları ilə xatırlanır. Burada iqlime zərər səviyyəsi tez-tez uyğun məsuliyyət üçün qəti bir şərt kimi davam edir və cinayət davranışını qlobal bir qanunsuzluq kimi qiymətləndirməyə əsas verir. Beynəlxalq Hüquq Komissiyası qlobal qanun pozuntularının daha az həqiqi pozuntusunu tanımadı, bununla yanaşı ekoloji pozuntuların kütləvi təsiri səbəbindən iqlimə vurduğu ziyanı da diqqət yetirdi. Təəssüflə qeyd edirəm ki, layihə məqalələri, təbii təhlükəsizlik sahəsində dünya səviyyəsində qanunsuzluqları standart pozuntu kimi sifariş etmir.

Beynəlxalq hüquqa görə beynəlxalq cinayətin xarakteri beynəlxalq birliyin beynəlxalq cinayətkarlığını pozaraq ətraf aləmə bütövlükdə zərər vermək üçün neytral və ya ictimai məkanlar deyil, müəyyən bir dövlətin ərazisi ilə əlaqəli ola bilər. öhdəliklər. Məsələn, dövlət öhdəliklərini pozaraq atmosfərə atılan tullantılar səbəbindən ozon təbəqəsinə mənfi təsir göstərəcəkdir. Müdafiəsi beynəlxalq ictimaiyyəti narahat edən beynəlxalq su obyektlərinin çirklənməsi, şübhəsiz ki, daha ciddi beynəlxalq hüquqi tənzimləmə tələb edir.

Beynəlxalq hüquq pozuntusunun ciddiliyi nə olursa olsun, beynəlxalq birliyin maraqlarına toxunan fəaliyyətlərin qarşısı alınmalıdır. Problemin qlobal əhəmiyyətini nəzərə alaraq, universal beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində (BMT, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, beynəlxalq ticarət və iqtisadi fəaliyyətin ekoloji aspektlərini tənzimləyən) nəzarət mexanizmləri sərtləşdirilməlidir (Vinogradov S.V. 2017: p.23).

Ətraf aləmə dəyən zərərin aradan qaldırılması üçün həll edilməsi lazım olan məsələlərdən biri də maddi məsuliyyətin müəyyənləşdirilməsidir. Beynəlxalq hüquqda bu problem bir anda həll olunmasa da, maliyyə məsuliyyətinin həlli bəzi beynəlxalq müqavilələrdə öz əksini tapmışdır. Məsələn, 1969-cu il tarixli Neft Çirklənməsində Zərəre görə Qanuni Məsuliyyətə dair Brüssel Konvensiyasında

bildirilir ki, tərəflər məsuliyyət miqdarını “aşağı” və “yuxarı” hədlər (m.V) daxilində təyin edə bilərlər. Müqavilədəki maliyyə borcunun yuxarı həddi 210 milyondur. şərti qızıl frank (tonluq gəmi üçün 2000 frank). Bu mexanizm bütün beynəlxalq müqavilələrdə təmin edilərsə, ətraf aləmin beynəlxalq hüquqi qorunması təmin edilə bilər. Əks təqdirdə, qəbul edilmiş normalar üçün sanksiyaların olmaması ətraf mühit məsuliyyətinin tətbiqini qeyri-müəyyən vəziyyətə gətirəcəkdir. Bu baxımdan iqtisadi fəaliyyət növündən və beynəlxalq ekoloji təhlükəsizlik normalarını pozma təhlükəsi dərəcəsindən asılı olaraq (ya qanun pozuntusu kimi, ya da hüquqi davranış nəticəsində) maddi məsuliyyətə dair beynəlxalq normalar qəbul edilməlidir.

Təhlükəli yüklərin avtomobil yolu, dəmir yolu və ya daxili su ilə daşınması nəticəsində dəymiş ziyana görə mülki məsuliyyətə dair 1989-cu il Cenevrə Konvensiyası, daşıyıcının zərər görməsi halında borcludur. Hər ikisi siyahıdakı azadlıqları göstərir. 1969-cu il Hasarın Kompensasiya Konvensiyası daha sərt bir təminat çərçivəsini müəyyən edir. Daha sonra, 2000 tondan çox neftin daşınması nəticəsində dəyən zərərin qorunması nəzərdə tutulur. Qəribədir ki, qorunma, daha doğrusu Konvensiya, gəmi sahibinə bir bankın və ya dünya miqyasında bir mükafat dərəcəsinin əhəmiyyətli öhdəliyi daxilində bir pul quruluşuna və ya assosiasiyaya təsdiqləmə imkanı verir. Hər bir gəmi burada fəaliyyətin təsdiqini tapmalıdır. Konvensiyanın iştirakçısı olan bir dövlət belə bir təsdiq olmadan limanlarında əhəmiyyətli gəminin inkişafını inkar edə bilər.

Ətraf aləmin beynəlxalq hüquqi qorunmasında beynəlxalq hüquqi məsuliyyət nə qədər vacibdirsə, daxili hüquqi məsuliyyəti də müəyyənləşdirmək lazımdır. Beynəlxalq hüquqi məsuliyyət ümumiyyətlə dövlətlərarası münasibətlərin ümumi məsələlərini tənzimləyirsə, daxili qanunvericilik hər hansı bir ekoloji hüquq pozuntusunun birbaşa qarşısının alınmasına yönəlib. Buna görə daxili qanuni məsuliyyət institutu, bir qayda olaraq, ilk növbədə sənayeləşmiş ölkələrdə formalaşmışdır. Bu sahədə dövlətlərin həm təşkilati, həm də qanunvericilik tədbirləri fərqlidir.

ABŞ-ın Milli Ətraf Siyasəti Qanunu (1970) dövlətin ətraf mühit doktrinasını bir bütün olaraq təyin edir. Müvafiq sahədəki dövlət qurumlarının vəzifələrini müəyyənləşdirməklə yanaşı, Ətraf Mühit üzrə Şuranın yaradılmasını təmin etdi və qeyd olunduğu kimi, Prezidentin ətraf aləmin mühafizəsi vəziyyətinə dair illik hesabat təqdim etməsi və meyllər. Qanun digər ölkələrdə ətraf mühit qanunvericiliyinin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmiş, iqtisadi fəaliyyətin ekoloji aspektini və əsas məsələlərini əhatə etmişdir (Гаджизаде Ф., Алиев Н. 2009: с.95-99).

Əksər ölkələrdə məsuliyyət haqqında qanunvericilik milli səviyyədə qəbul edilir, lakin icraya nəzarət yerli hakimiyyət orqanlarına cavabdehdir. Məsələn, Almaniyada ətraf aləmin mühafizəsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsinə görə məsuliyyət federasiyanın təbiəti qoruma orqanlarına verilib.

İngiltərədə operativ idarəetmə yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilir, Ətraf Mühit Nazirliyi isə koordinasiya əsasən cavabdehdir. Bu ölkələr üçün ətraf konsensusu səciyyəvidir. Təbiəti qoruma fəaliyyətinin idarəetmə prinsipi olaraq dövlət strukturlarının qeyri-hökumət təşkilatları da daxil olmaqla bütün qeyri-hökumət qurumları ilə əməkdaşlığı səciyyəvidir. Buna görə dövlət qurumları ekoloji tələblərə riayət etmək üçün məcburetmə tədbirlərinə müraciət etmirlər. Bu vəziyyətdə qanuni davranış üçün könüllülük prinsipinin həyata keçirilməsi üçün səylər göstərilir. Belə bir qayda cəmiyyətin ekoloji təhsili və tərbiyəsinin formalaşmasından irəli gəlir. Ölkəmizdəki ətraf mühit qanunvericiliyinin də bu məsələləri təmin etməsi diqqət çəkir. Ancaq bu sahədə qanunun icra mexanizmi qəbul edilməzdir. Xüsusilə orta məktəblərdə ətraf mühit təhsili mühüm yer tutmalıdır.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə inzibati, cinayət və mülki məsuliyyət məsuliyyət tədbirləri kimi qəbul edilir. ABŞ-da və İngiltərədə inzibati məsuliyyət məhkəmədə tətbiq olunan cərimə şəklində mülki məsuliyyət növü sayılır.

ABŞ-ın Çirklənməyə Nəzarət Qanununa əsasən, bir günlük cinayət 25000 dollar ödəməli və ya bir ilə qədər həbs cəzası ilə üzləşməlidir. İkinci dəfə, bu bir daha baş verərsə, müvafiq tədbirlər iki dəfə tətbiq olunur. ABŞ qanunlarından

fərqli olaraq, Alman qanunları daha ağır cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur (Аскеров А.Т. 2019: с.65).

Doktrinal konsepsiyaya görə, ekoloji incəlik yalnız ekoloji rifahın qanuni sərhədlərini və ekoloji cəhətdən əhəmiyyətli davranışın davranışını müəyyən edən ekoloji inzibati qanunu pozduğu təqdirdə mövcuddur. Müvafiq konsepsiya ekoloji deltləri tənzimləyən cinayət qanunu normalarının örtük təbiətini təşkil edir. Bu səbəbdən, ekoloji cinayətlərə görə məsuliyyəti müəyyənləşdirərkən, cinayət qanununun mənbəyi yalnız cinayət və hüquqi aktlar deyil, həm də qarışıq hüquq sahələrinin normalarıdır. Alman CM (AR CM-də olduğu kimi) ətraf aləmə qarşı cinayətlərə görə məsuliyyət spektrini əks etdirir.

Alman qanunlarındakı digər bir məsələ, ətraf aləmin pozulmasına görə yüksək səviyyədə tətbiq olunan sanksiyalardır ki, bu da sadəcə qanun pozuntusu deyil, cinayətdir. Hər halda, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində ətraf aləmə qəsdən külli miqdarda, uzunmüddətli və ağır ziyan vurduğu üçün daha sərt sanksiyalar (7 ildən 15 ilədək və ya ömürlük həbs) nəzərdə tutulur və bu cinayət hərbi müharibə kimi tanınır (Maddə 1.16.0.2). də qarşısını almaq lazımdır.

Eyni zamanda, Almaniya Federativ Respublikası ilə Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu arasında struktur oxşarlığı var. Bizim vəziyyətimizdə olduğu kimi, Almaniya Federativ Respublikasının ekoloji cinayət qanunvericiliyinin quruluşu:

- a) müəyyən bir ekoloji sahənin qorunmasını həyata keçirmək;
- b) ətraf aləmə təsir göstərən müəyyən mənbələrin işinin qorunması;
- c) xüsusi sahələri və ekoloji nisbətləri qoruyan normalar fərqlənir (Şəkərəliyev

A., Şəkərəliyev G. 2016: s.73).

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsindəki ekoloji cinayətlər geniş fəaliyyət sahəsinə görə yalnız 28-ci fəsildə deyil, digər fəsillərdə də öz əksini tapmışdır. Hər halda, qanunverici orqan problemin vacibliyini nəzərə almağa çalışdı. Əvvəlki qanunvericilikdən fərqli olaraq bir çox normaya münasibətdə struktur yeniliyi təmin edilmişdir. CM iqtisadi fəaliyyətin ekoloji aspektini tənzimləməyə daha çox yönəlmişdir. Lakin bir sıra problemlər qalmaqdadır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ekoloji təhlükəsizliyin hüquqi tərəfdən əsasları ekoloji təhlükəsizliyi, ətraf mühitdən səmərəli istifadəni müəyyənləşdirən beynəlxalq və milli hüquq normaların və təbii ehtiyatların bərpasına və yaxşılaşdırılmasına yönələn tədbirlər sistemidir. Ümumiyyətlə, hərtərəfli təhlilin nəticələri aşağıdakı kimi qruplaşdırılır və müəyyənləşdirilir:

1. Təhlükəsizlik anlayışı parametrləri baxımından deyil, nisbi baxımdan qiymətləndirilməlidir. Çünki hər halda dövlətin mütləq təhlükəsizliyi digər dövlətlərin maraqları və təhlükəsizliyi üçün problemlər yarada bilər.

2. Ətraf mühit təhlükəsizliyi beynəlxalq və milli təhlükəsizliyin ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edilməlidir. Daha dəqiq desək, ətraf təhlükəsizlik meyarı digər təhlükəsizlik növləri ilə tam əlaqələndirilməlidir. Bu mənada 6 vacib sahənin həyata keçirilməsini zəruri hesab etmək olar:

- Ekoloji təhlükəsizliyi təmin etmək üçün ilk növbədə müvafiq sahədəki dövlət idarəetmə sistemi gücləndirilməlidir. Yəni, müvafiq sahəyə cavabdeh ola biləcək dövlət qurumlarının daha da inkişaf etdirilməsi və ətraf mühitin təhlükəsizliyinin müəyyən komponentlərinin qorunması üçün lazımi tədbirlər (xüsusilə inzibati) görülməlidir.

- Eyni zamanda, həm beynəlxalq, həm də yerli səviyyədə ekoloji cinayətləri törədənlərin mühakimə olunma praktikasının təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra tədbirlər görülməlidir. Bu səbəbdən beynəlxalq məhkəmənin yaradılması və müvafiq qərarların milli məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınması daha məqsədəuyğun olardı. Digər tərəfdən pozuntular və s. Müəyyənləşdirilsə də, heç bir şəkildə ekoloji tarazlığın qorunmasına xidmət etmir. Çünki bu vəziyyətdə yalnız ətrafa dəyən ziyanı aradan qaldırmaq deyil, gələcəkdə də zərərin qarşısını almaq vacibdir. İnzibati xətalardan vaxtında aradan qaldırılması digər cinayət hüquqpozumalarının qarşısının alınmasında əsas vasitə kimi qiymətləndirilməlidir. Digər tərəfdən, inzibati xətanın Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə cinayət kimi təsnif edilməsi ekoloji təhlükəsizlik qanunvericiliyinin (maddə 113) və Cinayət Məcəlləsinin pozulmasıdır. Çünki bir canlı varlığın həyati maraqlarının

pozulması, ətraf mühitin insan və təbii təsirlərin yaratdığı təhlükələrdən qorunması, hər halda, uyğun elementlərlə ictimai təhlükəli, qanunsuz, cinayət əməli kimi qiymətləndirilməlidir.

- Yerli səviyyədə “Ətraf Mühit Standartları Kodeksi” nin hazırlanması və qəbul edilməsi, habelə bu sənəddə ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsində vacib olan müddəaların yaradılması. Müvafiq Məcəllə dövlətin ekoloji təhlükəsizliyinin prinsiplərini, bu sahədəki dövlət siyasətinin vacib aspektlərini, ətraf mühitin vəziyyəti, müvafiq sahədəki beynəlxalq əməkdaşlığın əsas metodları və istiqamətləri, məlumatların yaradılması və tənzimlənməsi barədə qaydaları tənzimləyir. . ekoloji məlumat mərkəzləri. ekoloji tarazlığı qorumaq üçün müxtəlif təşviq tədbirlərinin təşviqi və s. Müvafiq müddəalar yaradılmalıdır.

- Ekoloji təhlükəsizliyi təmin etmək üçün qlobal iştirakın təşkili və yaxşılaşdırılması xarakterizə olunmalı və bu səbəbdən əyalətlər, xüsusən xətt və qarşılıqlı əlaqələrin daha dəqiq rəhbərliyinə diqqət yetirilməlidir.

- Fərdi şəxslərin ətraf mühit təhsili çərçivəsini və təbii mədəniyyətini yaxşılaşdırmaq, hazırlıq dərəcəsini yüksəltmək məsələyə doğru atılacaq mühüm addımlar kimi qiymətləndirilməlidir. Təbii mədəniyyəti ictimaiyyət qarşısında inkişaf etdirmək üçün qlobal arxivlərdə nizam-intizam təhlükəsi və ya dövlətin müxtəlif növ təhdidləri göstərilə bilər. Məsələn, 1972-ci il, ətraf mühit məsələlərinə dair Stokholm Bəyannaməsi; 1988 Dünya Təhlükəsizlik Xartiyası; 1992 Ətraf Mühitin Qorunması və İnkişafına dair Rio-de-Janeyro Bəyannaməsi və buna bənzər bir şey, insanların təbiətlə əlaqəsinin qlobal ekoloji hüququn standartlarını əks etdirə bilən bütün dünya qeydlərində daha çox aşkar olduğuna diqqət yetirməlidir. Yeni təbiətin təhlükəsizliyi baxımından insana uyğun bir iqlimin istehsalı və buna uyğun olaraq insanların rifahına və firavanlığına qətiliklə təsir göstərə biləcək şərtləri təmin etmək dünya miqyasında ekoloji qanunun şərtidir. Yenə də bu standartlar dövlətə bir öhdəlik olaraq görülür. Eyni zamanda, mövcud dünyada dünya ekoloji hüququnun yeni standartlarının yüksəlməsi və təkmilləşdirilməsi qeyd edilməlidir. Məhəllə qəbulu da bu yaxşılaşma dövründə müstəsna rol oynayır. Məsələn, Alman qanunlarında səciyyələnən müxtəlif

səlahiyyət dairələri (xətlərarası iqlimin təhlükəsizliyi standartı, məlumatların qaydası, idarəolunma qaydası və s.), Ortaya çıxan məsələlər kimi tətbiq olunan qlobal qeydlərin qəbuluna təsir göstərəcəkdir. onlardan.

- Dünya qanunlarının mürəkkəb təməli kimi davam edən xüsusi təbii təhlükəsizlik standartları. Faktlar tətbiq olunan əsas dəyərlərin hələ tam inkişaf etmədiyini göstərir. Həm dünya hüququ, həm də qlobal ekoloji hüquq standartlarından asılı olaraq özünün təsdiqlənə bilən yaxşılaşdırma tədbirlərindən keçir.

3. Ekoloji təhlükəsizlik qanuni bir standart və qanuni təməl olaraq ikiqat bir təbiətə malikdir, yəni həm dünya ekoloji hüququnda, həm də ictimai qanunlarda mövcuddur. Bu istiqamətdə, yerli qanunlar ictimai təhlükəsizliklə və dünya təhlükəsizliyi ilə qlobal hüquqla möhkəm bağlıdır. Eyni zamanda, ekoloji təhlükəsizlik ideyasının hadisələrin dəstəklənməsi üçün öz şərtləri var. Qorunmalı inkişaf yalnız qlobal ekoloji hüquq standartlarına əsaslanaraq və dövlətlərin iştirakı ilə təsəvvür edilə bilər.

Davamlı inkişaf modeli kontekstində daha geniş bir sistem, bütün dünya ictimaiyyəti və ətraf mühitin yaradılması və qorunması da daxil olmaqla fərdin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. subyektiv ekoloji hüquqların həyata keçirilməsi.

4. Dövlətlər ətraf mühitin təhlükəsizliyini təmin etmək və qorumaq üçün beynəlxalq, universal, regional və yerli səviyyələrdə inkişaf etməli və qorunmalıdırlar.

Ümumiyyətlə, dövlətlər ekoloji təhlükəsizlik sahəsində aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

- Dövlət ətraf mühit nəzarəti həyata keçirmək, təbii ehtiyatların ekoloji cəhətdən təhlükəsiz istifadəsinə nəzarət etmək və ətraf mühitin təhlükəsizliyi tələbləri ilə sahibkarlıq subyektlərinə nəzarət etmək;

- Təhlükəli ekoloji mühitin yaranmasına və genişlənməsinə səbəb olan faktlar və hadisələr haqqında məlumat toplamaq və proqnozlaşdırmaq;

- Lazımi məlumatları təşkil etmək və yaymaq;

- Ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi tələblərinə uyğun olaraq dövlət standartlarını və digər normaları təsdiq etmək;

- Təhlükəli ətraf mühit şəraiti barədə əhalini məlumatlandırmaq;

- Mövcud daxili qanunvericilik və beynəlxalq öhdəliklərə uyğun olaraq ekoloji təhlükəsizlik sahəsində digər vəzifələri yerinə yetirmək.

5. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığa əlavə olaraq aşağıdakıları təklif edirik:

- BMT sistemində ətraf mühit məsələləri ilə məşğul olmaq üçün müvafiq sahədə geniş səlahiyyətlərə malik xüsusi bir qurum yaradılmalıdır;

- Hüquqi status baxımından BMT sistemində yaradılacaq yeni qurum BMT sistemi daxilində ixtisaslaşmış bir qurum statusuna sahib olmalı və funksiyalarını təyin edərkən ətraf mühitlə birbaşa əlaqəli qərarlar qəbul etmə funksiyası verilməlidir. dövlətlərin qanuni mənafeələrinə toxunmadan təhlükəsizlik məsələləri. Bu cür qərarlar qəbul edilərkən mövcud problem bir mütəxəssis qrupu tərəfindən ətraflı öyrənilməli və müzakirə edilməli və daha sonra əlaqədar iştirakçı dövlətlərin qarşılıqlı razılığı ilə qərar verilməlidir;

- UNEP-dən fərqli olaraq, yeni qurumun geniş maliyyə mənbələri olmalıdır, çünki hər hansı bir problemin həqiqi həllinə nail olmaq üçün əsas məqam böhran, fəvqəladə hallarla mübarizə aparmaq və beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək üçün mövcud mexanizm və prosedurlardan istifadə etməkdir. Bu cür təşkilatlar oxşar regional və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır.

6. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq konfransların fəaliyyətinə dair aşağıdakı müddəalar qeyd edilə bilər:

- Ətraf mühitin qorunması ilə əlaqədar çağırılan beynəlxalq konfranslar beynəlxalq aləmdə bir neçə və ya bütün dövlətlərin maraqlarına uyğun olaraq beynəlxalq məsələlərin müzakirəsi və həllində vacibdir;

- Müvafiq sahədəki regional konfransların sayı artırılmalıdır. Beləliklə, xüsusilə Şimali və Qərbi Afrika və Yaxın Şərqdə ətraf mühitin təhlükəsizliyinin

vacib olduğu müəyyən sahələrdə bu cür konfransların çağırılmasına daha çox ehtiyac var.

7. Təhlildə müxtəlif dövlətlərin ekoloji təhlükəsizliklə münasibətlərini tənzimləyən milli qanunvericilik haqqında aşağıdakıları qeyd etmək məqsədəuyğundur:

- Dövlətlərin iqtisadi inkişafı ətraf mühitin qorunması ilə yanaşı ətraf mühitin qorunmasını da tarazlaşdırmalıdır. Yəni iqtisadi inkişaf ətraf mühitin mühafizəsi ilə yanaşı ətraf mühitin təhlükəsizliyinə uyğun olaraq həyata keçirilməlidir. Beləliklə, BMT-nin Ətraf Mühit və İnkişaf Konfransının tövsiyələrinə uyğun olaraq ətraf mühitin qorunması və təbii sərvətlərdən istifadə sahəsində davamlı inkişafa keçid inkişafını qiymətləndirmək üçün əsas meyarlar mənfi tendensiyaların aradan qaldırılması, müasirlik. texnologiyalar və digər bu kimi tədbirlər. istifadə şəraitinin yaradılması da hərəkət etməlidir.

- Vətəndaş cəmiyyəti institutlarının və dövlət qurumlarının ekologiya sahəsindəki fəaliyyətlərinin optimal uyğunluğu müəyyənləşdirilməlidir. Eyni zamanda, dövlətin zəifləməsi və ya ətraf mühitin qorunması üçün dövlət orqanlarının gücləndirilməsi, təbiətin idarə edilməsi və ekoloji təhlükəsizlik sahəsində ona həvalə edilmiş funksiyaların ləğvi və sivil cəmiyyətin inkişafı heç bir şəkildə pozulmamalıdır. qanunun aliliyini gücləndirmək. və bu sahədə sifariş. Bu, cəmiyyətin nüfuzuna əsaslanaraq edilməlidir: hər bir fərddən beynəlxalq ekoloji təşkilatlara qədər.

- Xarici ətraf mühit qanunvericiliyinin təhlili bir sıra ölkələrdə, xüsusən də Azərbaycan Respublikasında ətraf mühit qanunvericiliyinin sistemləşdirilməsi üçün vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericiliyin kodlaşdırılması və ya sistemləşdirilməsinin digər formaları hüquqi tənzimlənmənin ümumi keyfiyyətinin pisləşməsinə səbəb olmamalıdır. Başqa sözlə, qanunların qəbulu ilə bağlı işlərin həyata keçirilməsi, sistemləşdirilməsinə zəruri yanaşmada xarici ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi Azərbaycan Respublikasının ekoloji qanunvericiliyində müsbət əksini tapmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər), üzrə dövlət proqramı.
2. AR-sı Energetika Nazirliyinin 2012-2019-cu illər yanacaq-energetika kompleksində görülmüş işlər barəsində hesabat.
3. Azərbaycan Respublikası NR-nin 2016-ci ildə fəaliyyəti haqqında hesabat. Bakı, (2017), 448 səh.
4. Energetika barəsində AR-nın qanunu, (1999), BB №8, Bakı, 19 səh.
5. Milli iqtisadiyyatın perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi Bakı, 2016.
6. Əhmədov M.A. (2015), “Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması”, Bakı, “Elm” 56 səh.
7. Əhmədov M.A. (2017), AR-nın milli iqtisadiyyatının perspektivi üzrə strateji yol xəritəsi-davamlı inkişafa keçid konsepsiyası. Elmi əsərlər №1, 9 səh.
8. Əhmədov M.A., Muradov Ə.C., Əlirzayev Ə.Q. (2019), AR-nın iqtisadi inkişafının H.Əliyev strategiyası, “Şərq-Qərb” 328 səh.
9. Əlirzayev Ə.Q. (2016), “Sosial-mədəni iqtisadi inkişaf və tənzimləmə”, Bakı, “Adiloğlu” 162 səh.
10. Əzizova G.A. (2015), “İqtisadiyyatın tənzimlənməsi”, Bakı, “Mürtəcim” nəşriyyat, 200 səh.
11. Hüseyinov S. (2013), Davamlı insan inkişafının istiqamətləri. Bakı, “Adiloğlu” nəşriyyatı, 264 səh.
12. Hüseyinov T. (2015), “AR-nın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika”, Bakı, “Elm” 258 səh.
13. Hüseyinova K.F. (2016), Azərbaycanın neft-qaz sənayesində ekoloji menecmentin formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsasları. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya işinin avtoreferatı. Bakı, “Elm” 26 səh.
14. Kərimov Ə.İ., Kərimov C.Ə. (2016), “Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər”, Bakı, “Mürtəcim” 191 səh.

15. Qasımlı V. (2014), “İqtisadi modernizasiya”, Bakı, “Azər nəşr” səh.17-29.
16. Məmmədov Q.Ş., Xəlilov M.Y. (2015), “Ekologiya və ətraf aləmin mühafizəsi” Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 880 səh.
17. Məmmədov N.M., Suravegina İ.T. (2015), Ekologiya Bakı, “Maarif” 420 səh.
18. Muradov Ə. (2015), “AR-da post neft dövrünün Əliyev strategiyası. “Heydər Əliyev: dünən, bu gün və sabah”, Elmi-praktiki konfransın materialları”, Bakı, “Elm” səh.5-12.
19. Şəkərəliyev A., Şəkərəliyev Q. (2016), “AR-nın iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər”, Bakı, “Elm” 536 səh.
20. Tağıyeva N.R. (2014), Sənaye rayonlarında təbii-texnogen ekosistemlərin geoekoloji qiymətləndirilməsi: Sumqayıt şəhəri və yanaşı ərazilərin təmsalında / Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 288 səh.

İngilis dilində

1. Fiest D., Boehm, Paul D., Rigler, Mark W., Patton, John S. (2015), Ixtoc 1 oil spill: flaking of surface mousse in the Gulf of Mexico. Nature. 290: p.235-238.
2. Sarbatly R. Kamin Z. Krishnaiah, (2016), A review of polymer nanofibres by electrospinning and their application in oil-water separation for cleaning up marine oil spills. Marine Pollution Bulletin. 106 (1-2): p.8-16.

Rus dilində

1. «Стратегическая дорожная карта по развитию национальной экономики и ее секторов». Распоряжение Президента Азербайджанской Республики от 16 марта 2016.
2. Акимова Т.А. (2012), Экология:природа-человек-техника. Москва, 280 стр.
3. Акишин А.С. (2013), Экологическая политика зарубежных стран и России Волгоград, 31 стр.
4. Аскеров А.Т. (2019), Экологическая политика, Баку, 265 стр.

5. Бобылев С.Н., Грицевич И.Г. (2019), Глобальное изменение климата и экономическое развитие. ЮНЕП, 312 стр.
6. Боголюбов С.А. (2013), Экологическое право: учебник Юрайт: 482 стр.
7. Братков В.В., Овдиенко Н.И. // (2019), Геоэкология: Учебное пособие. Москва, 313 стр.
8. Бринчук М.М. (2018), Правовая охрана атмосферного воздуха. М., 165 стр.
9. Булатов А.С. (2015), Мировая экономика, Москва, 734 стр.
10. Васильев Н.Г., Мороз П.И. (2019), Охрана природы с основами экологии: Учебник. М.: Экология, 430 стр.
11. Виноградов С.В. (2017), Международное право и охрана атмосферы.М.; 463 стр.
12. Власова О.С. (2014), Экология: учебное пособие, Волгоград, 104 стр.
13. Гаджизаде Ф., Алиев Н. (2009), Социально-экономическое развитие и приоритеты экологической политики. Возрождение XXI век. Баку, №2, стр.95-99.
14. Гаджизаде Ф., Алиев Н. (2010), Экологический менеджмент и реформирование экономики. Возрождение XXI век. Баку, №4, стр.91-95.
15. Государственная Программа по социально-экономическому развитию регионов Азербайджанской Республики на 2014-2018 гг., Баку, «НУРЛАР», 2013.
16. Государственная программа социально-экономического развития города Баку и его населенных пунктов, Баку, 2011.
17. Данилишин Б.М. Шгвостак Л.Б. (2018), Устойчивое развитие в системе природоресурсных ограничений. Спб.: 114 стр.
18. Донченко В.К. (2015), Экологическая интеграция. Часть 1. Социальноэкономические аспекты экологической интеграции России в мировое сообщество. СПб, 163 стр.

19. Дорогунцов С. (2014), Устойчивое развитие эколого-экономическими системами // Экономика. 214 стр.

20. Дубовик О.Л. (2012), Экологическое право. Элементарный курс. М., 304 стр.

21. Информация об экологическом состоянии окружающей среды и проведенных мероприятиях в Азербайджане Баку, 2014.

Əlavələr

Əlavə 1

Cədvəl 1: Azərbaycanı neft emalı son 10 ildə dinamikası (min ton)

Neft emalı müəssisələri	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Azərbaycanda cəmi neft hasilatı	15549	22214	32268	42598	44514	50416	50838	45626	43375	43500	42000	41600
ARDNŞ-in neft hasilatı cəmi	8976,4	8967,4	8993,8	8800,9	8651,3	8543,3	8459,7	8400,9	8289,8	8300	8300	8200
Neftin emalı, cəmi	6308,5	7392,3	7450,7	7504,2	7348	6032,79	6220,6	6326,9	6172,5	6533	6740	6484,8
H.Əliyev adına BNEZ	3190,1	3923,1	4278,8	4179,6	4780,	4053,09	4406,8	4342,5	4002,5	4241,3	4738,2	6484,8
Azərneftyağ NEZ	3118,4	3469,2	3171,9	3324,6	2568	1979,70	1813,7	1984,4	2170,0	2291,7	2002,3
Emal edilən neftin hasil edilən neftdə payı (%)	70,3	82,4	82,8	85,3	84,94	70,6	73,5	75,3	74,46	78,71	81,2	79,1

Mənbə: Cədvəl ARDNŞ-in hesabatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Azərbaycanda neft emalının son 10 ildə dinamikası (min ton).....	88
Cədvəl 2: 1975-1981-ci illərdə Bakının atmosfer havasının çirklənmə dərəcəsi.....	37
Cədvəl 3: Bakı üzrə atmosfer havasının çirklənməsi.....	38
Cədvəl 4: 2015-2019-cu illər ərzində SOCAR (Azərbaycan) üzrə yaranmış qazma və neft şlamlarının həcmi (min tonla).....	39
Cədvəl 5: 2015-2019-cu illər ərzində SOCAR-ın Tullantı Mərkəzinə qəbul olunmuş tullantıların həcmi (min tonla).....	40
Cədvəl 6: 2015-2019-cu illər ərzində SOCAR-ın neft suları ilə çirklənmiş və lay suları altında qalmış torpaqların ümumi sahəsi.....	40
Cədvəl 7: 2015-2019-cu illər ərzində SOCAR üzrə sızmalar, tutmalar və itkilərin həcmi (kub metrə).....	41
Cədvəl 8: Stasionar mənbələrdən atmosfərə atılan çirkləndirici maddələr (min ton) (emal sənayesi).....	42
Cədvəl 9: Şimal İxrac Boru Kəməri.....	49
Cədvəl 10: Qərb marşrutu.....	49
Cədvəl 11: Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutu.....	51
Cədvəl 12: Xarici dövlətlərdə ətraf aləmin qorunmasına görə tətbiq edilən əsas metod və mexanizmlər.....	64
Cədvəl 13: Xarici ölkələrin ekoloji vergiqoyma sistemi.....	65

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Mühitin ekoloji təhlükəsizlik cəhətdən dəyərləndirilməsi konsepsiyasının aspektləri.....	18
Şəkil 2: Ətraf aləmin ekoloji təhlükəsizliyinin üç iqtisadi aspekti.....	19
Şəkil 3: Neft-qaz quyularının istismarı zamanı ətraf aləmin çirklənməsinə səbəb olan maddələr.....	22
Şəkil 4: SOCAR-ın fəaliyyətində iqlim dəyişməsinə təsir edə biləcək risklər.....	24
Şəkil 5: Şimal marşrutu.....	46